

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

Review for History and Ethnography

Maribor — Bolnica

MINISTERTVO ZA LJUDSKO ZDRAVSTVO V LJUBLJANI

Ženam in materam!

Otroci so tisti, ki bodo nadaljevali delo naših borcev za svobodo in gradnjo socializma.

Da bo naš novi rod raznično stebel naše bodočnosti, stebel nove, socializma, mora biti zdrav in krepak. In to bo odvisno, če bodo matere vedele, kako se morajo poravnati svojemu najvišjemu poklicu — materinstvu.

Zato pozivamo in želimo vsem materam, ki se svoje snove in idelo vrgnejo v taki ljubosti do domovine, da so dalj življenja manj. Pozivamo ga na tudi materam, ki dajo in bodo dale našemu narodu nov rod — rod, ki bo nadaljeval plemenito in častno delo prednikov.

Kaj mora vedeti vsaka nosečnica?

1. Nosečnost je posebno stanje ženskega organizma, ki je po sebi vedno normalno (zdravo). To stanje je posledica povečanega in deloma spreminjenega delovanja vseh organov, s katerimi narava varuje novo biko in mu omogoča razvoj v materinem telesu do zrolosti.

2. Življenje noseče žene se po svojemu načinu ne razlikuje od življenja drugih žen. Vendar pa je zaradi njenega posebnega stanja treba nekaj bolj paziti in se bolj skrbeti. Ženska ženska, ki se želi v materinstvo, mora pa se ogibati prevelikih težav in dolgotrajnih vaj, in tudi mora dovolj počitka in spanja (7-8 ur). Vsako nočno delo je močeti deni škodljivo. Ni dobro, če prevelikoj ali če prevelikoj. Prav tako ni dobro, če prevelikoj. Zelo koristno pa je zmerno gibanje, zlasti na čistem zraku. Prostori, ki v njih prebiva nosečnica, naj bodo vedno dobro prezračeni. Nosečici moramo zagotoviti čisto življenje brez razburjenja.

3. Nosečnica naj uživa naravno, sladko hrano, ki jo v njej dovolj zelnje, sadja in veliko močnatih jedi, pa malo mesa. Naj ne uživa avinone in prevelikoj mesa. Zadržati morajo naj bo mesa čim manj. Hrana ne sme biti prevelikoj soljena in kislila in prevelikoj razjedena. Alkoholnih pijal naj se nosečnica ogiblje. (Otroci žene naj ne bodo preobčutljivi, kajti naj je manj pa bolj pogosto.)

4. Izbijanje mora biti redno. Pri morebitnem zaprtju naj se posvetuje s kakšno odnoso s zdravnikom. Vsihi pomagajo, če ne teče poje karnece hladne vode.

5. Obleka nosečnice naj bo lahka in obilna in naj je nikjer ne veže. Škrl za čisto kožo je v nosečnosti zlasti potrebna in koristna. Nosečnica naj se redno umiva. Kožo ne sme suhati. Kateri tipa naj se kopije vsaj enkrat ali dvakrat na teden. V prvih mesecih nosečnosti tudi v kadi, zadnja dva meseca pa lahko samo pod prho ali s polizanjem. Vsek dan si mora enkrat do dvakrat umiti vsa najpogostejša z milom in a čisto, pokukano ter prebrskano plateno krpo ali gazo (pokukano) ali vato. Preprosti pa je kakšno koli izpiranje nožnice s triganjem, rane kadar to odredi zdravnik.

6. Nosečnica si mora skrbno ogledati nase in nase, če bolj kakor po nadi. Piskavo sbovje naj si da čimprej popraviti pri zobozdravniku.

7. Splošno obnavljanje naj bo v nosečnosti, rednejše kot sicer, zlasti prve tri mesce, ko obstoji nevarnost splava. Zadnja dva meseca nosečnosti pa je

3-4

ČASOPIS
ZA ZGODOVINO
IN NARODOPIJSJE

LETNIK 95
NOVA VRSTA 60

STR.
1-160

2024

Na naslovnici gradivo iz Zbirke drobnih tiskov Enote za domoznanstvo
in posebne zbirke Univerzitetne knjižnice Maribor (izbor Gabrijela Kolbič):

MARIBOR – Bolnica. S. l. : s. n., [1941?], 1 razglednica, ZDT RZ 1Mb 1i-B, in222400242

Ženam in materam!, letak št. 232, 1 prospekt, ZDT DT Sf

Revija je v polnem besedilu dostopna – *Full text sources availability*:
Sistory (<http://www.sistory.si>), EBSCOhost Historical Abstracts with Full Text, ProQuest

www.czn.si
www.ukm.um.si

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Letnik 95 – Nova vrsta 60
3.–4. zvezek 2024

Review for History and Ethnography

Year 95 – New Series 60
Volume 3–4, 2024

Maribor
2024

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*

Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru – *University of Maribor
and Historical Society of Maribor*

ISSN 0590-5966 (tisk/print)

ISSN 2712-3138 (splet/online)

Uredniški odbor – *Editorial Board*

Izr. prof. dr. Marjeta Ciglenečki (Slovenija) – *Marjeta Ciglenečki, PhD, Associate Professor, (Slovenia)*

Red. prof. dr. Darko Darovec (Slovenija) – *Darko Darovec, PhD, Full Professor, (Slovenia)*

Doc. dr. Jerneja Ferlež (Slovenija) – *Jerneja Ferlež, PhD, Assistant Professor, (Slovenia)*

Miroslava Grašič, prof. (Slovenija) – *Miroslava Grašič (Slovenia)*

Red. prof. dr. Marko Jesenšek (Slovenija) – *Marko Jesenšek, PhD, Full Professor, (Slovenia)*

Doc. dr. Tone Ravnikar (Slovenija) – *Tone Ravnikar, PhD, Assistant Professor, (Slovenia)*

Red. prof. dr. Franc Rozman (Slovenija) – *Franc Rozman, PhD, Full Professor, (Slovenia)*

Dr. Vlasta Stavbar (Slovenija) – *Vlasta Stavbar, PhD, (Slovenia)*

Red. prof. dr. Igor Žiberna (Slovenija) – *Igor Žiberna, PhD, Full Professor, (Slovenia)*

Dr. Marjan Žnidarič (Slovenija) – *Marjan Žnidarič, PhD, (Slovenia)*

Mag. dr. Theodor Domej (Avstrija) – *Theodor Domej, PhD, (Austria)*

Prof. dr. Hrvoje Petrić (Hrvaška) – *Hrvoje Petrić, PhD, (Croatia)*

Dr. Peter Wiesflecker (Avstrija) – *Peter Wiesflecker, PhD, (Austria)*

Glavna in odgovorna urednica – *Chief and Responsible Editor*

Dr. Vlasta Stavbar

Univerza v Mariboru

Univerzitetna knjižnica Maribor

Gospejna 10, SI – 2000 Maribor

vlasta.stavbar@um.si

Tehnična urednica – *Technical editor*

Urška Zupan

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. Prispevki so recenzirani. – *Authors are responsible for the scientific contents of their articles. Reprint of articles and pictures is possible only with editor's permission and source quotation. The articles have been reviewed.*

© 2024, avtorji – *Authors CC BY-SA 4.0*

Izdano z denarno pomočjo Mestne občine Maribor in Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS. *Published with financial help of the Maribor Municipality and the Slovenian Research and Innovation Agency.*

Kazalo – Contents

RAZPRAVE – STUDIES

- Andrej Hozjan, *Matej Slekovec kot pisec posvetno-zgodovinskih del*
(Matej Slekovec as a writer of secular-historical works) 5
- Primož Premzl, *Zapornik v Mariboru, prostozidar in nobelovec*
(Prisoner in Maribor, Freemason and Nobel Prize winner) 29
- Franc Križnar, *General Rudolf Maister Vojanov (1874–1934)*
in glasbeno plesna umetnost (General Rudolf Maister Vojanov
(1874–1934) and the art of music and dance) 63
- Elko Borko, *Prispevek k zgodovini dneva izgnancev – 6. junija 1941*
je iz Maribora odpeljal prvi transport izgnancev (Contribution
to the history of the Day of Exiles – On 6 June 1941, the first
transport of exiles left Maribor) 85
- Igor Žiberna, *Površinski mestni toplotni otok v Slovenski Bistrici*
(Surface urban heat island in Slovenska Bistrica) 101
- Ines Voršič, Dragica Haramija, *Otroška kratka proza Franca*
Ksaverja Meška in stilna vloga samostalniških manjšalnic
(Children's short prose by Franc Ksaver Meško and the
stylistic role of nominal diminutives) 127

POROČILA IN OCENE – REPORTS AND REVIEWS

- Marjan Toš, *Marjan Žnidarič: Mojega tri četrto stoletja* 151
- Marjan Toš, *Tone Partljič: Pesniški Dvor* 154
- Oskar Habjanič, *Valentina Bevc Varl: Eduard Lind (1827–1904):*
slikar Mariborskega meščanstva 157

Matej Slekovec kot pisec posvetno-zgodovinskih del*

Andrej Hozjan**

DOI: <https://doi.org/10.62409/czn.276>

CC BY-SA 4.0

UDK – UDC: 929Slekovec M.:908(497.4-18)

Potrjeno – Accepted: 18. 12. 2024 | Objavljeno – Published: 30. 12. 2024

1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

Andrej Hozjan: Matej Slekovec kot pisec posvetno-zgodovinskih del. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 95=60(2024), 3–4, str. 5–27

Članek najprej podaja pregled osnov popisovalnega dela slovenskega izobraženca, duhovnika in ljubiteljskega zgodovinarja ter pisca domoznanstva Mateja Slekovca (1846–1903). Sprva je dolga leta izpisoval informacije iz ohranjenega gradiva na župnijah in v redkih arhivih – od listin in raznih drugih posamičnih virov do župnijskih kroničskih zapisov. Sledijo podrobnejše predstavitve nekaterih najpomembnejših knjižnih izdaj in znanstvenih člankov s posvetno-zgodovinskimi vsebinami, izdanimi za življenja in tudi še po smrti. Pisal je domala vse, o najrazličnejših temah in dogajanjih na vzhodno-slovenskem Štajerskem skozi stoletja in biografije posamičnih oseb in plemiških rodbin. Slekovce je s svojim celostnim opusom užival ugled in spoštovanje takratnih redkih slovenskih izobražencev.

Ključne besede: Matej Slekovce, znamenite osebnosti, zgodovinopisje, domoznanstvo, severovzhodna Slovenija.

* Objava je del raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med slovenskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim sosodstvom*, št. P6–0138 (A). Financira ga Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

** Dr. Andrej Hozjan, izr. prof., Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška c. 160, 2000 Maribor, Slovenija, andrej.hozjan@um.si – Andrej Hozjan, PhD, Associate Professor, University of Maribor, Faculty of Arts, Department of History, Koroška cesta 160, SI 2000 Maribor, Slovenia, andrej.hozjan@um.si

Andrej Hozjan: Matej Slekovec as a writer of secular-historical works. Review for History and Ethnography, Maribor 95=60(2024), 3–4, pp. 5–27

The article first provides an overview of the basics of the census work of the Slovenian intellectual, priest, amateur historian, and writer of local history, Matej Slekovec (1846–1903). Initially, he spent many years transcribing information from preserved materials in parishes and in rare archives – from documents and various other individual sources to parish chronicle records. This is followed by a more detailed presentation of some of the most important editions of books and scientific articles with secular-historical content, published during his lifetime and even after his death. He wrote about almost everything, about a wide variety of topics and events in eastern Slovenian Styria throughout the centuries, as well of personal biographies and biographies of noble families. With his comprehensive opus, Slekovec had a reputation and respect among the then-few Slovenian intellectuals.

Keywords: Matej Slekovec, famous persons, historiography, local history, north-eastern Slovenia.

UVOD

Na prostoru slovenske Štajerske se je v zadnjih dveh in tri četrt stoletjih rodila, se kot pisci zgodovinskih objav in daljših spisov pojavila, službovala in uveljavila vrsta tako slovensko kot nemško pišočih znanih osebnosti: Simon Povoden (roj. 1753), Anton Krempl, Rudolf Gustav Puff, Ignac Orožen, Matej Slekovec (1846–1903), Franz Ferk, Matija Ljubša, Avguštin Stegenšek, Fran Ilešič, Anton Kaspret, Gabriel Majcen, Franc (Fran) Kovačič, Balduin Saria, Janko Orožen in še drugi manj znani. V 20. stoletju so jim kot rojeni v prvi polovici dvajsetih let sledili še nam časovno najbližji umetnostni zgodovinar Sergej Vrišer (roj. 1920), zgodovinarja Jože Koropec in akademik Janko Pleterski (oba roj. 1923) in leto pozneje (1924) rojen umetnostni zgodovinar in zgodovinar Jože Curk. Čez dobro desetletje je tem trem sledil še klasični filolog latinist akademik Jože Mlinarič (1935). Današnjim in tudi prihodnjim raziskovalcem preteklosti je – oziroma bo – zagotovo težje razumeti dejstvo, da so lahko naštet, od danes že kar časovno oddaljeni predhodniki zapustili občutne, količinsko res obsežne in nekateri tudi vsebinsko raznovrstne življenjske avtorske opuse. Ob zapisanih izrazih »količinsko« in »vsebinsko« je nujno vzeti v ozir njihovo siceršnje življenje, konkretno službovanje, izobrazbo in ožjo strokovno usposobljenost in še delovne pogoje (razpoložljivi čas, naklonjenost lastnikov proučevanega gradiva, ustrezni prostori, materiali za pisanje/beleženje ...) in ne nazadnje tudi sposobnost ustreznega spomina, ki je osebi omogočala opravljanje večine dela z dostopnim ali razpoložljivim gradivom.

Pričujoči članek o delih Mateja Slekovca ne govori o akademsko izobraženem zgodovinarju ali celo doktorju zgodovinopisja, saj jih je bilo v njegovih

mladostnih letih izjemno majhno število. Na Slovenskem so se le-ti pričeli opazneje pojavljati šele v dobi po koncu prve svetovne vojne. Študij zgodovine je bil v 19. stoletju relativno mlada znanstvena disciplina. Čeprav so se z njo – in sploh z zgodovinopisjem – že stoletja nazaj ukvarjali mnogi intelektualci, je vsaj v habsburškem dednem prostoru pred drugo polovico taistega stoletja ni bilo možno ustrezno študirati. Poleg tega so posamezni med poznejšimi najpomembnejšimi slovenskimi zgodovinarji preteklega 20. stoletja v študijskih letih absolvirali kaj drugega, npr. akademik Sergij Vilfan, dr. prava, nato znameniti pravni zgodovinar in arhivist.¹

V svojem ne prav dolgem življenju – dopolnil je vsega 57 let – je Matej Slekovec ustvaril obsežno zbirko zbranih in izpisanih zgodovinskih virov kot primarnega materiala in na podlagi teh izpisano množico vsebinsko zelo raznovrstnih zgodovinopisnih objav v takratnih časopisih in revijah. S preteklostjo se je pričel ukvarjati iz čistega veselja, kar je kot samouk nato skozi tri res aktivna desetletja z veliko vztrajnostjo nadgradil in se razvil v za tiste čase odličnega pisca. Gradivo je zbiral v več takrat že obstoječih cerkvenih in javnih arhivih v bližnji in širši okolici od Salzburga in Dunaja do Zagreba in tudi po več občinskih, župnijskih in zasebnih arhivskih zbirkah. Objavljati je začel leta 1878 in z objavami vztrajal tja do konca 1902, ko je bilo njegovo zdravje že močno načeto. Pisal je krajše in daljše tekste za časopise, rad jih je označeval kot »črtice«. Znamenite so njegove župnijske in krajevne kronike, osebne in rodbinske biografije in konkretne daljše razprave. Objavljali so jih v obeh takrat govorjenih in tiskanih jezikih na Slovenskem. Več najprej v časopisih objavljenih daljših spisov in nekaj krajših je uspel pozneje izdati tudi v knjižni obliki, recimo jim knjižice. Do konca 19. stoletja je postal v bistvu najpomembnejši tedaj živeči slovensko-štajerski pisec zgodovinopisnih objav in zato ugledna osebnost med takrat še redkimi slovensko pišočimi in objavljajočimi izobraženci. Ta članek je bil koncipiran in v večji meri sestavljen leta 2023 v spomin 120. obletnice njegove smrti.

KRATEK PREGLED OSNOV SLEKOVČEVEGA DELA

Celoto njegovega dela – razen objavljenih in zato še danes dosegljivih zapisov, člankov, knjig idr. –, skratka njegovega nenehnega brskanja po starih pisnih

¹ Primerjaj razprave v: *Arhivistika – zgodovina – pravo. Vilfanov spominski zbornik/Archivkunde – Geschichte – Recht. Gedenkschrift für Sergij Vilfan/Archives – History – Law. Vilfan's Memorial Volume* (Ljubljana, 2007), še posebej razpravo: Peter Štih, »Čas merjen z vatlom in platno s stopinjami.« Vilfan kot kritik nekaterih zakoreninjenih predstav o slovenski zgodovini, 175–190.

materialih ter hkratnega beleženja, zapisovanja in ustvarjanja zapiskov, danes jim rečemo 'podatkovne baze', je prav zavoljo gornjih stavkov zelo težko zaobjeti, kaj šele doumeti. Kako je Slekovec prihajal do gradiva za svoje spise, bi si vsaj delno zmogli predstavljati z naslednjimi besednimi zvezami o njegovih takratnih delovnih pogojih: ni bilo ne računalnikov ne pisalnih strojev, ne skeniranja, fotokopiranja, razmnoževanja ipd.; le zapisovanje s svinčnikom ali peresom s črnilom na ne prav kakovosten papir; delo le ob sončni svetlobi – brez električne razsvetljave, torej v večernih in nočnih urah ob svečah; hlastno iskanje vsaj nekaj več prostih dni skupaj za delo v posamični ustanovi ali na neki župniji, k temu še prenočišča, prehrane itd. Med 'olajševalne okoliščine' pa je kot najpomembnejše spadalo dejstvo, da je bil duhovnik, torej brez družine, ki bi mu morda povzročala skrbi ali ga kakor koli omejevala. Nadalje je kot tak lahko zanesljivo računal na vsestransko naklonjenost mnogih stanovskih kolegov – župnikov na župnijah ali članov več redovnih skupnosti v samostanih, kjer so mu zagotovo nudili zastonj hrano in nastanitev, sploh če je prišel tja z namenom pisanja o njihovi ustanovi. Omenil bi še njegovo najverjetneje zelo previdno ravnanje ob delu z raznimi vrstami arhivskih materialov, tako listinskega gradiva kot tudi matičnih knjig in drugih več stoletij starih spisov.

Tako se ga lahko brez omahovanja enakovredno uvrsti med izjemno plodovite, sicer neprofesionalne – nezgodovinopisno izobražene, v uvodnih stavkih omenjene slovenske duhovnike in zgodovinarje dobe 19. stoletja, kot so bili Povoden, Kremlj, Ignac Orožen in kot mlajši tudi Franc Kovačič. Osnova pisanja vsakega od teh je bila zbiranje historiografskega materiala, za kar je bilo treba žrtvovati ure in ure, dneve in tedne sedenja, pisanja in hkratnega razmisleka z vselej aktivnim spominskim čutom. Konec koncev se tudi sodobni zgodovinarji ne moremo izogniti tej obliki dela. Kdor se lahko, mu v njegovih rezultatih brez dvoma nekaj manjka.

Matej Slekovec si je skozi desetletja marljivo, tako rekoč neumorno izpisoval najrazličnejših informacije o konkretnem prostoru, tamkajšnjih ljudeh in njihovi preteklosti. Poglejmo njegove tovrstne rezultate! Kraji in župnije, posamične cerkve, dežele/regije, pojmi, vsebine, plemiške rodbine, posamezniki in gradovi/dvorci, o katerih je zbiral krajevno-zgodovinsko gradivo in ga sedaj hranijo v Pokrajinskem arhivu Maribor v 19 arhivskih škatlah – po abecednem redu (kjer ni sedanjega imena kraja/župnije/pojma, je zapisano takratno ime): Borl, Cirkovce, Cmurek, Čakovec, Frajhajm, Fram, Hajdina, Haloze, Hoče, Jarenina, Kranj, Križevci pri Ljutomeru, Lavantinska škofija (zgodovina), Leibnitz (Lipnica), Leutschach (Lučane), Lemberg, Ljutomer, Majšperk, Makole, Mala Nedelja, Marenberg (zdaj Radlje ob Dravi), Maribor, Muta, Novo mesto, Ormož (tudi o rodbini Székely/Zekel), Ožbalt, Polenšak, Poljčane, Ponikva, Ptuj z okolico (predmestna župnija Sv. Ožbalt, škofija in

nadduhovnija), Puščava na Pohorju, Radgona, Remšnik, Rogatec, Ruše, Selnica, Simon Povoden, Sladka gora, Slivnica, Slovenska Bistrica, Slovenske gorice (o 'čarovnicah'), Slovenske Konjice, Soboth (Sobota), Spodnja Kungota, Spodnja Polskava, Središče ob Dravi (raznovrstno o kraju in slovenska prisega tržana iz l. 1730), Studenci pri Mariboru (zdaj del mesta), Svečina, Sv. Ana na Krembergu (Sveta Ana v Slovenskih goricah), Sv. Anton v Slovenskih goricah (Cerkvenjak), Sv. Barbara v Slovenskih goricah (Zgornja Korena), Sv. Bolfenk na Kogu (Kog), Sv. Bolfenk v Slovenskih goricah (Trnovska vas), Sv. Duh pri Središču (Središče ob Dravi – kraj in župnija), Sv. Ilj v Slovenskih goricah (Šentilj), Sv. Jakob v Slovenskih goricah (Jakobski dol), Sv. Jurij ob Ščavnici, Sv. Jurij v Slovenskih goricah (Jurovski dol), Sv. Križ nad Mariborom (Gaj nad Mariborom), Sv. Lenart pri Veliki Nedelji (Podgorci), Sv. Lenart v Slovenskih goricah (Lenart), Sv. Lovrenc na Dravskem polju, Sv. Lovrenc na Pohorju, Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah (Juršinci), Sv. Marjeta niže Ptuja (Gorišnica), Sv. Marko niže Ptuja (Markovci), Sv. Martin pri Vurberku (Dvorjane), Sv. Miklavž pri Ljutomeru, Sv. Peter pri Mariboru (Malečnik), Sv. Rupert v Slovenskih goricah (Voličina), Sv. Tomaž pri Ormožu, Sv. Trojica v Halozah (Podlehnik), Sv. Trojica v Slovenskih goricah, Sv. Urban pri Ptuj (Destrnik), Svetinje, Št. Janž na Dravskem polju (Starše), Šmarje pri Jelšah, Šmarjeta na Dravskem polju, Šmarjeta ob Pesnici (Pernica), Šmartno pri Slovenj Gradcu, Štajerska (deželna zgodovina), Velika Nedelja (kraj, župnija in komenda nemškega viteškega reda), Velenje, Vurberk, Zgornja Kungota, Zavrč, Zibika, Žetale in Žiče.²

Spisek je vreden vsega občudovanja. Obsega kraje na Slovenskem v več takratnih deželah od severne Kranjske (Kranj) prek skorajda celotnega slovensko-štajerskega prostora in od takratne skrajne severne slovenskojezične etnične meje – hkrati meje Lavantinske škofije na Štajerskem na črti: Leutschach (Lučane), Soboth (Sobota), Leibnitz (Lipnica) prek celotne Dravske doline in Pohorja do meje s Kraljevino Hrvaško na skrajnem jugu dežele. Količinsko največ jih je očitno o krajih iz prostora med Muro in Dravo in še malce čez v Medmurje (Čakovec). Impozantno! Ne le da je za zbiranje o tolikšnem številu krajevnih in vsebinskih enot moral poznati množico različnih krajevnih in krajevno-cerkvenih ter zgodovinskih dejstev. Ta količina podatkov je od njega zahtevala zelo selektivno razvrščanje izpisanih listov/lističev v na desetine map, saj bi sicer kmalu postala nepregledna. Zapisano je lažje razumeti šele po pregledu celotnega korpusa ohranjenega materiala, ob čemer se kar samodejno sprožajo misli o tej obliki njegovega dela.

² Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Matej Slekovec, sign. SI_PAM 1537; Seznam popisnih enot.

Od takratnih slovenskojezičnih časnikov je Slekovec objavljajal v enem od najpomembnejših, v *Slovincu*, v nekaterih manj branih, kot je bil *Slovenski gospodar*, in v ožje vsebinsko usmerjenih revijah, prilogah časopisov, analih ter koledarjih kot so *Kres*, *Izvestje Muzejskega društva za Kranjsko*, *Popotnik*, *Zgodovinski zbornik*, *Vodnik po bogoslovnih vedah*, *Slovenske večernice* in *Večernice družbe sv. Mohorja*. Posamične objave so najverjetneje – seveda ob različnih priložnostih – izšle še tudi drugod, morda celo kot nepodpisane ali podpisane s psevdonimom, torej geslom ali izmišljenim imenom. Zato se upravičeno zastavlja vprašanje: Ali smo lahko prepričani, da so že objavljeni popisi njegovih objav res povsem kompletirani? Ali nam je na voljo res celovita bibliografija Mateja Slekovca?

Prvotni seznam vseh tiskanih Slekovčevih spisov je na dveh predhodno nastalih predlogah kmalu po smrti uredil Franc Kovačič v zelo obširnem spominsko-bibliografskem zapisu, nastalem po njemu izročenih zapisanih predlogah samega pisca.³ Kako je prišel do seznama, je tam takole obrazložil: ... *Svoji avtobiografiji je Slekovec pridjal seznamek vseh svojih spisov (v vsem 70 sestavkov, med temi je pa nekatere dvakrat štel, namreč kot članke v časnikih in kot posebne izdaje), ki so v tisku izšli. Mnogi izmed teh so sicer že omenjeni v Glaserjevi »Zgodovini slovenskega slovstva« (IV, str. 161), vendar ne vsi, zato rej jih tu priobčimo, kakor si jih je sam sestavil.*⁴ Poraja se dvom, ali je sicer zelo natančni Kovačič uspel zbrati dejansko vse Slekovčevo delo, kar je v nadaljevanju zapisa glede njegovih župnijskih kronik izrazil tudi sam: ... *Kdor se natančneje ne peča z zgodovino, ne more tudi pri najboljši volji sestaviti povsem zanesljive kronike o starejših časih. V tem oziru ima Slekovec velike zasluge, ker je mnogim krajem opisal njih zgodovino in hkrati pokazal metodo, kako se naj sestavljajo kronike. Njegove kronike pri raznih župnijah so prava zakladnica za naše zgodovinarje; to in ono je sicer že sam objavil, a mnogo tega, kar bi bilo vredno spraviti v širji svet, še tiči v rokopisih. Škoda, da svoji avtobiografiji ni dodjal seznamka svojih kronik, zato rej naš seznamek morda ne bo popoln.*⁵

Dobrih šestdeset let za Kovačičem je obširnejši članek o Slekovčevem življenju in delu s popisom objav objavil še Franc Ksaver Lukman.⁶ Za osnovo

³ Fran Kovačič, V spomin Mateju Slekovcu, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, l. 1, 1904, 52–69. Posebej pozornosti vredna je bibliografija, glej 62–65 (dalje: Kovačič, V spomin).

⁴ Prav tam, 62.

⁵ Prav tam.

⁶ Izvirna objava: Franc Ksaver Lukman, Slekovec, Matej (1846–1903). *Slovenski biografski leksikon*, 10. zv. Schmidl – Steklasa, ur. Alfonz Gspan et al., Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 1967; digitalna izdaja istega: Franc Ksaver Lukman, Slekovec, Matej (1846–1903). *Slovenska biografija*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013, na: <http://www.slovenska-biografija.si/osebba/sbi582996/#slovenski-biografski-leksikon> (s spleta sneto: 5. november 2023).

tega sta mu nedvomno služila oba omenjena članka – Glaserjev in Kovačičev; objave je uredil po takratnih bibliografskih navodilih. Odtlej se biografski/bibliografski zapisi različnih obsegov in kakovosti redno pojavljajo v slovenskih nosilcih tiskanih in zadnja desetletja tudi elektronskih medijev.⁷ Njegova pomembnejša knjižna dela – tudi vsa, predstavljena v tem članku – in razprave so v zadnjih letih enostavno dostopni tudi v elektronski obliki.⁸

O njegovem slovenskem jeziku je mogoče zapisati, da je bil na tedaj izjemno kvalitetnem in kljub temu ljudem razumljivem nivoju. Z njim je znal svoje misli približati širšim množicam, torej tudi slabše ali slabo pismenim ljudem. Hkrati se zdi, da je premogel izjemen občutek za popularizacijo svojih tekstov tako med slovensko kot tudi med nemško govorečo javnostjo. Poglejmo le primera njegove vložene energije glede tiskanja lastnih knjig. Obe nemškojezični knjigi je najprej spisal v slovenščini kot daljši razpravi za objavo v slovenskih časopisih v več nadaljevanjih, prvo o rodbini Székely/Zekel v letu 1893, drugo o gradu Vurberk pa dve leti zatem (1895). Nato ju je dal prevesti drugim, običajno svojim dobrim znancem, večšim nemščine, in obe objavil še v časopisu *Südsteirische Post* – prvo v letu 1894 in drugo še v letu njene slovenske časopisne objave (1895). Nadaljeval je vsakič znova še tisto ali naslednje leto tako, da ju je izdal v samozaložbi v dveh slovenskih knjigah. Hkrati ju je tudi kar sam založil ali poiskal drugega založnika za natis nemškojezičnih knjižnih verzij (1893: *Sekelji ...* in 1894: *Die Szekely oder ...*; 1895: *Vurberg – Wurmberg ...*). Skorajda neverjetno. Morda se je že vsaj malo zavedal, da se mu je počasi bližalo slovo s tukajšnjega sveta, ki je prišlo osem let pozneje?

Nič kaj nenavadnega torej niso bile objave njegovih krajših in daljših spisov v takratnih najbolj iskanih štajerskih nemškojezičnih časopisih, izhajajočih v Gradcu in Mariboru: *Südsteirische Presse*, *Grazer Volksblatt* in *Südsteirische Post*. Res je hkrati, da niti njegovi teksti niti spisi katerega od drugih v uvodnih stavkih pričujočega članka naštetih niso mogli najti poti do objave v takratnih najpomembnejših znanstvenih revijah na Štajerskem. Izhajale so izključno v nemščini. Ali je urednike (z)motilo samo dejstvo slovenskega izvora njihovega/ih avtorja/ev ali kaj drugega? Morda celo morebitna nižja stopnja 'znanstvenosti' njihovih tekstov? Natančnih raziskav o tem vprašanju doslej ne premoremo.

⁷ Dva primera najnovejše digitalne biografije M. Slekovca: Anja Kotnik, *Slekovec, Matej*. <https://ukm.um.si/slekovec-matej>; Iva Habjanič, *SLEKOVEC, Matej. (1846–1903). Obrazi slovenskih pokrajin*, Mestna knjižnica Kranj, <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/slekovec-matej/>.

⁸ <https://www.dlib.si/results/?query=%27keywords%3DSlekovec%2C+Matej%27&pageSize=25&page=1>.

V tem članku bodo zatoorej predstavljena le nekatera njegova najvažnejša slovenskojezična posvetno-zgodovinska dela, medtem ko se cerkveno-zgodovinskih spisov ne dotika. Med slednje v ospredju sodijo za tisti čas izjemne župnijske kronike, po katerih je Slekovec nedvomno najbolj znan. Gre za primerjalno gledano unikatni, doslej po drugih slovenskih piscih nedosežen, kaj šele presežen korpus 15 spisov o preteklosti župnij na ozemlju med Muro in Dravo in na desnem bregu Drave oziroma v primeru župnije sv. Duha v Ločah še bistveno dlje, v širši okolici Poljčan. Njihovih opisov tu ni, saj bi to terjalo vsaj dvakratnik obsega pričujočega članka ali verjetno še več. Razen tega se v njih prepletajo cerkveno- in posvetno-zgodovinske vsebine. Bralec članka se bo moral zadovoljiti le z naštetjem vseh teh kronik in za podrobnejšo seznanitev sam poseči po njih. Le tako mu bo možno dojeti količino Slekovčevih popisovalnih naporov za vsako posamično kroniko.

- Kronika župnije sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru.
- Kronika župnije Sv. Križ na Murskem polju z dodano kroniko trga Veržej.
- Kronika župnije sv. Petra v Radgoni, s poznejšimi dodatki.
- Kronika župnije Mala Nedelja.
- Kronika župnije sv. Marka nižje Ptuja.
- Kronika župnije sv. Marjete na Dravskem polju.
- Kronika župnije sv. Lovrenca v Slovenskih goricah.
- Kronika župnije sv. Lenarta v Slovenskih goricah.
- Kronika župnije sv. Miklavža pri Ormožu.
- Kronika župnije sv. Tomaža pri Ormožu.
- Kronika župnije sv. Duha v Ločah.
- Kronika župnije Negova.
- Kronika župnije sv. Ane v Slovenskih goricah.
- Župnija sv. Lovrenca na Dravskem polju.
- »Drobtinice« za kroniko župnije sv. Miklavža v Zavrču.

Zavoljo obsežnosti posvetno-zgodovinskih tem/vsebin v njej pa je tu nemoogoče spregledati vsaj eno od naštetih, to je knjiga o župniji sv. Lovrenca na Dravskem polju, katere predstavitev sledi v nadaljevanju. Še eno dejstvo glede kronik oziroma na splošno njegovega avtorskega dela bode v oči: nastajale so v razponu dobrih dveh desetletij. Kot časovno zadnjo je v drugi polovici osemdesetih let 19. stoletja izpisal kroniko župnije sv. Miklavža (Nikolaja) v Zavrču. Hkrati so prav takrat in nato v devetdesetih letih 19. stoletja pričela izhajati njegova obširnejša knjižna dela, predstavljena v nadaljevanju

članka. Na dlani je stopnjevanje njegove delovne intenzitete in hkraten preobrat od kronik k še zahtevnejšim oblikam pisanja, historično-problemskim monografijam.

PREDSTAVITEV KNJIŽNIH POSVETNO-ZGODOVINSKIH DEL IN NAJPOMEMBNEJŠIH ČLANKOV

Manjše število njegovih objav je lahko javnost brala oziroma dobila v roke v več različnih oblikah. Običajno je šlo za tekste, prvotno objavljene v več časopisih. Kot ponatisi iz časopisov ali kot samostojne publikacije so tako izšli Slekovčevi spisi:

*Odlični Kranjci*⁹

Knjigo na 81 straneh je v nakladi 150 izvodov izdal v samozaložbi pri svojih enainštiridesetih letih kot kaplan na župniji Sv. Lovrenca na Dravskem polju na podlagi predhodno objavljenega teksta v več istoletnih številkah *Slovenca*¹⁰ v rubriki LISTEK, vsakič na prvih treh straneh. V bistvu je šlo za rezultate njegovega intenzivnega brskanja po večji količini rokopisnega in že knjižno objavljenega gradiva, hranjenega predvsem v takratnih škofijskih arhivih v Mariboru in Gradcu ter drugod. Med tem gradivom po številu citiranj ali pogostosti uporabe izstopajo rokopisni Zapisniki ordinacij Lavantinske škofije (spisek duhovnikov, ki so jih posvetili posamični lavantinski škofje), in še danes impozantno delo Ignacija Orožna v osmih zvezkih *Das Bisthum und die Diözese Lavant*. Slekovec je kot kaže izpisoval vsa imena duhovnikov, zabeleženih v teh in v vrsti drugih materialov. Za objavo v *Slovincu*, ki ga je množičneje bralo prebivalstvo na Kranjskem, je pripravil izpise duhovnikov in redovnikov, bodisi rojenih na območju te dežele od 14./15. stoletja naprej, bodisi so bili po rojstnem kraju Štajerci in službovali tudi na Kranjskem – ali obratno; časovno je segel tja vse do sredine 19. stoletja. Krajevno opredelil jih je po tamkajšnjih krajih ali starejših župnijskih sedežih od št. 1 (Brezovec pri Ljubljani) do št. 53 (Žužemberk). Število popisanih oseb je tu seglo čez 150 in predstavlja še danes povsem uporabno kartotečno zbirko starejšega ali novo-veškega duhovništva na Slovenskem.

⁹ Matej Slekovec, *Odlični Kranjci*. Ljubljana, 1887.

¹⁰ Matej Slekovec, *Odlični Kranjci*. *Slovenec*, l. 15, 1887, št. 194–198, 202–204, 206, 210, 212, 214, 218–228 in 230–231, digitalni pristop: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-81150F43>.

*Župnija sv. Lovrenca na Dravskem polju. Krajepisno-zgodovinske črtice.*¹¹

Knjiga na 136 straneh (število izvodov neznano) je v svoji zasnovi programsko zelo strukturirano in zato domiselno zastavljena župnijska kronika. Vendar je delo – celovito gledano – mnogo več kot le to. Zato jo je pisec pričujoče razprave glede na množico tamkajšnjih podatkov uvrstil med posvetno-zgodovinska dela. Najverjetneje jo je Slekovec, takrat še kaplan na imenovani župniji, založil sam. V *Predgovoru* je bralca opozoril: *Župnija sv. Lovrenca na Dravskem polju še do zdaj svoje spominjske knjige ni imela*. Sledi kar 18 različno obširnih poglavij, med katerimi je poslednje dodatek o Ptujski gori. Delo je kompleksna obdelava področja imenovane župnije na njeni historični razvojni poti. Čeprav jo avtor skromno označi kot »le drobtinice so, otete pozabljenosti«, se ne sme prezreti njene vsestranskosti – torej celovitega, bolje zapisano kar univerzalnega pristopa. Je pravzaprav enciklopedično zastavljena obdelava na osnovi vnaprej pripravljenega geslovnika – pojmovnika, spiska vsebinskih pojmov. Kompleksnost vsebovanih podatkov je razvidna že iz začetnega seznama virov in pripomočkov, ki se jih je pisatelj posluževal in iz njih več ali manj zajemal – kot je sam zapisal: od matičnih knjig te in vseh sosednjih župnij, vse do rokopisne *Ruške kronike* iz 18. stoletja, ki jo je nujno bral v originalu. Spisek vključuje tudi dela iz sklopa do takrat objavljenega korpusa zgodovinskih razprav in knjig. Iz celote tukajšnjih vsebin je jasno, da pojem 'župnija' zanj še zdaleč ni bil izključno prostorski okvir v opisih zaobseženega ozemlja. Očitno ga je povzdignil v standard vseobče pripadnosti – navezanosti ljudi na župnijski sedež. Zato je natančno obdelal takrat ohranjene župnijske arhivske vire. Hkrati je moral zbrati še pravicato množino informacij med lokalnim prebivalstvom, saj si drugače ni možno razložiti izjemne vsebinske raznovrstnosti. Knjiga je njegova po obsegu najobsežnejša tiskovina. V okviru obeležbe 120. obletnice njegove smrti leta 2023 je ustrezno transkribirana in v posodobljeni obliki doživela ponovno izdajo.¹²

Njegovi nedvomno najplodnejši in zato verjetno tudi najbolj stresni leti sta zagotovo bili leti 1894 in 1895, čeprav se je vse skupaj pričelo že leto poprej. Poglejmo, zakaj!

¹¹ Matej Slekovec, *Župnija sv. Lovrenca na Dravskem polju. Krajepisno-zgodovinske črtice*. Maribor, 1885.

¹² *Župnija sv. Lovrenca na Dravskem polju. Krajepisno-zgodovinske črtice*. Donatis 2023. Delavsko prosvetno društvo (DPD) Svoboda, Zgodovinska sekcija Matej Slekovec. Kidričevo, 2023.

*Sekelji, rodoslovna in životopisna razprava.*¹³

*Die Szekely oder Zekel von Kevent, Freiherren von Friedau. Genealogische und biografische Skizze.*¹⁴

Že zgoraj kratko omenjen tekst je Slekovec že kot župnik v današnjih Markovcih (tedaj Sv. Marko niže Ptuja) v izvirniku spisal za objavo v časopisu *Slovenec*¹⁵. Kovačič je glede števila izvodov slovenske izdaje te knjige nezanesljiv – zbiranje podatkov o njej mu je očitno povzročalo težave (!). Sprva omenja 200 izvodov. Nato pa konkretno zapiše: *O tem spisu se je rajnik izrazil, da je tu in tam pomanjkljiv, ker je še pozneje našel več podatkov. Knjižica se je tiskala v 500 izvodih, založil pa jo je lovrenški rojak g. dr. I. Mlakar. Med Slekovčevimi rokopisi se nahaja tudi nemški prevod te knjižice v rokopisu druge roke. Na 1. str. je Slekovec pripisal opombo: V. Theodor Weinhard, Lehrer in St. Margarethen unter Pettau.*¹⁶ Dejansko je s temi in enako s podatki o nemški izdaji (izšla naj bi v sto izvodih) zasejal rahel dvom tako v pravovernost njegovega števila izvodov kot tudi v podatke o založnikih: na naslovnica je na obeh lepo razvidno izpisan pisec kot samozaložnik. Na tem mestu Kovačič trdi o založniku I. Mlakarju, čigar priimek je sicer rokopisno pripisan na gornjem robu naslovnice malo prej predstavljene knjige Župnija sv. Lovrenca (!?).

Tu omenjeni *dr. I. Mlakar* ni bil nihče drug kot znani duhovnik Lavantinske škofije dr. Ivan Mlakar (roj. 1845, Župečja vas pri Sv. Lovrencu na Dravskem polju – u. 1914, Maribor). Teologijo je doktoriral leta 1879 v Gradcu. Nato je bil dolgoletni profesor specialne dogmatike (do 1897 tudi fundamentalne teologije) na mariborskem knezoškofijskem bogoslovju; leta 1895 je postal stolni kanonik, 1907 tudi stolni dekan.¹⁷ Da je bil trajni podpornik Slekovčevega dela, posebej zavoljo njegove obsežne kronike svoje rojstne župnije, je bolj ali manj jasno ob gornjih stavkih. Vsekakor je Slekovčevo intenzivno publiciranje in sploh delo lažje razumeti, če upoštevamo močno podporo in naklonjenost tedanje lavantinske duhovščine njemu.

¹³ Matej Slekovec, *Sekelji, rodoslovna in životopisna razprava*. Ljubljana, 1893.

¹⁴ Matthäus Slekovec, *Die Szekely oder Zekel von Kevent, Freiherren von Friedau. Genealogische und biografische Skizze*. Maribor, 1894.

¹⁵ Matej Slekovec, *Sekelji*. (Rodoslovna in životopisna razprava.) *Slovenec*, l. 21, 1893, št. 247–256 in 259–263, digitalni pristop: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-XH2XUAZW>.

¹⁶ Kovačič, V spomin, 63.

¹⁷ Franc Ksaver Lukman, Mlakar, Ivan (1845–1914), *Slovenski biografski leksikon*, 5. zv. *Maas – rkun*, Ljubljana, 1933, elektr. dostop: *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi371714/#slovenski-biografski-leksikon> (s spleta sneto: 17. marec 2024).

Sekelji – slovenska izdaja na 50 straneh, nemška na 67 straneh – so plod že dolgoletnega piščevega zbiranja in publiciranja, kar je zelo opazno v njegovem jeziku. Pojav, vzpon, zvezdne trenutke in nenaden zaton znamenite spodnještajerske rodbine madžarskega izvora od njihovega prihoda na ozemlje dežele pred koncem 15. in v celotnem 16. stoletju je morda hotel bralcem predstaviti tudi s povsem vzgojno namero, kaj pač naj človeku predstavlja silno bogastvo, če ga nato tako lahkomiselno in hitro izgubi, kot ga je ta rodbina. Opisana je njena razvojna pot od prvega iz kraljevine Madžarske semkaj, v svet med Radgono, Ptujem, Borlomo in Ormožem prispelega vojščaka in plemiča, poznejšega barona Jakoba Székelyja (ponemčil si je rodbinsko ime v Zekel; umrl je leta 1504 v gradiču Murska Sobota). Prek Jakobovega sina Luke, enega najbogatejših Štajercev svoje dobe, seže pripovedni lok do njegovih potomcev, ki so lahkomiselno zapravili v očetovih rokah nakopičeno poslasto in dohodkovno bogastvo. Rodbina je v zgodnjem 17. stoletju dokončno in povsem izumrla. Tudi pisec pričujočega članka se je že soočil z njenim najbolj prepoznavnim članom Luko.¹⁸

*Turki na slovenskem Štajerskem. Spominki iz domače zgodovine.*¹⁹

Obširen 54-stranski maloformatni tekst je Slekovec sprva prispeval za objavo v *Slovenskih večernicah* za leto 1894 – letni knjižni izdaji sestavkov, zgodb, povesti, pravljic, šal in smešnic Mohorjeve družbe v Celovcu v skupnem obsegu 143 strani. Nato je skorajda hkrati izšel še posebni knjižni natis teksta z enakim naslovom, ki je danes zelo težko dostopen. Za osnovo teksta sta mu služili dve njegovi predlogi: prva je bila krajši sestavek *Turki na Dravskem polju. Zgodovinska črtica*, objavljen tisto leto maja v *Slovenskem gospodarju*²⁰ v rubriki Za poduk in kratek čas, druga pa že leta 1880 objavljen sestavek *Kruci na Slovenskem Štajerskem* (glej vsebino spodaj). Združil ju je in dodal kopico izpisanih informacij in povzetkov iz že obdelanih in novih dokumen-

¹⁸ Andrej Hozjan, Vojak na krajini. Prispevek k biografiji Luke Kövendi Székelyja/Zekela, barona ormoškega (1500–1574). *Ormož skozi stoletja V*, 1. knjiga, Ormož, 2005, 226–245; isti, Lukas Székely/Zekel de Kövend, Freiherr von Friedau, 1500-1574/1575. Materialien zur Biographie eines steirischen Freiherrn. *Rutengänge. Studien zur geschichtlichen Landeskunde. Festgabe für Walter Brunner zum 70. Geburtstag*, Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, Bd. 54, Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, Sonderbd. 26, Graz, 2010, 153–168.

¹⁹ Matej Slekovec, *Turki na slovenskem Štajerskem. Spominki iz domače zgodovine. Slovenske večernice za pouk in kratek čas*, zv. 48. Družba sv. Mohorja. Celovec, 1894, 1–54, digitalni dostop: <https://dk.um.si/IzpisGradiva.php?id=56785>.

²⁰ Matej Slekovec, *Turki na Dravskem polju. Zgodovinska črtica. Slovenski gospodar*, l. 28, 1894, št. 21–23, digitalni pristop: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-YZC15GUQ>.

tov, materialov, novoobjavljenih razprav itd., kar se lepo vidi v opombah pod črto. Precej osnovnega materiala za podlago teksta je vzel iz dotedanjih objav znamenitega avstrijsko-štajerskega zgodovinarja na prelomu stoletij Franza Ilwofa v osrednji štajerski zgodovinopisni reviji *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark* (v zvezkih 9, 10, 11, 15 in 22). Nato citira slovenske avtorje, članek J. Parapata²¹ in dela S. Povodna, I. Orožna in A. Mucharja, več župnijskih kronik itd. Skupno je v tekstu čez 20 opomb z raznimi objavami, kar tedaj tudi za tovrstne zgodovinske tekste ni bilo prav običajno.

Za večji interes bralcev je poskrbel že katastrofični uvod *raznih nadlog in bridkosti in prirodne nesreče, hude uime in razne nezgode*, kar vse se je v stoletjih zgrinjalo nad *domačijo oziroma slovenski rod na Štajerskem*. Cilj sestavka je po piščevem mnenju bil: *Podati mislimo rojakom o turških navalih v slovenski Štajer nekako, če tudi le slabo in nedovršeno podobo, in da z njo srca Slovencev za ljubezen do tolikokrat stiskane slovenske domovine še bolj ogrejemo, to je namen naslednjim vrsticam*. To je bil nedvomno prvi slovenski tako obsežen in podroben opis osmanskih vpadov na slovensko-štajersko ozemlje. Metodično je razdeljen na 34 krajših in daljših obdelav teh vpadov od leta 1396 do poznega 17. stoletja. Tem je pisec dodal še vpade Krucev prav takrat in v zgodnjem 18. stoletju, kar je že imel objavljeno.

Zanimiva je tudi Slekovečeva zaključna misel: *Pri tolikih in tako silnih navalih se pač ni čuditi, da smo Slovenci v napredku in omiki za drugimi narodi zaostali in zelo nehvaležno je, ako nam kdo to očita. Ko so si oni zidali cerkve, gojili vednosti, književnost in omiko, ko so cvetela njih mesta, napredovala kupčija in obrtnost, stal je ubogi Slovenec z orožjem v roki na straži, in varujoč svoje imetje, domovino, pa tudi druge dežele vedno pretečega sovražnika, bojeval se je slovenski sin s krutim Turčinom. In zato, da je narod slovenski toliko stoletij odbijal turško silo in zadrževal pogubonosne valove, ki so pretili zaliti vso Evropo in ugonobiti krščanstvo in omiko, ni prejel nobenega plačila in priznanja, tako da se tudi tu potrjuje resnica znanega pregovora: nehvaležnost je plačilo sveta*. Tako direkten, še posebej v zadnjem tu citiranem stavku (!) ni bil Slekovec nikjer drugje. Iz sebe je zlil celoto osebnih razočaranj nad tovrstno preteklostjo domačega slovenskega prostora, nad značaji – sploh brezbriznostjo ljudi, ki so soodločali o usodah množic.

²¹ Janez Parapat, Turški boji v XV. in XVI. veku s posebnim ozirom na Slovence. *Letopis matice Slovenske* za 1871., Drugi del: Znanstvene razprave, 3–159, digitalni pristop: <https://www.dlib.si/results/?query=%27srel%3dLetopis+Maticeslovenske%27&pageSize=20&sortDir=ASC&sort=date>.

*Vurberg. Krajepisno-zgodovinska črtica na 40 straneh.*²²

*Wurmberg. Topographisch-historische Skizze.*²³

Obe je samozaložil kar avtor v neznanem številu izvodov. To je, po mnenju pisca teh vrstic, če že ne najcelovitejša, pa vsaj ena njegovih najbolj dorečenih objav v obsežnem sklopu posvetnih objavljenih tekstov. Za osnovo mu je bil njegov daljši članek, izhajajoč v *Slovenskem gospodarju* isto leto v rubriki *Za poduk in kratek čas*.²⁴ Tu je torej možno videti dejansko načrtnost njegovega dela: najprej izjemno intenzivno zbiranje gradiva po knjižnicah in takratnih arhivih/arhivskih zbirkah – kot tak si pisec teh vrstic danes sploh ne zmore predstavljati, kako naj bi kot aktivni raziskovalec počel nekaj vsaj podobnega, za kar je Slekovec očitno namenjal dneve in mesece časa. Le tako je seveda lahko zbral množino materiala. Slovenskojezični *Vurberg* (40 strani) in njena nemškojezična izdaja (82 strani) je skratka načrtna objava v več poglavjih: 1. *Grad*, 2. *Zgodovina gradu*, 3. *Grajsčina*, od katerih je najobsežnejše drugo poglavje. V njem se je najprej posvetil izpisu ljudskega legendarnega izročila o na gradu rojenem bajeslovnem bitju 'Krstniku' ali 'Kresniku', spisal množino podatkov in situacij v zvezi z lastniki gradu, o vladarjih, vse do recimo opisa nastanka reformacije in protireformacije. Knjižica zato prestopa mejo med posebnim opisom tega gradu in njegovih okoliščin in je postala splošno-informativna knjiga o preteklosti. Citiranje je razvidno na skorajda vsaki strani. Zaključuje s spiskom njemu znanih oskrbnikov graščine od leta 1470 in vse do konca 19. stoletja.

*Polidor pl. Montagnana. Životopisna črtica*²⁵

Spis je kot daljši članek sprva izhajal v *Slovincu*, enako kot že njegovi Odlični Kranjci v rubriki LISTEK, vsakič na prvi in drugi strani.²⁶ Naslednje leto je izšel v *Zgodovinskem zborniku* (priloga *Laibacher Diöcesanblatt-u / Ljubljanskemu zgodovinskemu listu*) št. 28 in nato še kot knjižica v posebnem natisu (glej sliko 1) v sto izvodih. Ima 18 gosto tiskanih maloformatnih strani. Od

²² Matej Slekovec, *Vurberg. Krajepisno-zgodovinska črtica na 40 straneh*. Maribor, 1895.

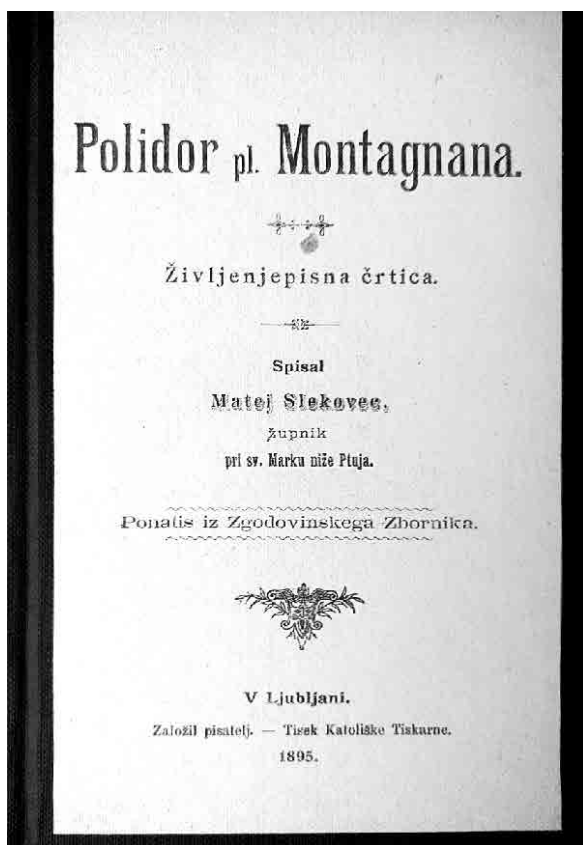
²³ Matthäus Slekovec, *Wurmberg. Topographisch-historische Skizze*. Maribor, 1895.

²⁴ Matej Slekovec, *Vurberg. Krajepisno-zgodovinska črtica*. *Slovenski gospodar*, l. 29, 1895, št. 1–13, digitalni pristop: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-DOCLRGW6/?pageSize=25&fyear=1895&sortDir=DESC&sort=input&query=%27rele%253dSlovenski%2bgospodar%27>.

²⁵ Matej Slekovec, *Polidor pl. Montagnana. Životopisna črtica*. Ljubljana, 1895.

²⁶ Matej Slekovec, *Polidor pl. Montagnana. Životopisna črtica*. *Slovenec*, l. 22, 1894, št. 64–67.

teh je 13 strani teksta; preostalo je dodatek *Diplomatarij*, v katerem so – očitno izvirna Slekovčeva ideja (!) – dodane transkripcije treh krajših pisem. S tem dodatkom je Slekovec mimogrede dokazal obvladovanje branja starih pisav, konkretno latinščine, ki se je moral učiti že v srednji šoli in še v mariborskem bogoslovju. Vsebina je namenjena človeku iz cerkvenih vrst iz dobe 16. stoletja. Polidor je s soslednjih italijansko govorečih področij prišel službovat na Slovensko. Tu si je s pomočjo njemu značajske kar podobne ali še bolj pogoltna in samopašne cerkvene hierarhije v desetletjih nakopičil posestno in denarno premoženje. Postal je znameniti savinjski in kranjski arhidiakon oglejskega patriarhata in hkrati običajen karierist, tipični predstavnik takratne cerkvene elite, nenehno hlepeč po dodatnih zaslužkih. Zato si je – kjer in kakor je bilo mogoče – kopičil cerkvene službe. Pred redkimi kritikami so ugledneži v višjih in visokih cerkvenih službah varovali drug drugega. Pisma govore tudi o tovrstnih medsebojnih 'uslugah', le da zelo 'v vato zavitem' jeziku.

Slika 1: Naslovna platnica Slekovčeve knjige *Polidor pl. Montagnana. Životopisna črtica*. Ljubljana, 1895.

SLEKOVČEVE POSMRTNE OBJAVE

*Kruci na Slovenskem Štajerskem*²⁷

Ta knjiga na 68 straneh je vsekakor nekaj posebnega med vsemi tu opisanimi, saj ima dvojno avtorstvo oziroma soavtorstvo. Njen del, natančneje spis enakega naslova, je Slekovcu v izvirniku sprva objavil *Slovenski gospodar* že leta 1880.²⁸ Franc Kovačič pa se je v vlogi pooblaščenega urejevalca njegove duhovne zapuščine dobro leto po avtorjevi smrti očitno odločil za posebni odtis tega kratkega teksta, ki ga je sam bistveno razširil, torej mu dodal še njegov več kot osemkratni obseg, kot priča že kazalo na koncu knjige. Čeprav nikjer ni posebej dodal dejstva, da jo je za izdajo uredil in založil sam, je to povsem jasno že po letnici izdaje, kot tudi po psevdonimu na naslovnici: *Založil Murski*. Kako si je torej Kovačič zamislil in uresničil vsebino *Krucev*? Pričenja jo kot prvo poglavje njegov daljši razlagalni spis *Politično razmerje med avstrijskimi deželami in Ogrsko v 17. stoletju*. Sledi drugo, precej obsežnejše poglavje, ki ga uvaja izvirni Slekovčev tekst o Krucih, a tu zdaj poimenovan *Prvi pojavi Krucev*, in nato še pet delov poglavja izpod Kovačičevega peresa o Krucih po lokacijskih področjih: v Ljutomeru leta 1704, v Središču, v Veržeju in na Sekolovskem; za konec pa še o zadnjih napadih Krucev.

Kovačičeva zamisel se je odlično izšla, saj je nastal sploh prvi obsežnejši slovenski opis dogajanja na širšem območju na desnem bregu Mure med zadnjimi desetletji 17. stoletja in prvimi desetletji sledečega 18. stoletja, ki so jih povzročali madžarski vpadniki s prekmurske strani. Obema piscema je bila vsebina še kako zanimiva, še posebej Kovačiču, ki je kot rojen Verženec najverjetneje od malih nog poslušal domače ustno izročilo, splet legend o teh dogodkih. Več kot očitno si je tudi on izpisoval in zbiral material o Krucih že dolgo pred Slekovčevo smrtjo. Skratka, pomenila mu je uresničitev tudi njegove dolgoletne želje. Te knjige v že predstavljenem daljšem bibliografskem sestavku Slekovčevih tekstov ne bo mogoče najti, saj je izšla po njegovi objavi. Še nekaj je tu malce nenavadno: poznejši, prav tako tu že predstavljen in citiran biografsko-bibliografski zapis o Slekovcu Franca Ksaverja Lukmana te knjige ne omenja niti v soavtorstvu, niti ne v sklopu Kovačičevih naporov ob urejanju Slekovčevih posmrtnih objav (?).

²⁷ Franc Kovačič, Matej Slekovec, *Kruci na Slovenskem Štajerskem*. Maribor, 1905.

²⁸ Matej Slekovec, *Kruci na Slov. Štajerskem*. (Spominki iz domače zgodovine). *Slovenski gospodar*, l. 14, 1880, št. 5–12, digitalni pristop: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-Q6WF2VVX>.

*Grad in graščina ljutomerska.*²⁹

Članek širšega obsega (35 strani) je izjemnega pomena, saj dotlej tovrstnih zemljiško-posestnih vsebin v slovenskem jeziku s prostora med Muro in Dravo – razen njegovih teksta in knjige o Vurbergu – ni bilo. Zato se velja ob tem tekstu ustaviti posebej z vidika pisca pričujočega članka, saj ga je moral temeljito predelati ob pisanju svoje pravkar izdane obsežnejše razprave z enako vsebino.³⁰ Slekovec je v njem skušal podati zaokroženo podobo o lastnikih oziroma začasnih posestnikih zemljiškega gospostva Ljutomer v iztekajočem se srednjem veku in v naslednjih stoletjih. Dejstvo je, da marsikaterega tamkajšnjega, torej svojega podatka Slekovec preprosto ni mogel temeljito preveriti. Marsikateri material mu ni bil na voljo, npr. o več plemiških rodbinah – tudi iz hrvaškega državnega prostora, ki so se potegovala in si tudi uspele pridobiti kose ljutomerskega ozemlja. Poleg tega ni zmogel doumeti pomembnosti prostorske oznake 'na Ljutomerskem', ki je bila v tistih časih pravi magnet za posestnike, željne vina iz tamkajšnjih goric. Oznaka jim je namreč predstavljala stopnjo kvalitete vina, ki so ga zelo dobro poznali kot vrhunsko in se zato potegovali za nakup vsaj ene ali dveh tamkajšnjih vinogradniških parcel ali še več. Očitno je bilo nato tudi Kovačičevo povzemanje – pravilneje zapisano pa prepisovanje – kar celih strani in strani te Slekovčeve objave, ne da bi pri tem spremenil vsaj kako besedico (!), kar je Kovačič dve desetletji pozneje na več mestih vstavil v njegovo res obsežno knjigo o Ljutomeru.³¹

*Oskrbniki ljutomerske graščine.*³²

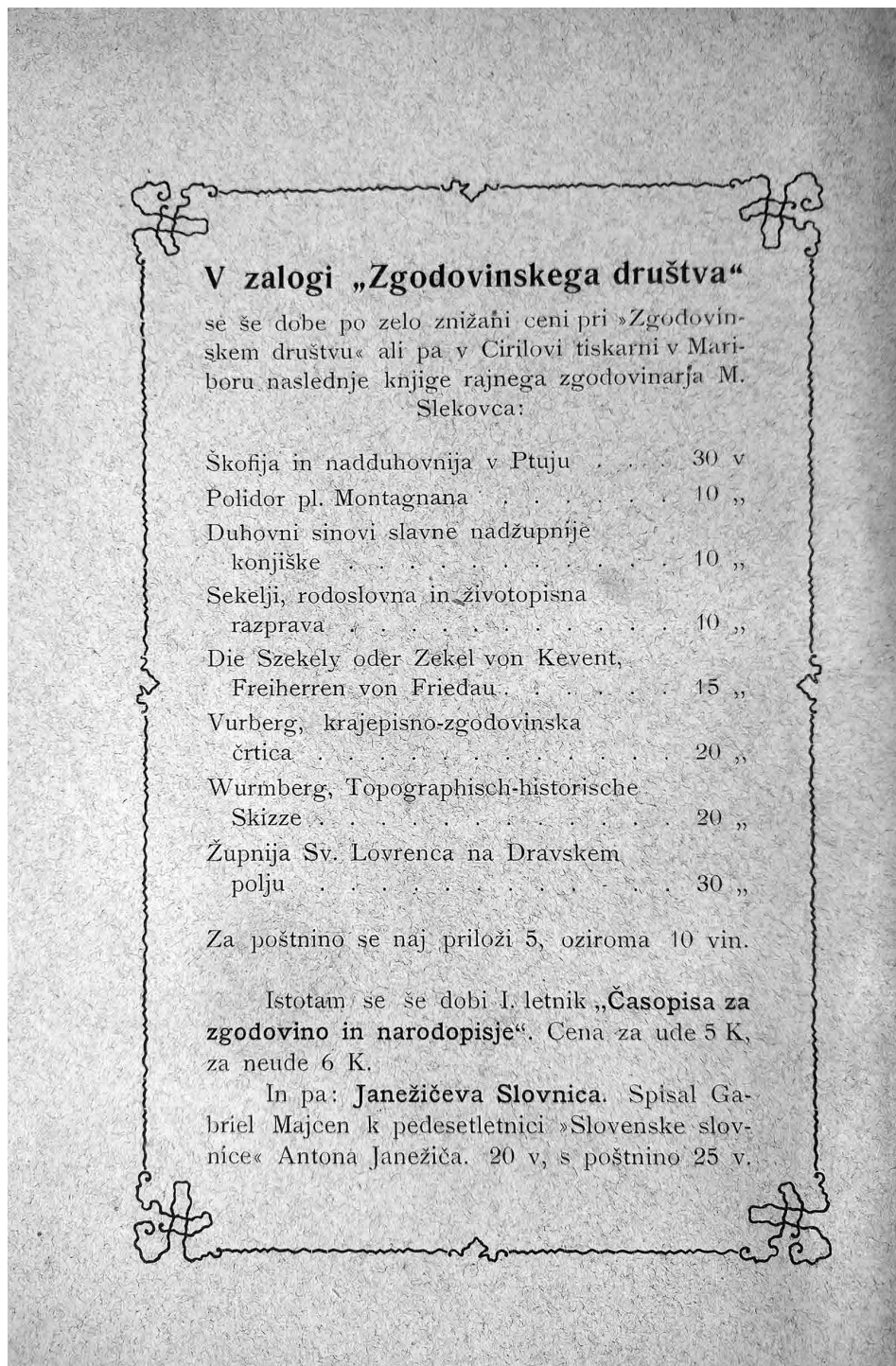
Izjemno kratka razprava na vsega treh straneh je očitno dodatek k prejšnji obsežni razpravi in jo je urednik ČZN dal v objavo, ko so jo našli v njegovi zapuščini. Tudi ta drobní tekst konkretno pove, v kolikšni meri je bilo obsežno Slekovčevo izpisovanje materialov iz matičnih knjig župnije sv. Križa v Veržetu, kot tudi iz takratnih arhivov, saj so tudi v njem podatki iz deželnega arhiva v Gradcu in škofijskega arhiva v Mariboru.

²⁹ Matej Slekovec, *Grad in graščina ljutomerska*. ČZN 1, 1904, 159–184, digitalni pristop: <http://hdl.handle.net/11686/5626>.

³⁰ Andrej Hozjan, *Posestne razmere na Ljutomerskem do razpusta zemljiških gospostev* (1848). *Kronika* 70, 2022, št. 3 *Iz zgodovine Ljutomera*, 511–548.

³¹ Fran Kovačič, *Ljutomer. Zgodovina trga in sreza*, Maribor, 1926.

³² Matej Slekovec, *Oskrbniki ljutomerske graščine*. ČZN 2, 1905, 73–75.

Slika 2: Zadnja zunanja platnica 1. in 2. snopiča v prvem zvezku ČZN 1905.

PRED ZAKLJUČKOM

Spoštovanje slovenskega izobraženca in ljubiteljskega zgodovinarja Mateja Slekovca po smrti ter hkratno popularnost njegovih del bi lahko opisovali na več načinov, vse do že oguljenih fraz v smislu »Naredil je mnogo. Njegovo delo je zelo obširno.« In podobnih. Zato bo na tem mestu bolj učinkovala konkretna informacija o spoštljivem odnosu njegovih vrstnikov in sodobnikov do njega, kot tudi o usodi njegovih zgoraj popisanih knjižnih izdaj. Kot zapisano, je bil skrbnik njegove zapuščine Franc Kovačič skupaj s Slekovcem med ustanovnimi člani *Zgodovinskega društva za Slovensko Štajersko*, ustanovljeno v Mariboru pol leta pred Slekovčevo smrtjo, katerega prvi predsednik je bil izvoljen le-ta in za prvega tajnika Kovačič. Že naslednje leto so pričeli z izdajanjem uradnega društvenega glasila *Časopis za zgodovino in narodopisje*. Kovačič je v okvirju zapuščine očitno pridobil tudi vse ostale, še neprodane knjižne izvode ali pa jih je Slekovec pred smrtjo namenil novoustanovljenemu društvu v dar. Kakorkoli, najverjetneje je bila prav Kovačičeva ideja, da jih ponudijo javnosti v nakup za nizke vsote. Tako so v prvih letnikih omenjenega časopisa na zadnjih platnicah objavljali ponudbo teh knjig (glej sliko 2).

Njegovo delo tudi po drugi svetovni vojni in nastopu »svetlih novih časov« ni padlo v pozabo. Pisci zgodovinopisnih razprav in tudi priložnostnih časopisnih člankov z vzhodnoštajerskega območja, ki so poznali ta opus, so iz njegovih zapisov ter objav radi poiskali snov za svoje tekste. Jasno je, da so mu zaupali in jih povzemali v vsej njihovi izpovednosti in tudi v ne povsem resnih vsebinah, kot kaže primer kratkega zapisa na podlagi Slekovčeve informacije o dogajanju na ozemlju dveh prleških župnij Velika nedelja in Mala nedelja v drugem desetletju 18. stoletja.³³

VIRI IN LITERATURA

Viri

Pokrajinski arhiv Maribor (PAM):

– fond Matej Slekovec, sign. SI_PAM 1537: škatla 1–19; Seznam popisnih enot.

³³ Jan Šedivý, Od kod Raičev psevdonim Sekoloski? *Kronika* 16, 1968, št. 3, 150.

Literatura

Iva HABJANIČ: SLEKOVEC, Matej. (1846–1903), *Obrazi slovenskih pokrajin*, Mestna knjižnica Kranj <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/slekovec-matej/>. <https://www.dlib.si/results/?query=%27keywords%3DSlekovec%2C+Matej%27&pageSize=25&page=1>.

Andrej HOZJAN: Vojak na krajini. Prispevek k biografiji Luke Kövendi Székelyja/Zekela, barona ormoškega (1500–1574). *Ormož skozi stoletja V*, 1. knjiga. Ormož, 2005, 226–245.

Andrej HOZJAN: Lukas Székely/Zekel de Kövend, Freiherr von Friedau, 1500–1574/1575. Materialien zur Biographie eines steirischen Freiherrn. *Rutengänge. Studien zur geschichtlichen Landeskunde. Festgabe für Walter Brunner zum 70. Geburtstag*. Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, Bd. 54, Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, Sonderband 26. Graz, 2010, 153–168.

Andrej HOZJAN: Posestne razmere na Ljutomerskem do razpusta zemljiških gospodstev (1848). *Kronika* 70, 2022, št. 3 *Iz zgodovine Ljutomera*, 511–548. DOI: <https://doi.org/10.56420/Kronika.70.3.02>

Anja KOTNIK: *Slekovec, Matej* <https://ukm.um.si/slekovec-matej>.

Fran KOVAČIČ: V spomin Mateju Slekovcu. *ČZN* 1, 1904, 52–69.

Franc KOVAČIČ, Matej SLEKOVEC: *Kruci na Slovenskem Štajerskem*. Maribor, 1905.

Franc KSAVER LUKMAN: Slekovce, Matej (1846–1903), *Slovenski biografski leksikon*, 10. zv. *Schmidl – Steklasa*, ur. Alfonz Gspan et al., Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Ljubljana, 1967.

Franc KSAVER LUKMAN: Slekovce, Matej (1846–1903), *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Ljubljana 2013, digitalna izdaja: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi582996/#slovenski-biografski-leksikon> (s spleta sneto: 5. november 2023).

Franc KSAVER LUKMAN: Mlakar, Ivan (1845–1914), *Slovenski biografski leksikon*, 5. zv. *Maas - Mrkun* (Ljubljana, 1933).

Franc KSAVER LUKMAN: Mlakar, Ivan (1845–1914), digitalna izdaja: *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Ljubljana, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi371714/#slovenski-biografski-leksikon> (s spleta sneto: 17. marec 2024).

Janez PARAPAT: Turški boji v XV. in XVI. veku s posebnim ozirom na Slovence. *Letopis matice Slovenske za 1871. Drugi del: Znanstvene razprave*, 3–159 digitalni pristop: <https://www.dlib.si/results/?query=%27srel%3dLetopis+Maticeslovenske%27&pageSize=20&sortDir=ASC&sort=date>.

Matej SLEKOVEC: Kruci na Slov. Štajerskem. (Spominki iz domače zgodovine). *Slovenski gospodar*, l. 14, 1880, št. 5–12, digitalni pristop: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-Q6WF2VVX>.

Matej SLEKOVEC: *Župnija sv. Lovrenca na Dravskem polju. Krajepisno-zgodovinske črtice*. Maribor, 1885.

Matej SLEKOVEC: Odlični Kranjci. *Slovenec*, l. 15, 1887, št. 194–198, 202–204, 206, 210, 212, 214, 218–228 in 230–231, digitalni pristop: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-81150F43>.

Matej SLEKOVEC: *Odlični Kranjci*. Ljubljana, 1887.

Matej SLEKOVEC: Sekelji. (Rodoslovna in životopisna razprava.) *Slovenec*, l. 21, 1893, št. 247–256 in 259–263, digitalni pristop: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-XH2XUAZW>.

Matej SLEKOVEC: *Sekelji, rodoslovna in životopisna razprava*. Ljubljana, 1893.

Matthäus SLEKOVEC: *Die Szekely oder Zekel von Kevent, Freiherren von Friedau. Genealogische und biografische Skizze*. Maribor, 1894.

Matej SLEKOVEC: Turki na Dravskem polju. Zgodovinska črtica. *Slovenski gospodar*, l. 28, 1894, št. 21–23, digitalni pristop: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-YZC15GUQ>.

Matej SLEKOVEC: Turki na slovenskem Štajerskem. Spominki iz domače zgodovine. *Slovenske večernice za pouk in kratek čas*, zv. 48. Družba sv. Mohorja. Celovec, 1894, 1–54. spletni dostop: <https://dk.um.si/IzpisGradiva.php?id=56785>.

Matej SLEKOVEC: Vurberg. Krajepisno-zgodovinska črtica. *Slovenski gospodar*, l. 29, 1895, št. 1–13.

Matej SLEKOVEC: *Vurberg. Krajepisno-zgodovinska črtica na 40 straneh*. Maribor, 1895.

Matthäus SLEKOVEC: *Wurmberg. Topographisch-historische Skizze*. Maribor, 1895.

Matej SLEKOVEC: Polidor pl. Montagnana. Životopisna črtica. *Slovenec*, l. 1894, št. 64–67, digitalni pristop: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-S8P7K3W8>.

Matej SLEKOVEC: Polidor pl. Montagnana. Životopisna črtica. *Zgodovinski zbornik*, l. 8, 1895, št. 28, stolpci (433) - 446 digitalni pristop: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-5X4BV5OU>.

Matej SLEKOVEC: *Polidor pl. Montagnana. Životopisna črtica*. Ljubljana, 1895.

Matej SLEKOVEC: *Župnija sv. Lovrenca na Dravskem polju. Krajepisno-zgodovinske črtice*. Donatis 2023. Delavsko prosvetno društvo (DPD) Svoboda, Zgodovinska sekcija Matej Slekovec, Kidričevo, 2023.

Matej SLEKOVEC: Grad in graščina ljutomerska. ČZN 1, 1904, 159–184. spletni dostop: <http://hdl.handle.net/11686/5626>.

Jan ŠEDIVÝ: Od kod Raičev psevdonim Sekoloski? *Kronika* 16, 1968, št. 3, 150.

Peter ŠTIH: »Čas merjen z vatlom in platno s stopinjami.« Vilfan kot kritik nekaterih zakoreninjenih predstav o slovenski zgodovini. V: *Arhivistika – zgodovina – pravo. Vilfanov spominski zbornik / Archivkunde – Geschichte – Recht. Gedenkschrift für Sergij Vilfan/ Archives – History – Law. Vilfan's Memorial Volume*. Ljubljana, 2007, 175–190.

MATEJ SLEKOVEC KOT PISEC POSVETNO-ZGODOVINSKIH DEL

Povzetek

Matej Slekovec (1846–1903) je kljub ne prav dolgemu življenju (dopolnil 57 let) ustvaril začuda obsežno zbirko zbranih in izpisanih zgodovinskih virov kot primarnega materiala in še celo vrsto najrazličnejših zgodovinopisnih objav v takratnih časopisih in revijah. Nekaj jih je tudi objavil v knjigah. Zgodovino je začel raziskovati iz čistega veselja, kar je kot samouk v treh desetletjih z veliko vztrajnostjo nadgradil in se razvil v za tiste čase odličnega pisca preteklosti. Gradivo je zbiral v več takrat že obstoječih arhivih v bližnji in širši okolici od Salzburga in Dunaja do Zagreba, in tudi po več občinskih in zasebnih arhivskih zbirkah. Objavljati je začel leta 1878 in z objavami vztrajal tja do konca leta 1902, ko je bilo njegovo zdravje že kar močno načeto. Pisal je krajše in daljše tekste za časopise, črtice; znamenite so njegove župnijske in krajevne kronike, osebne in rodbinske biografije in konkretne daljše razprave. Objavljali so jih v obeh takrat govorjenih in tiskanih jezikih na slovenskem štajerskem. O njegovem slovenskem jeziku je dobro povedati, da je bil na tedaj izjemno kvalitetnem nivoju in je tudi z njim znal približati zapisano širšim množicam, tudi slabo pismenim ljudem. Do konca 19. stoletja je postal v bistvu najpomembnejši tedaj živeči slovensko-štajerski pisec zgodovinopisnih objav in zato ugledna osebnost med takrat še redkimi slovensko piščimi in objavljajočimi izobraženci, sploh med slovensko-štajersko katoliško duhovščino. Spoštovanje so mu izkazovali že za časa življenja, kot tudi posmrtno.

V razpravi so konkretno predstavljena le nekatera njegova najvažnejša natisnjena dela.

MATEJ SLEKOVEC AS A WRITER OF SECULAR-HISTORICAL WORKS

Summary

Despite his not very long life (he dies at 57 years old), Matej Slekovec (1846–1903) created a surprisingly extensive collection of collected and transcribed historical sources as primary material, as well as a whole series of various historiographical publications in newspapers and journals of the time. He also published some of them in books. He began researching history for the sheer joy, which he built upon as a self-taught person over three decades with great perseverance, developing into an excellent historical writer for his time. He collected materials in several then-existing archives in the immediate and wider area, from Salzburg and Vienna to Zagreb, as well as in several municipal and private archival collections. He began publishing in 1878 and continued to publish until the end of 1902, when his health was already seriously failing. He wrote short and long texts for newspapers, as well as short stories; his famous works include parish and local chronicles, personal and family biographies, and concrete longer treatises. They were published in both spoken and printed languages of that time in Slovenian Styria. It should be noted that his Slovenian language was of an exceptionally high quality at the time and that he was able to use it to bring the written word closer to the wider public, even to people who were illiterate. By the end of the 19th century, he had become essentially the most important living Slovenian Styrian writer of historiographical publications at the time and therefore a prominent figure among the then-rare educated people writing and publishing in Slovenian, especially among the Slovenian Styrian Catholic clergy. He enjoyed respect both during his lifetime and after his death.

The discussion specifically presents only some of his most important printed works.

MATEJ SLEKOVEC ALS AUTOR WELTLICH-HISTORISCHER WERKE

Zusammenfassung

Trotz seines nicht sehr langen Lebens (er wurde nur 57 Jahre alt) schuf Matej Slekovec (1846–1903) eine überraschend umfangreiche Sammlung gesammelter und transkribierter historischer Quellen als Primärmaterial sowie eine ganze Reihe verschiedener historiografischer Veröffentlichungen in Zeitungen und Zeitschriften der damaligen Zeit. Einige davon veröffentlichte er auch in Büchern. Aus purer Freude begann er mit der Geschichtsforschung, die er als Autodidakt über drei Jahrzehnte mit großer Beharrlichkeit weiterentwickelte und wurde so zu einem für seine Zeit herausragenden Vergangenheitschriftsteller. Er sammelte Materialien in mehreren bestehenden Archiven in der unmittelbaren und weiteren Umgebung, von Salzburg und Wien bis Zagreb, sowie in mehreren städtischen und privaten Archivsammlungen. Er begann 1878 mit der Veröffentlichung von Büchern und setzte seine Veröffentlichungen bis Ende 1902 fort, als sein Gesundheitszustand bereits ernsthaft angeschlagen war. Er schrieb kurze und lange Texte für Zeitungen, Skizzen; berühmt sind seine Pfarr- und Ortschroniken, Personen- und Familienbiographien sowie konkrete, längere Abhandlungen. Sie wurden sowohl in der damaligen gesprochenen als auch in der gedruckten Sprache der slowenischen Steiermark veröffentlicht. Über seine slowenischen Sprachen lässt sich sagen, dass sie für die damalige Zeit von außergewöhnlich hoher Qualität waren und dass er sie nutzen konnte, um einer breiten Öffentlichkeit, selbst Analphabeten, das geschriebene Wort näherzubringen. Bis zum Ende des 19. Jahrhunderts war er praktisch der bedeutendste lebende slowenisch-steiermärkische Autor historiografischer Veröffentlichungen seiner Zeit und damit eine herausragende Persönlichkeit unter den damals wenigen gebildeten Menschen, die auf Slowenisch schrieben und publizierten, insbesondere unter der slowenisch-steiermärkischen katholischen Geistlichkeit. Sowohl zu Lebzeiten als auch nach seinem Tod wurde ihm Respekt entgegengebracht.

In der Diskussion werden gezielt nur einige seiner bedeutendsten Druckwerke vorgestellt.

Zapornik v Mariboru, prostožidar in nobelovec

Primož Premzl*

DOI: <https://doi.org/10.62409/czn.277>
CC BY-SA 4.0

UDK – UDC: 94(497.412):[061.251:343.261-052:32]

Potrjeno – Accepted: 26. 11. 2024 | Objavljeno – Published: 30. 12. 2024

1.02 Pregledni znanstveni članek – 1.02 Review article

Primož Premzl: Zapornik v Mariboru, prostožidar in nobelovec. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 95=60(2024), 3–4, str. 29–62

Prispevek obravnava politične zapornike z začetka prve svetovne vojne (s poudarkom na Ivu Andriću), ki so svojo kazen prestajali v zaporu v Melju v Mariboru. Med njimi so bili posamezniki prostožidarji že v času prestajanja kazni, večina pa jih je postala prostožidarjev v času Kraljevine Jugoslavije. Kot politični zapornik v Mariboru je omenjen tudi Josip Broz Tito, za katerega se še dandanes špekulira, da je bil prostožidar. Kot politični zapornik v komunistični Jugoslaviji je krajši čas v Mariboru prestajal kazen tudi Branko Šomen, ki je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja postal ena izmed ključnih osebnosti novodobne zgodovine prostožidarstva v Sloveniji in na Hrvaškem z izjemno prostožidarsko bibliografijo.

Ključne besede: Ivo Andrić, Maribor, politični zaporniki, prostožidarji, biografije.

Primož Premzl: Prisoner in Maribor, Freemason and Nobel Prize winner. Review for History and Ethnography, Maribor 95=60(2024), 3–4, pp. 29–62

The article discusses political prisoners from the beginning of World War I, with an emphasis on Ivo Andrić, who served his sentence in the prison in Melje, Maribor. Among them, some were Freemasons while serving their sentences, and most of them became Freemasons during the time of the Kingdom of Yugoslavia. Josip Broz Tito,

* Primož Premzl, založnik, urednik, galerist, Umetniški kabinet Primož Premzl, Slovenska ulica 8, Maribor, umetniški.kabinet@t-2.net – *Primož Premzl, publisher, editor, gallerist, Art Cabinet Primož Premzl, Slovenska ulica 8, Maribor, Slovenia, umetniški.kabinet@t-2.net*

who is still speculated to this day to have been a Freemason, is also mentioned as a political prisoner in Maribor. Branko Šömen, who in the 1990s became one of the key figures in the modern history of Freemasonry in Slovenia and Croatia with an exceptional Freemasonry bibliography, also served a short sentence in Maribor as a political prisoner in communist Yugoslavia.

Keywords: Ivo Andrić, Maribor, political prisoners, Freemasons, biographies.

Svobodomiselnost, sopomenka frajgajstovstvo (iz nem.: freigeist), je zavedno ali nezavedno filozofsko stališče, da osebno mnenje ne sme biti podvrženo avtoritetam, tradicionalnim stališčem ali dogmam. Svobodomiselni ljudje gradijo svoja prepričanja na dejstvih, logičnem razmišljanju in znanstvenih raziskavah. Svobodomiselnost narekuje, da naj posameznik ne sprejme ali odkloni trditve, ki naj bi bile veljavne, brez potrditve z znanjem in razumom. Soroden pomen ima *libertinizem*, a lahko ima pomen razuzdanega ali razvratnega vedenja. Nasprotje svobodomiselnosti je konformizem. V časih, ko svoboda govora ni bila nekaj samoumevnega, so imeli svobodomisleci težave z oblastjo in okolico, v kateri so delovali. V totalitarnih in absolutističnih državah so jih preganjali; svobodomiselnost v takšnih državah še dandanes ni zaželena. Številni izmed svobodomislecev so sorodne duše; svoje zatočišče so našli med prostozidarji.

IVO ANDRIĆ V MARIBORSKEM ZAPORU

Želja po bolj pravični družbi in državi, ki bo upoštevala pravice narodov, ki v njej živijo, je univerzalna. V zgodnjem 20. stoletju je na področju Bosne in Hercegovine, ki ga je leta 1878 zasedla Avstro-Ogrska, delovalo revolucionarno gibanje *Mlada Bosna*. Prizadevalo si je za razpad »temnice narodov« in posledično združitev južnih Slovanov v skupno državo. Med člani tega gibanja so bili tudi Gavrilo Princip, Danilo Ilić in Ivo Andrić. Andrić se je že v gimnaziji priključil gibanju *Mlada Bosna* in zagovarjal integralno jugoslovanstvo. Kasneje je o tem zapisal: *V mojem spominu so ti časi svetli in daljni. Kot kakšna velika strast, kot najboljši del življenja. Ne dvomim, da bo nekega dne nekdo strnil in v umetniškem delu opisal to mladino, ki je bila s kristalno čistostjo svojega značaja, s svojo strahovito željo in nepotešljivo željo zares veličastna. Bili smo žejni in to žejni vsega. Žejni dostojnejšega, širšega, boljšega življenja, ki smo ga slutili za mejami države, v kateri smo živeli, žejni prave domovine, prave šole in prave znanosti.*¹

¹ Odlomek iz knjige: Michael Martens, *V požaru svetov*, str. 73.

Andrić je leta 1912 začel študirati na filozofski fakulteti v Zagrebu in se že po enem letu preselil na Dunaj, kjer je vpisal zgodovino, filozofijo in književnost. Že naslednje leto se je prepisal na filozofsko fakulteto v Krakovu. Vest o atentatu na prestolonaslednika Franca Ferdinanda 28. junija 1914 v Sarajevu ga je dosegla v krakovskem gledališču. Da je bil mladostni prijatelj Danilo Ilić organizator in eden izmed sedmih zarotnikov v atentatu, Andrićev sošolec Gavrilo Princip pa atentator, je izvedel kasneje. Vedel pa je, da bo avstrijska policija proti njemu ukrepala, saj je bil pred začetkom študija vodja nacionalistične sarajevske mladine. Krakov je zapustil v veliki naglici, se nekaj dni zadržal na Dunaju in preko Zagreba odpotoval v Split, kamor ga je povabil prijatelj na počitnice. Aretirali so ga na plaži na začetku julija; končal je v splitskem zaporu. Tukaj se je začela zanj in za več kot tristo drugih jetnikov odisejada s postanki na Reki, Zagrebu in Budimpešti, po več kot tednu dni pa so nekateri prispeli v Maribor.

...

Transport prispe v Maribor 19. avgusta. Zapornike vodijo skozi mesto kot vojni bojni plen, jih zmerjajo, tepejo, pljuvajo. Do najhujšega ne pride samo zato, ker jih spremljajo vojaki z bajoneti v rokah. Po vojni opiše Andrić to doživetje v prozni miniaturi *Ex Ponto*:

Visoka plavolasa gospa iz Maribora, če se Vas ves vzradoščen nad cvetočim sadovnjakom – to jutro spominjam, verjemite, da je to brez grenkobe neizpolnjenega maščevanja, kajti srečno sem pozabil, odpuščati pa nimam česa, zakaj že takrat sem enako pomiloval tako sebe kakor Vas.

Da, v Vašem mestu sem, neznana plavolasa gospa, spoznal, kako je, če greš bled, utrujen in strt po vlažnih ulicah, medtem ko na razsvetljenih balkonih ploskajo brezčutni moški in okrutne ženske. Vi ste mi razodeli, kako je zvezanemu, nemočnemu sužnju, ko mu pljuvajo v obraz.

To je bilo že davno, jaz pa sem, glej si ga no, vse srečno prebrodil. Toda nesreča ne pride nikdar sama; morda je kakšna nadloga prizadela tudi Vašo hišo z balkonom; in zdaj mi Vas je žal, to jutro, ko pomislim, da Vam morda v Vaši bolečini tudi naši bledi očitajoči obrazi kdaj kalijo raztrgan sen.²

Vseeno pa zapornikom v mariborskem zaporu ni treba trpeti lakote; prav tako z njimi ne ravnajo grdo. V primerjavi s položajem, v katerem so se znašli številni njegovi sarajevski sopotniki, živi Andrić zelo udobno v celici številka 38. V Sarajevu še vedno poteka proces proti atentatorjem, ki se bo končal tako, da bodo Danila Ilića obsodili na smrt z obešanjem. Gavrilo Princip dobi dvajset

² Ivo Andrić, *Ex Ponto/Nemiri/Lirika*, str. 73.

let samice v verigah, brez možnosti branja, v mračni celici na trdem ležišču. V Mariboru je udobneje; zapornikom se sme celo pošiljati knjige. Andrić bere Kierkegaardov *Ali-ali*, Mater Maksima Gorkega, spomine kneza Kropotkina. Nekateri novinarji so njegovo branje Kierkegaarda pozneje poveličevali kot nekaj, kar ga je odločilno zaznamovalo, kar pa je Andrić vedno relativiziral. *Ko so nam dovolili, da lahko v zapor dobivamo knjige, so mi med drugimi moji knjigami po naključju prinesli Kierkegaarda. Za mladega izgnanca, ki je bil že zastrupljen s poezijo, je bil Kierkegaard kot balzam, kot nekakšna duhovna tolažba.* Nekateri pesmi in zgodnja lirska besedila nemara res kažejo sledove branja Kierkegaarda, a kot je rekel Andrić pozneje, to ni bilo odločilno za njegovo pisanje. Dejansko knjige *Ali-ali* niti ni imel v svoji knjižnici.

The image shows a handwritten entry in a prison register. The entry is for Iva Andrić, born 20.8.1914, from Maribor. It is dated 20.8.1914 and mentions 'prij. prisil. del.' (compulsory labor). The entry is written in a cursive script on a grid background.

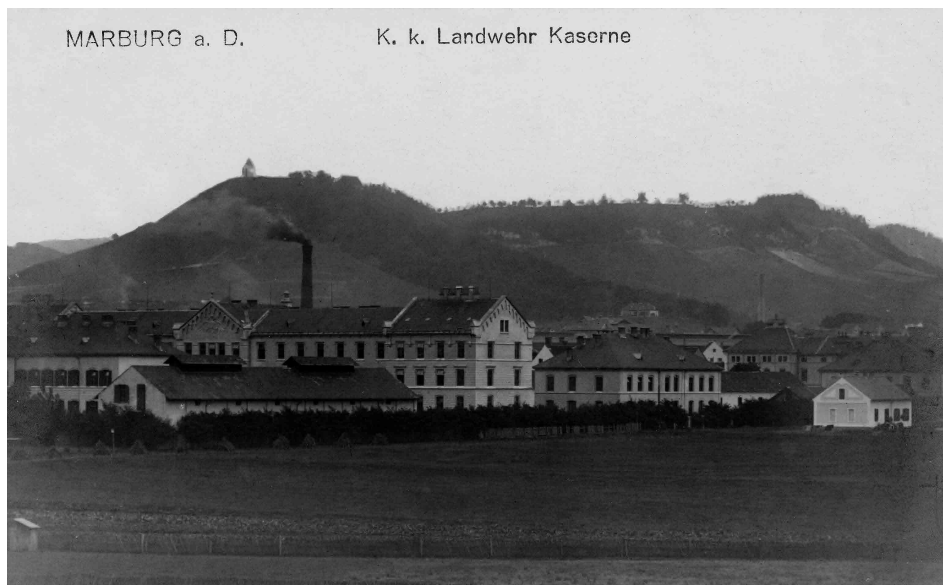
Andrić Iva	20.8.1914	prij. prisil. del.
------------	-----------	--------------------

Slika 1: Vpis Iva Andrića na seznam zapornikov ob prihodu v mariborski zapor 20. avgusta 1914. PAM, fond Moška kaznilnica, Rokopisni seznam slovenskih in hrvaških političnih internirancev leta 1914 v mariborsko kaznilnico, 247/1.

Andrić v zaporu z učbenikom slovnice izboljšuje svojo angleščino, se uči italijanskih besed in prevaja, domnevno na podlagi nemške izdaje, odlomke iz *Jetniške balade iz Reainga* Oscarja Wilda. Dovoljeno je tudi igrati šah. Kdor ima denar, si lahko celo naroči hrano iz bližnjih restavracij. Poleg tega je tu vsak dan ura sprehoda po dvorišču zapora. Dovoljeno je tudi dopisovanje, pri čemer morajo seveda vsako pismo, ki pride v zapor ali gre iz njega, prebrati cenzorji in določene odlomke po potrebi počrtniti. Andrić si pridno dopisuje z Evgenijo Gojmerac, dvajsetletno, kot slika lepo violinistko na zagrebškem konservatoriju, ki jo je spoznal kot študent. *V tej čudni hiši mi skoraj nikoli ni dolgčas, nasploh ima samo dve hibi: da je hrana malo predraga in da je vanjo veliko lažje priti kot pa iz nje oditi, ji sporoča.* Iz pisem Evgeniji Gojmerac je jasno, da je Andrić očitno spremenil svoj odklonilni odnos do Hrvaške. Hrvaško zdaj (tudi zato, da bi preslepil cenzuro) ljubkovalno imenuje *Gospica*, o Srbiji pa piše kot o njeni sestri. A ko omenja svojo mamo, ni mišljena mamica Rusija, temveč res njegova mati. *Mama mi piše; dobro je; o Gospici bolj malo slišim; nesrečnejša je kot kdaj koli, vendar jo ljubim bolj kot kdaj koli,* piše Andrić decembra 1914 in prejemnica pisma seveda ve, kdo je vsakokrat mišljen. *Kako je Gospica? Slišim, da gre njeni sestri dobro,* pravi v enem izmed pisem potem, ko je srbska vojska zmagala v neki bitki.

Slika 2: Ivo Andrić v Mariboru – z roko na kapi. Muzej mesta Beograd.

Slika 3: Domobranska vojašnica v Melju leta 1914, v kateri je bil tudi zapor. Številni dalmatinski in istrski Hrvati so bili takrat prignani v Maribor in priprti v meljskem zaporu, štajersko-slovenske domačine, zlasti izobražence pa je žandarmerija raje spravila naravnost v graške zapore. Zbirka Primoža Premzla.

Poleg pisem Evgeniji, ki leta 1915 umre za levkemijo, piše Andrić v svojo beležnico tudi literarne miniature – in čaka na obtožnico. Še vedno ne ve, zakaj so ga prijeli. Je kriva njegova *Prva pomladna pesem*? Navsezadnje je izšla le tri mesece pred atentatom in vsi v zaporu vedo, da je Andrić prijatelj Danila Ilića, ki je koordiniral sarajevski atentat. Oktobra pridejo naposled v Maribor spisi iz Splita in preiskave se začnejo. Iz Splita pride tudi preiskovalni sodnik Jerko Moskovita, ki prevzame primer. To je za Andrića sreča, kajti Moskovita velja za »skrivnega domoljuba«, ki simpatizira z *Mlado Bosno*. Andriću in drugim obtožencem zadevo tako olajša, kot je le mogoče. Zaslišanja določi za nedelje, ko ni v zaporu nobenega drugega preiskovalnega sodnika. Nanje skliče več ujetnikov hkrati, da se lahko v njegovi sobi pogovorijo in izvejo novice s fronte. Tako Andrić bržkone izve tudi za smrtno obsodbo, ki so jo izrekli Danilu Iliću konec oktobra. Kaj natanko očitajo Andriću, je težko rekonstruirati, kajti spisi niso prestali preizkušnje časa; če pa vendarle še trohnijo v kakšnem arhivu, jih do danes niso našli. Znan pa je izid: 3. marca 1915, osem mesecev po aretaciji, Andrića izpustijo iz zapora.³

Andrić je v mariborskem zaporu pisal pesmi lirsko-meditativne in izpovedne narave, zbrane v delu z naslovom *Ex Ponto*⁴ leta 1918, leta 1920 pa še zbirko *Nemiri*, izbor:

Kdo od srečnih in svobodnih ve, kaj je to samota? Niti pajka ni bilo, da bi bil z eno samo nitjo pretkal mojo samoto, in človek, čigar korake sem slišal pred svojimi vrati, je bil moj sovražnik.

Dva dneva me že niso odvedli niti na tisti borni enourni sprehod, ker venomer dežuje.

Zdi se mi, da vlaga nenehno vdira v celico in da mi pada na obraz in roke kot lepljiva plast. Moja odeja je groba in mrzla, hrana ima okus po pločevini posode, celica pa nepopisni zadah po tesnem prostoru, v katerem človek diha in živi brez spremembe in brez zračenja.

Prevedla Živa Vidmar.

V: Ivo Andrić, *Ex Ponto/Nemiri/Lirika*. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1977, str. 8 in 11.)

³ Odlomek iz knjige: Michael Martens, *V požaru svetov*, str. 75–78. Zapisu je dodan točen datum izpustitve iz zapora. Vir: PAM, fond Moška kaznilnica.

⁴ Naslov zbirke je povzet po pesniški zbirki elegij *Epistulae ex Ponto* (Pisma iz Ponta oz. Črnega morja) rimskega pesnika Pubija Ovidija Nazona (43 pr. n. št. – 17 n. št.) iz leta 13 n. št., ki ga je leta 8 pr. n. št. cesar Gaj Avgust Oktavijan izgnal v mesto Ponto (Tomi) ob Črnem morju (sedaj mesto Constanta v Romuniji) na obrobje Rimskega imperija. Obdobje pregnanstva je pomenilo zadnje obdobje pesnikovega ustvarjanja. Tema zbirke je tožba nad izgnanstvom in bivanjem v tuji barbarski deželi, daleč stran od družine in Rima. V današnjem pomenu je antična elegija postala pojmovana kot žalostinka.

1914

*V poltemi in tišini,
brez sna in brez pokoja.
Počasi se je utapljala
prebičana duša moja.*

*A davi je s prvim svitom
kriknil spomin z bolnim glasom
in kri iz vseh ran privrela:
Prinesli so vrč vode
in prvič sem, s strahom,
v zrcalu vode zagledal
Svojo podobo izpito in mračno.*

1914, Maribor

Prevedel Ivan Minatti

V: Ivo Andrić, *Ex Ponto/Nemiri/Lirika*. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1977, str. 151.

VIHARNA NOČ

*Noči se.
Bijejo temna krila z ledenimi sunki,
temno nebo in utrip planin.
Blizu je noč in z njo vetrovi orjaki.
Daljava buči.
Bučanje daljav mi zbuja to noč
v duši čuden odmev.*

*Bučanje daljav je šepetanje mrtvih,
glas ljubezni, ki se ni porodila,
glas sreče, ki je usahnila v popku.
Bučanje daljav je zgodovina velikih misli
(O ubogi ljudje!), ki so vznikale ob svitu,
se po nebu sprehajale, ne vedoč za zenit,
in skoro zašle v ruju rojene krvi
kot otožna sonca.
Bučanje daljav je daljni pozdrav
dragih ljudi, s katerimi nas družijo želje,
a usoda ločuje.*

*Bučanje daljav je glasen odmev
najtisjših razgovorov duše,
buren izraz kraljevskih sanj,
ki so se vžgale, plamenele, ugašale
kot ognji v stepi,
a jih človeško oko ni videlo.*

*Bučanje daljav je glas harmonije,
ki jo na svetu iščemo zaman,
ki se samo v viharnih nočeh
duši oglašča v podobi slutnje.
Bučanje daljav je čudna prerokba
in plameneč dah božjega diha,
šum nevidnega sveta, govor
nejasnih nočnih obljub.
Bučanje daljav je skrit poljub
trde zemlje in visokega neba,
glas sprave med silami kozmosa.
Glas daljav je črno pletivo,
mrak uganke duševnih globin:
življenja in smrti.
Glas daljav je (globoko v noči)
vprašanje, ki se izgublja in umira
na dnu svodov duše,
trpko, trpko vprašanje.*

Maribor, 1915

Prevedel Ivan Minatti

V: Ivo Andrić, *Ex Ponto/Nemiri/Lirika*. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1977, str. 155–156.

(MARIBORSKA) STROFA⁵

Ponavljam svojo staro jutranjo trditev:
besede ni —
 To so čudne linije poti duše,
 jecljanje rodi blodnje (ah neravne
vrstice!)

⁵ Obstajajo različice naslova pesmi: *Strofa*, *Mariborska strofa*, *Mariborska kitica* oz. *Kitica*.

*Zame, za moj čas besede ni:
Koraki po ozki celici, brez števila,
dnevi v nizu, prestrašenih oči,
razbesneli pekel mojega časa, propad in
uničenje vsega, —
pesniki prihodnjih dni, mladci in
dekleta,
idila, ki prihaja, vaše pesmi bodo stkane
iz zlata in sence,
v veter posejana in neznana — peta in pozabljena
bo tisto jutro — moja
mariborska kitica.*

Prevedel Ivan Minatti

V: Ivo Andrić, *Ex Ponto/Nemiri/Lirika*. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1977, str. 189.

KRATKA ANDRIĆEVA BIOGRAFIJA

Ivo Andrić (10. oktober 1892, Dolac pri Travniku (Avstro-Ogrska) – 13. marec 1975, Beograd, Jugoslavija), bosansko-srbski književnik in diplomat. Imenujejo ga tudi balkanski Homer. Je edini prejemnik Nobelove nagrade za književnost z območja nekdanje Jugoslavije, ki jo je prejel leta 1961 za roman *Most na Drini* (*Na Drini ćuprija*). Začel je kot pesnik in nadaljeval kot prozaist. V zgodnjem obdobju je napisal vrsto novel in kratkih zgodb. Po mnenju številnih literarnih zgodovinarjev so njegova dela izvrsten prikaz »Orienta v Evropi«.

Po osnovni šoli, ki jo je končal v Višegradu, se je leta 1903 vpisal v gimnazijo v Sarajevu, za tem na filozofskih fakultetah v Zagrebu, na Dunaju in Krakovu študiral slovansko književnost, filozofijo in zgodovino. V Splitu so ga avgusta 1914 obsodili za veleizdajo. V prvem letu prve svetovne vojne je osem mesecev preživel v mariborskem zaporu, za tem pa do leta 1917 v hišnem priporu v Ovčarevu pri Travniku in Zenici. Konec vojne in ustanovitev Države SHS je dočakal v Zagrebu, kjer je s kasnejšimi prostozidarji Nikom Bartulovićem, Brankom Mašićem in Vladimirom Čorovićem ustanovil in urejal prvi skupni jugoslovanski književni časopis *Književni jug*. Bil je tudi član Odbora za prehrano lačnih otrok v Bosni, konec leta 1918 in na začetku leta 1919 pa je delal v Sekciji za organizacijo in agitacijo ljudskega sveta SHS. Z razglasitvijo kraljevine postane sekretar na Ministrstvu za verska vprašanja. Preseli se v Beograd, kjer se zaposli na Ministrstvu za zunanje zadeve. V svoji konzulatsko-diplomatski karieri je bil najprej uradnik v Vatikanu, zatem pa v diplomatskih predstavništvi v Bukarešti, Trstu, Gradcu, Marseillu, Parizu, Bruslju, Madridu, Ženevi in Berlinu. Leta 1924 je v Gradcu doktoriral z disertacijo *Razvoj duhovnega življenja v Bosni pod vplivom turške vladavine*. Zadnja diplomatska funkcija, ki jo je opravljal, je funkcija izrednega poslanca in pooblaščenega ministra pri kraljevem poslaništvu v Berlinu od aprila 1939. Ko je Nemčija leta 1941 napadla Jugoslavijo, se je Andrić poleti tega leta vrnil v Beograd in tam v osami živel vso drugo svetovno vojno. V tem času je prepovedal tiskanje in objavljanje svojih del.

Andrić je svojo literarno pot začel kot pesnik. Leta 1914 je bil med sodelavci Hrvatske mlade lirike. Njegovo delo je razdeljeno na nekaj tematsko-žanrskih enot. V prvi ga zaznamuje lirika in pesmi v prozi, v katerih obravnava osebno eksistencialno-duhovna iskanja. V drugem obdobju, ki traja do začetka druge svetovne vojne, je literarno usmerjen k pripovedniški prozi, jezikovno pa iz bosanske jekevce preide na srbsko ekavico. Zadnje ustvarjalno obdobje je zaznamovano z obsežnejšimi deli.

Med drugo svetovno vojno je v samoti napisal svoja tri najboljša dela: *Most na Drini*, *Travniška kronika* in *Gospodična*, ki so vsa izšla v letu osvoboditve in so kasneje doživela svetovno slavo. Sodi med tiste redke pisatelje v zgodovini jugoslovanskih književnosti, ki je še vsaj deset let pred svojo smrtjo dosegel za svoje pisateljsko delo vsa, tudi najvišja priznanja v domovini in največje mednarodno svetovno priznanje, ko so mu leta 1961 podelili Nobelovo nagrado. Bil je prvi pisatelj iz kroga jugoslovanskih književnosti, ki je bil deležen počastitve, ki pa je bila hkrati priznanje jugoslovanski književnosti.

Andrić je bil prvi predsednik Zveze književnikov Jugoslavije (1946–1952) in predsednik združenja književnikov Srbije. Bil je član Srbske akademije znanosti in umetnosti (SANU) od leta 1946, dopisni član Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti (JAZU) v Zagrebu od leta 1951 in od leta 1953

dopisni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU). Častni doktorat so mu dodelili na univerzah v Sarajevu, Krakovu in Zagrebu. Za svoje delo je bil odlikovan z Redom zaslug za narod prvega reda, Redom Republike z zlatim vencem in Redom junaka socialističnega dela. Ob Nobelovi nagradi je med številnimi nagradami prejel tudi nagrado jugoslovanskih književnikov za življenjsko delo (1956) in nagrado AVNOJ (1967).

Po razpadu Jugoslavije se Andrić v Srbiji obravnava kot izključno srbski književnik, na Hrvaškem pa ga štejejo za svojega. Med poznavalci svetovne književnosti prevladuje mišljenje, da so njegova najpomembnejša dela vezana na srbske kulturne prostore.

ANDRIĆEVA PRIPADNOST PROSTOZIDARSTVU

Andrić je bil v ložo Preporod (*Preporođaj*) v Beogradu sprejet leta 1925. Istočasno so bili sprejeti Petar Dobrović, Ivan Ribar in Gustav Krklec. Leta 1926 je bil afiliiran v ložo *Dositej Obradović* in 5. novembra 1926 po paragrafu 70 iz nje izključen. Pri tem je zanimivo, da je leta 1935 objavil svoje besedilo *Raj v starem Sarajevu* v prostozidarski reviji *Javnost* (2. 2. 1935, št. 3, str. 31–34). Leta 1942 je Andrić v svoji izjavi izrednemu komisariatu za osebne zadeve vlade Milana Nedića zapisal, da je zaradi svoje neaktivnosti spontano prenehal biti prostozidar. V seznamu prostozidarjev aktivnih funkcionarjev in upokojencev iz druge svetovne vojne pa je navedeno, da je še vedno član lože *Dositej Obradović*. Leta 2004 je bil v Sarajevu vnos luči v deputacijsko ložo, ki so jo poimenovali po Ivu Andriću.⁶

...

Ko so mi ponudili, naj stopim v prostozidarsko ložo, sem bil mlad človek, ki ga niso privlačile niti družabne zabave niti strankarsko-politično življenje. In zelo

⁶ Konec 20. stoletja je bila s pomočjo bratov Velike lože Avstrije in Velike lože Slovenije v Sarajevu ustanovljena deputacijska loža *Lux Bosnia št. 1* (1999). Junija 2004 je bil vnos luči v deputacijsko ložo *Ivo Andrić št. 2*, leta 2005 pa še deputacijsko ložo *Veritas št. 3*. Z dekretom Velike lože Avstrije je bil 16. aprila 2005 vnos luči v bosansko-hercegovsko Veliko ložo Bosne in Hercegovine s sedežem v Sarajevu. S tem je po šestdesetih letih znova zaživelo prostozidarsko življenje. Leta 2007 jo kot regularno ložo prizna Združena velika loža Anglije (UGLE).

Vodilo lože Ivo Andrić je povzeto v njegovem romanu *Most na Drini: Gradimo mostove med bregovi, mesti, kulturami in ljudmi. Ti mostovi bratstva so trajnejši in trdnjši od vseh meja, ki so zunaj nas, pa tudi tistih, ki so v nas.*

rad sem sprejel priložnost, da se znajdem v družbi resnih in dobronamernih ljudi, kjer bi lahko morda koristil tej deželi in družbi ter se osebno izpopolnjeval in napredoval, razlaga pozneje svoje motive, zakaj se je pridružil beograjski loži *Preporod*. Andrić za svoje člane pripravi skico o Bosni in se udeležuje njihovih tedenskih del.

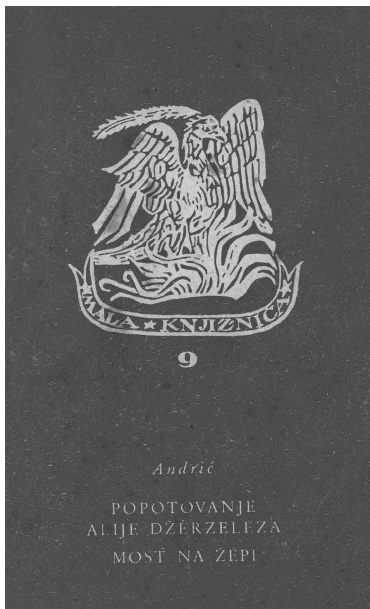
Toda članstvo se po aferi s poljsko soprogo njegovega prostožidarskega brata Gustava Krkleca nenadno konča. Da je Andrić svojega prostožidarskega brata (kateremu je bil tudi poročna priča) prevaral z njegovo ženo, je bilo za prostožidarje, ki so od svojih članov pričakovali neoporečno zasebno življenje, nedopustno. Toda Andrića pozneje občasno vendar navajajo kot člana druge beograjske lože *Dositej Obradović*, torej ostane prostožidar. Vsekakor je Andrićevo občasno prostožidarstvo vedno znova dajalo potuho spekulacijam o tem, da je v svojem literarnem delu, recimo v *Most na Žepi*, skril skrivna znamenja te miselnosti. Vendar tam nimamo opravlja s kotniki (simbolom prostožidarjev) in ali tam ne piše o (brezimnem) gradbeniku v osami njegove koč: *on pa kar naprej struga tisto kamenje in nekaj piše; struga, pa spet piše. Kar naprej tako*. In ali ni – če še naprej citiramo iz omenjenih spekulacij – neobdelani kamen pri prostožidarjih sinonim za človeško nepopolnost pred obličjem »velikega graditelja vseh svetov«?⁷

Martensu, ki je napisal zanimivo in berljivo Andrićevo biografijo, lahko pripišemo šibko poznavanje prostožidarske simbolike in v kontekstu zapisa-nega podcenjujoč vpliv Andrićevega članstva v prostožidarski loži, zato mu lahko na tem mestu repliciramo.

Andrić je svojo pripoved *Most na Žepi* objavil oktobra 1925 (izdal Srbski književni glasnik), kar sovpada s članstvom v prostožidarski loži. Pripoved o mostu čez Žepo je prisposoba, ki se začne tradicionalno in obenem kafkovsko: *V četrtem letu vezirjevanja je velikemu vezirju Jusufu spodrsnilo in kot žrtev nevarne spletke je na vsem lepem padel v nemilost*. S tem prvim stavkom, ki morda ne po naključju spominja na slavni začetek Kafkovega šest mesecev prej objavljenega *Procesa*, se začne zgodba Jusufa, Bosanca po rodu, ki je zaradi krvnega davka postal musliman. Jusuf prebije dlje časa v ječi, ker ga je na carigranskem dvoru nekdo po krivem obrekoval, čeprav ni storil nič slabega. Nazadnje lahko dokaže svojo nedolžnost in z vsemi častmi ga spet nastavijo na stari položaj. Toda vezir ni več isti. Po času, ki ga je prebil v ječi, postane nezaupljiv do *žameta, biserovine, besed in dejanj*. Izgubljen je v svojih mislih in spominih; zagrenjenega ga počasi spravljajo v norost. Lahko rečemo, da v sebi umira zaradi nezaupanja in strahu do vseh in vsega. Začne verjeti, da je v vsem nekaj zla, da lahko vse človeško početje in govorjenje vodi v nesrečo, zato se umakne vase in počasi umira v sebi, ne da bi našel smisel, ki ga je

⁷ Odlomek iz knjige: Michael Martens, *V požaru svetov*, str. 126–127.

nekoč iskal. Misli mu vse pogosteje tavajo k Bosni, v čas otroštva, v tisto *daljno in hribovito temačno deželo Bosno* (v misli na Bosno je bilo zanj vedno nekaj *temačnega!*), ki jo je še celo luč islama mogla le deloma razsvetliti.⁸

Slika 4: Naslovnica knjižice Ivo Andrić, *Popotovanje Alije Džerzeleza. Most na Žepi*. Prevedel Tone Potokar. Mala knjižica 9. Slovenski knjižni zavod v Ljubljani, 1947. Zbirka Primoža Premzla, Maribor.

Slika 5: Most na Žepi iz druge polovice 16. stoletja pri kraju Žepa na vzhodu Bosne in Hercegovine. Leta 2006 mu je bil dodeljen status spomenika nacionalnega pomena. Foto Zlatko Miljević/Wikipedija

Kljub sumničavosti do vsakršnega dejanja se odloči, da bo dal v svoji rodni vasi, od koder so ga odpeljali kot otroka, zgraditi most. Ko je delo po številnih težavah končano, ga od blizu in od daleč občudujejo kot čudež, kot da je *nenavadna misel, zablodela in ujeta v skalovju in divjini ...*

Pri Andrićeви poetiki, povezani z mostom na gorski reki Žepi tik pred izlitjem v Drino, je potrebno izpostaviti čudenje pri tehnološko zahtevni gradnji mostu in njenem izvajalcu. V zgodbi Andrić izmenično sledi usodi dveh likov: velikega vezirja Jusufa in skrivnostnega Italijana, gradbenika, ki gradi

⁸ Odlomek iz knjige: Michael Martens, *V požaru svetov*, str. 124. Svetloba se v zgodbi pojavi tudi v kontekstu gradbenika, ki okoli odrov in nasipov pogosto pregleduje nastajanje mostu, tudi ponoči, z gorečo baklo. Pri tem imamo znova opravka s prostozidarsko simboliko, saj je svetloba v središču prostozidarskega dela in življenja. Pri odpiranju nove lože se to imenuje vnos luči. V kontekstu zgodbe pa luč islama ni okvir, ki bi osvetlil temačno deželo Bosno in sonce, ki osvetljuje vezirjev vrt. Ivo Andrić, *Most na Žepi*, str. 52.

veličastne mostove po celotnem Osmanskem cesarstvu, ki ga je vezir najel, da zgradi most na reki Žepi, blizu njegove rodne vasi. Gradnja mostu je bila po epskem izročilu povezana s številnimi težavami, ki jih je graditelj s svojo vztrajnostjo uspešno premagal. Gradbenik je po izgradnji mostu (okoli 1570) zapustil Žepo, po vrnitvi v Carigrad pa je zbolel za kugo in umrl. V zgodbi je na enem mestu lep opis mostu, ki ga je gradbenik s pomočjo kamnosekov in zidarjev zgradili v grapah kanjona Žepe: človek bi si lahko mislil vse kaj drugega kot tako čudovit premostitveni objekt v od boga pozabljenem in opustošenem kraju. Zdelo se je, kot da nabrežji ena proti drugemu spustita razpenjena vodna curka, ki se združita in tvorita lebdeči lok nad breznom. Pod obokom se je videl na dnu obzorja košček modre Drine, globoko pod njo pa je žuborela razpenjena in ukročena Žepa.

Začuden Višegrajčani so nekaj dni zaporedoma opazovali stavbenika, kako pripognjen in sivolas, toda rdeč in mladosten v obraz, hodi okrog velikega kamnitega mostu, kruši, med prsti drobi in z jezikom okuša malto⁹ iz sestavkov in kako korakoma meri oboke.

Zapisano govori o človekovi strasti in poslanstvu, ki z leti ne mineta in trajata do konca življenja. Gradbenik pri nikomer ne išče prijateljstva, pohvale ali pomoči in tudi ne hlepi po materialnem, ampak živi za svoje delo in mu po vseh stiskah s svojo vztrajnostjo most uspe dokončati. Ni zahteval veliko, a je s svojim delom marsikomu veliko dal. Zgodba priča o skromnosti stavbenika, ki si je za čas gradnje mostu postavil leseno kajuto, kjer si je kuhal sam, čeprav so mu ponudili bivanje v Višegradu ali eni izmed krščanskih hiš nad Žepo.¹⁰

*Potem je nekaj dni odhajal v Banjo, kjer so lomili apnenec in od koder so jemali kamen za višegrajski most. Pripeljal je težake in odkopal kamnolom, ki je bil čisto s prstjo zasut in obrasel z grmičjem in nizkimi borovci. Kopali so, dokler niso našli široko in globoko žilo kamna, ki je bil jedrovitejši in bolj bel kakor tisti, iz katerega je bil zidan višegrajski most. V zapisanem prepoznamo alkimistično geslo V.I.T.R.I.O.L. – *Visita Interiora Terrae Rectificando Invenies Occultum Lapidem* (Obiščite notranjost zemlje in skozi očiščenje boste našli skriti kamen). V prostozidarstvu se s tem simbolom srečamo v t. i. temni sobi mojstrske stopnje, ki se nanaša na notranji duhovni proces »očiščenja«. V prenesenem pomenu nas geslo nagovarja, da se poglobimo v notranjost in skozi poglobljeno kontemplacijo, kjer najdemo Kamen modrosti, ki je pri-spodoba za znanje, na katerem temelji bivanje in razvoj. S pomočjo očiščenja*

⁹ Malta v prostozidarski simboliki pomeni vezivo gradnje. Tako kot malta skrbno obdelane kamne povezuje v trdno celoto, tako povezuje bratstvo ljudi, ki morajo graditi tempelj človečnosti.

¹⁰ V tem primeru lahko kajuta simbolizira prostozidarsko ložo, kamor nepoučeni nimajo vstopa.

mentalne nesnage sledimo poti na vedno boljšem poznavanju sebe in sveta, v katerem živimo.

*Šele, ko je bilo vse pripravljeno in napeljan kamen iz Banje, so prispeli kamnoseki in zidarji, Hercegovci in Dalmatinci. Zgradili so jim lesenjače, pred katerimi so klesali kamenje, beli od kamnitega prahu kakor mlinarji. Stavbenik pa je hodil okrog njih, se sklanjal nadnje in vsak čas jemal mero z rumenim pločevinastim trikotnikom in svinčnim grezilom na zeleni niti. ... Še ko so prvi popotni šli čez most, v občudovanju postajajoč, je stavbenik izplačal delavce, zložil in natovoril svoje zaboje z orodjem in papirji in se s tistima dvema vezirjevima zaupnikoma odpravil proti Carigradu. Vpliv prostozidarske misli v delu *Most na Žepi* je očiten. Plačilo za opravljeno delo – povišanje mezde v prostozidarstvu pomeni dvig iz stopnje vajenca, na stopnjo pomočnika. Dobi ga v obliki modrih nauk, ki so bili zakopani pod steber B. Omenjena sta dva pomembna prostozidarska simbola: pločevinasti trikotnik¹¹ in grezilo oz. svinčnica¹² (svinčeno grezilo na zeleni niti).*

Neznani gradbenik v prostozidarski simboliki spominja na legendo o Hiram, ki bi naj v svoji današnji obliki nastala v srednjem veku in se je s potujočimi gradbenimi obrtniki že veliko pred letom 1700 razširila po britanskih gradbenih kolibah in se tam izoblikovala kot prostozidarski mit. Hiram v legendi umre nasilne, »trojne« smrti, v prostozidarstvu pa simbolno vsak kandidat za stopnjo mojstra – loči se od materialnega, fizičnega in duhovnega bivanja, torej od profanega sveta, da se potem zopet znajde na ravni božanskega: sedaj je resnično mojster!

Velika, a morda tudi edina človeška dobrina je človek – potrjen kot ustvarjalni subjekt. Mojstri, graditelji, stavbeniki ne doživljajo življenja kot jalovo sizifovsko »oranje morja«, kakor je individualna človekova avantura ocenjena v Andričevem eseu o Simonu Bolivarju. Svetloba se lesketa od znotraj; bogastvo je notri, ne zunaj. To nam kaže brezimni graditelj mosta na Žepi. Ne čuti ne mraza, ne lakote, ne nizkih zahtev slabotne človeške narave. Podobo mostu, ki jo vidi pred svojimi duhovnimi očmi, spreminja v razumsko idejo, to pa v dejavno energijo.¹³

Andrić v svoji povesti izpostavi čudenje pri tehnološko zahtevni gradnji mostu in njenem gradbeniku – neznanem Italijanu, *ki kar naprej struga tisto*

¹¹ Enakostranični trikotnik je simbol vsemogočnega (velikega) graditelja. Najdemo ga kot simbol na vzhodnem tempeljskem zidu, kot rekvizit pri sprejemu (vajenski obred), kot »vajensko zvezdo« (v obliki vsevidnega očesa).

¹² Grezilo oz. svinčnica v prostozidarstvu simbolizira resnico, resnicoljubnost in premočrtnost mišljenja in ravnanja. Z njim se preverja trdnost skupnega spoznanja. Grezilo spada med tri premične insignije in je simbol drugega nadzornika.

¹³ Petar Džadžić, Andrićevi kažipot. V: Ivo Andrić, *Ex Ponto/Nemiri/Lirika*, str. 451.

kamenje, kar v prostozidarstvu simbolizira »delo na grobem kamnu« – delo na samemu sebi oz. kako postati boljši človek. Prostozidarstvo¹⁴, ki ga poznamo danes, ima svoje korenine v cehih srednjeveških gradbenikov, ki niso bili nujno samo kamnoseki, a so si vsi delili podobne vrednote in ideale. Že v antiki in srednjem veku so kamnoseki pri obdelanih kamnih, pripravljenih za gradnjo, vrezovali znake, ki so simboli ali alegorije kamnosekov in klesarjev. Vrezovali pa so seveda tudi napise – kronograme ... po željah naročnikov. Vezirju je po gradbenikovi smrti mladi in učeni carigrajski veroučitelj, ki je bil doma iz Bosne, pisal pa je tekoče verze, predlagal, da bi na most vklesali napis, ki bi bodočim rodovom sporočal kdaj in kdo je most zgradil.

Slišal je, pravi, za most, ki ga je vezir postavil v Bosni, in zanaša se, da bo tudi na to kakor na vsako drugo javno stavbo vrezal napis, da se bo vedelo, kdaj je bila sezidana in kdo jo je postavil. Pesnik mu izroči predlog kronograma, ki naj bi ga vklesal v steber mostu, v prevodu:

*Ko sta si segli v roke
Dobra Uprava in Plemenita Veščina,
je zrasel ta krasni most,
v veselje podložnikom in Jusufu v ponos,
na tem in onem svetu.*

Pod tem dve enaki polji in vezirjev pečat. V večjem polju je pisalo:

Jusuf Ibrahim, resnični suženj božji.

V manjšem pa vezirjevo geslo:

V molčanju je gotovost.

Vezir znova in znova bere besedilo in dolgo razmišlja o njem. Na koncu prečrta pesem. Na mostu naj bosta samo njegovo ime in geslo. Potem prečrta vezir še svoje ime. *Ostalo je samo geslo: V molčanju je gotovost. Nekaj časa je slonel nad njim. Potem pa še enkrat vzdignil roko in z odločnim zamahom prečrtal tudi to. Tako je most ostal brez imena in znamenja.*

To oportunistično geslo *V molčanju je gotovost*, ki bi naj bilo zapisano na mostu, se pogosto nasploh povezuje z Andrićem. Znašlo se je tudi v naslovu ene izmed najboljših študij o Andrićevem delu, *Ivo Andrić, paradoks o molčanju* (Paradoks o šutnji, 2008) bosansko-hercegovega publicista, pisatelja

¹⁴ Besedo prostozidar smo v slovenščino dobili s prevodom nemške *Freimaurer*, ki pa je prevod angleške *freemason*. Ta izraz je že v 14. stoletju označeval boljše vrste (zidarja) kamnoseka, ki opravlja tudi kiparska dela. Beseda loža je iz angleške *lodge*, ki je prvotno pomenila kamnoseško delavnico, postavljeno kar zraven gradbišča.

in zgodovinarja Ivana Lovrenovića, ki je med ostalim zapisal: *Pri Andriću je princip implozije, paradoksalni »beg od besed«; z besedami, s katerimi bi najraje govoril – z molkom.*

V citatu *V molčanju je gotovost*, je zapisana ena izmed ključnih lastnosti prostozidarjev, to je moška krepost molčečnosti, saj verjamejo v to, da je njihovo delo najboljše opravljeno v tišini in brez zunanjih vplivov. Zato javnost nima vpogleda v njihovo delovanje, saj ne razkrivajo podrobnosti o svojem članstvu in delovanju. To se zato v javnosti pogosto izenačuje s tajnostjo delovanja, kar neupravičeno povzroča sumničavost in zgodbe o teorijah zarote.

Pripoved *Most na Žepi* vsebuje številne vrednote in tudi univerzalne resnice. Izpostavlja človekova prizadevanja, da bi svet prilagodil sebi in se bori proti silam narave, ki včasih rušijo vse pred seboj. Poudarja človekovo željo, da vse spravi v red in uredi svet okoli sebe in tudi v sebi, kar velikemu vezirju Jusufu ni uspelo. Tako kot v romanu *Most čez Drino* tudi ta novela govori o minljivosti človeškega življenja in večnosti zgrajenega mostu. Poleg tega sta tako roman kot povest bogata z realističnimi prikazi narave in terena ter tudi ljudi in njihovih odnosov. Na koncu se zdi, da je most res edina stvar, ki je stalna in nespremenljiva.

ZAKLJUČEK

Umetnost preživi minljivost človeka, ki jo ustvarja; s tem premaga smrt. Umetniška dela, če jih ne uniči človek ali narava, so večna. K zapisanemu se poda še Plečnikova misel: *Minljiv si, le dela so tvoj spomin.*

PROSTOZIDARJI, POLITIČNI ZAPORNIKI V MARIBORU

V Andričevem življenjepisu so že omenjeni trije prostozidarji; eden izmed njih je bil prav tako politični zapornik v mariborskem zaporu. V pojasnilu, ki je dodano popisu političnih zapornikov¹⁵, ki so bili zaprti na začetku vojne leta 1914, je v tipkopisu zapisano:

Spisek predstavlja seznam slovenskih in hrvaških političnih pripornikov v mariborski moški kaznilnici v prvih mesecih po izbruhu prve svetovne vojne, 1914.

¹⁵ PAM, fond Moška kaznilnica, Rokopisni seznam slovenskih in hrvaških političnih internirancev leta 1914 v mariborsko kaznilnico, 247/1. V kontekstu domobranske vojašnice v Melju je primerneje uporabljati termin zapor in ne kaznilnica, ta je bila na desni strani Drave, ob Pobreški cesti.

Z začetkom prve svetovne vojne se je sprožil pravi val političnega terorja nad narodno-politično aktivnimi, pa tudi zgolj zavednimi Slovenci in Hrvati in to v obliki aretacij zgolj na osnovi suma oz. prijav t. i. »črnih odborov« ter denuciantov. Zaporji so se polnili z »veleizdajalci«, »vohuni« in »srbofili«.

Številni dalmatinski in istrski Hrvati so bili takrat prignani v Maribor in priprti v meljski kaznilnici¹⁶, štajersko-slovenske domačine, zlasti izobražence pa je žandarmerija raje spravila naravnost v graške zapore. Odvajanje ter prevozi aretirancev so se vršili na brezobrazen način, organiziralo se je ponižujoče »sprejeme« teh na postajah z pljuvanjem in šikaniranjem, pri čemer se je zlasti brutalno postopalo s slovensko duhovščino. Po avstrijskih časopisnih podatkih je bilo v teku prvih 14 mesecev vojne zaradi veleizdaje idr. v slovenskih pokrajinah usmrčenih 469, v hrvaških in bosanskih pa 1413 oseb. »Črni odbori« so bili pri nas krajevni politični zaupniki nemškega »Volksrata«, ki je izrabljajl brezpravne vojne razmere za iztrebljanje in ustrahovanje politično motečih slovenskih in hrvaških oseb. Mnogi slovenski uradniki so bili takrat premeščeni v neslovenske pokrajine, a v te je prišlo toliko nemških uradnikov, da je to slovensko uradovanje povsem onemogočilo.

Proti temu terorju so slovenski poslanci protestirali v dunajskem parlamentu junija 1917, z navedbo po primerih in statistično obseg političnih preganjanj. Skupščino so opozarjali, da se Slovencev in Hrvatov zgolj zaradi narodne zaveznosti med avstrijskimi Nemci ne smatra več za državi zvestega oz. poštenega državljana, kar znova pojasnjuje, da si morajo južnoslovanski narodi ustanoviti samostojno državo, v kolikor ne želijo suženjsko trpeti.

Pri navedenih zapornikih je potrebno omeniti, da sta bila v času prestajanja kazni prostožidarja samo Budislav Grga Angjelinović in Antun Tresić-Pavičić; vsi ostali, vključno z Ivom Andrićem so postali prostožidarji v času po prestatnem zaporu.

Budislav Grga (Gregor) Angjelinović (14. januar 1886, Sućuraj na Hvaru – 1. maj 1946, Split) politik in publicist.

Pravo je študiral v Zagrebu, Pragi in Lvovu; doktoriral je v Zagrebu in Lvovu. V Splitu je bil odvetniški pripravnik pri dr. Anteju Trumbiću. Leta 1913 je bil predsednik nogometnega kluba Hajduk. S svojimi političnimi stališči je v Zadru in Splitu prihajal v orožarske spopade z italijanskimi nacionalisti. Zaradi protiavstrijskega govora na proslavi v spomin na kosovsko bitko pri Kninu je bil v Zadru leta 1915 za veleizdajo obsojen na tri leta strogega

¹⁶ Alenka Glazer naj bi iz nekih zapiskov ugotovila, da bi naj bil Andrić zaprt v preiskovalnem zaporu v Sodni ulici. Marjan Pungartnik, *Marburška strofa*. V rokopisni zapuščini Alenke Glazer teh zapisov ni bilo mogoče najti.

zapora. Kazen je prestajal v zaporih v Šibeniku, Zadru, Mariboru in Gradcu. V mariborskem zaporu je prestajal kazen med 20. 8. in 12. 12. 1914, ko je bil poslan na sojenje v Šibenik. Leta 1917 je na Dunaju služil vojaščino. Po splošni amnestiji se je vrnil v Zagreb, kjer je urejal časopis *Hrvatska država*, ki ga je izdajala frakcija Stranke prava, ki se je zavzemala za združitev vseh slovan-skih narodov. Bil je pobudnik za ustanovitev Narodnega sveta SHS in postal njegov tajnik. Kot poverjenik za javni red in varnost v Zagrebu je decembra 1918 poskrbel za zadušitev krvavega upora hrvaških vojakov 53. in 25. polka v Zagrebu proti združitvi s Srbijo. V svoji politični karieri je bil večkrat izvoljen v skupščino v Beogradu. Po atentatu na Stjepana Radića v skupščini v Beogradu 20. junija 1928 je bil Angjelinović imenovan za ministra za gradbeništvo v vladi dr. Antona Korošca. Po uvedbi šestojanuarske diktature leta 1929 je bil imenovan za pooblaščenega ministra in izrednega predstavnika v Pragi in kasneje na Dunaju.

Do razpada Kraljevine Jugoslavije aprila 1941 je pogosto menjeval ministrske in diplomatske službe, po začetku vojne pa je pobegnil v tujino in bil v opoziciji do kraljeve vlade. Pisal je za številne časopise v Zagrebu, Splitu, Beogradu in Torontu.

Član lože *Maksimilijan Vrhovac* v Zagrebu je postal leta 1913, leta 1918 pa je postal član lože *Ljubav bližnjega* v Zagrebu.

Niko Bartulović (23. december 1890, Stari Grad na Hvaru – februar 1945, na poti med Obrovcem in Topuskom) novinar, založnik, intendant, pripovednik, dramatik in kritik.

Že v času gimnazije se je aktivno vključil v delo napredne in nacionalistične mladine. V letih 1909–1912 je študiral na filozofski fakulteti v Pragi in Gradcu. Pred vojno je v Splitu urejal časopis *Sloboda* in sodeloval pri ustanavljanju časopisa *Ujedinjenje*. Po sarajevskem atentatu je bil obsojen za veleizdajo skupaj z izstopajočimi mladinskim aktivisti na petletno zaporno kazen, ki jo je prestal v Šibeniku, Mariboru in Gradcu (Karlau). V mariborskem zaporu je bil med 20. 8. 1914 in 6. 7. 1915, ko je bil premeščen v Gradec. Na osnovi splošne amnestije leta 1917 in zdravljenja leta 1918 odpotuje v Zagreb, kjer z Ivom Andrićem, Brankom Mašićem in Vladimirom Čorovićem ustanovi revijo *Književni Jug*. Leta 1921 je bil eden izmed ustanoviteljev, ideologov in podpredsednik Organizacije jugoslovanskih nacionalistov – ORJUNA. V letih med 1921 in 1926 je bil istočasno tudi intendant splitskega gledališča. Bil je tudi urednik glasila *Pobeda* in *Jadranska straža*. S prepovedjo ORJUNE in razpustitvijo političnih strank se je leta 1929 preselil v Beograd in do začetka druge vojne deloval kot publicist in urednik v različnih časopisih. Zaradi svojega nacionalističnega prepričanja in protikomunističnih stališč je v času druge svetovne vojne sodeloval s četniki. Po italijanski kapitulaciji so ga zaprli

Nemci, po osvoboditvi Splita oktobra 1944 pa so ga zaprli osvoboditelji. Umrli je v neznanih okoliščinah na začetku leta 1945.

Pisal je novele in igre s sodobno socialno tematiko, povezano z Dalmacijo, in literarne kritike in recenzije. Bartulovićeva dela so večinoma literarni dokumenti časa; večjo vrednost pa imajo njegove novele.

V ložo *Dositej Obradović* v Beogradu je bil sprejet leta 1930. Leta 1939 je bil afiliiran v angleško-jugoslovansko ložo v Londonu.

Melko Čingrija (1. april 1873, Dubrovnik – 8. december 1949, Dubrovnik) odvetnik in politik.

Pravo je študiral na Dunaju, v Zagrebu in Gradcu, kjer je leta 1895 doktoriral. Že kot gimnazijec se je navduševal nad hrvaško nacionalno in politično idejo. Do izbruha prve svetovne vojne je bil v prvih vrstah boja za hrvaške narodne in politične pravice, kasneje s politiko t. i. nove smeri. Pripadal je Hrvaški narodni stranki; po združitvi s »pravaši« leta 1905 pa je nadaljeval kot član novoustanovljene Hrvaške stranke. Pri vsem je sledil očetu Peru Čingriji, ki je bil znan politik in dolgoletni župan Dubrovnika. Melko Čingrija je bil od leta 1901 poslanec v dalmatinski skupščini, od leta 1911 pa v cesarskem svetu. Med letoma 1911 in 1914 je bil župan Dubrovnika. Kot nasprotnik režima je bil pod stalnim nadzorom avstrijske policije. Leta 1914 se je poskušal izseliti, a je bil zajet v zadrskem pristanišču, zaslišan in obsojen v Šibeniku in od 20. 8. 1914 zaprt v mariborskem zaporu. Za tem, 10. 11. 1914, je bil interniran v Grünau, od koder je bil leta 1915 mobiliziran. Leta 1917 je sodeloval pri sprejetju Majske deklaracije Jugoslovanskega kluba v dunajskem državnem zboru. Bil je tudi udeleženec sprejetja Ženevske deklaracije o oblikovanju jugoslovanske vlade, katere član je bil tudi sam. V dvajsetih letih se je nenadoma obrnil na stran velikosrbske politike, ki sta jo izvajala kralj Aleksander in srbski radikalec Nikola Pašić. Leta 1926 je postal član Pašićeve Srbske ljudske radikalne stranke. V tem času je postal eden izmed delničarjev dubrovniške parne plovbe in predsednik upravnega odbora. Zvesto je služil unitarnemu starojugoslovanskemu režimu, za kar je bil nagrajen s številnimi funkcijami. Leta 1931 je postal viceguverner Narodne banke v Beogradu.

Bil je član lože *Svoboda* v Dubrovniku.

Prvislav Maria Grisogono (31. marec 1879, Split – 7. december 1969, Pariz) politik, odvetnik, ljudski zastopnik.

Pravo je študiral na Dunaju in v Gradcu, kjer je tudi doktoriral. Že v času študija se je gibal v krogih nasprotnikov Monarhije. Čeprav je agilno deloval kot politik, je služboval tudi kot uspešen odvetnik. Pred prvo svetovno vojno je vzpostavil zvezo z mladinsko revolucionarno organizacijo *Mlada Bosna*. Zaradi političnega delovanja je bil 18. 11. 1914 samo nekaj dni zaprt v zaporu

v Mariboru, nato pa konfiniran v Zadar; leta 1917 je nadaljeval pravniško delo v Sinju. Pred razpadom Avstro-Ogrske, v drugi polovici leta 1918, je bil Grisogono v Splitu član ustanovljene Deželne vlade za Dalmacijo. Po prihodu italijanske vojske v Dalmacijo leta 1919 je postal član Vrhovnega tajnega odbora, ki je moral brez vednosti vlade Kraljevine SHS organizirati vojaško in politično organizacijo za osvoboditev Dalmacije. Ker je bila medtem podpisana Rapalska pogodba, nadaljnje delovanje ni bilo potrebno. Med vojnami je opravljal številne politične in diplomatske funkcije. V času druge svetovne vojne so ga Nemci dvakrat zaprli v zapor Banjica v Beogradu. Po vojni ga je prostozidarski brat Ivan Ribar, ki je postal predsednik vlade, povabil, da se priključi Titu in Komunistični partiji. Ker njegov pogoj, da se država razvija demokratično, ni bil izpolnjen, je leta 1949 emigriral v Pariz, nato v London in nazadnje ostal v Parizu. Tam je v emigrantskem tisku pogosto objavljaj prispevke o političnem dogajanju v Jugoslaviji, kjer so na oblasti komunisti.

V ložo *Maksimilijan Vrhovac* v Zagrebu je vstopil leta 1922. Leta 1927 je dobil častni izstop iz venčka *Jadran* v Splitu. Leta 1929 je bil prvi nadzornik v loži *Pravda* v Splitu.

Stanoje Mihajlović (22. avgust 1882, Gornji Kovin, Madžarska – oktober 1946, na Kozjaku pri Mariboru)

Študij filozofije in državnih študij je zaključil v Beogradu leta 1904. Za tem se je zaposlil kot novinar na veleposlaništvu Kraljevine Srbije v Berlinu. Tam je leta 1908 tudi doktoriral iz filozofije in ekonomskih znanosti. Bil je diplomat in veleposlanik Kraljevine Srbije, Kraljevine SHS oz. Jugoslavije v Londonu, Berlinu, Rimu, Atenah, Trstu, Düsseldorfu, Pragi, Solunu, Varšavi, Madridu in Tirani. V letih med 1916 in 1918 je bil sekretar na veleposlaništvu Kraljevine Srbije v Rimu, kjer si je še z nekaterimi prizadeval za nastajajočo Kraljevino SHS in za pravično razmejitev s Kraljevino Italijo. Upokojen je bil leta 1931.

Ob okupaciji Jugoslavije, so ga Nemci zaradi njegovega anglofilstva iskali s tiralico. Njegova medvojna usoda ni znana. Čeprav ni sodeloval z Nedićevo vlado, niti z Dražem Mihajlovićem, so ga po osvoboditvi Beograda krajši čas zaprli, nato pa je želel emigrirati v Veliko Britanijo. Iz Beograda je slovenska Uprava državne varnosti (UDBA) prejela informacijo, da bo z ženo, operno pevko, poskušal pobegniti v Avstrijo. Na poti so ju v Lenartu v Slovenskih goricah zajeli, v zaporu UDBE na Slovenski ulici 21 v Mariboru zasliševali in na koncu na krut način usmrtili nekje na Kozjaku.

V ložo *Pobratim* je bil sprejet 5. septembra 1911. Istega leta je postal član patriotskega odbora srbskih lož. Kot diplomat je bil takoj vključen v navezovanje stikov s francoskimi prostozidarji v kontekstu razvoja prostozidarstva v Srbiji. Podobno vlogo v navezovanju stikov je odigral tudi v Zagrebu,

Londonu in Berlinu. Tudi v času Države SHS in Kraljevine Jugoslavije je zasedal visoka mesta v hierarhiji Velike lože. Kot anglofil je v tridesetih letih pogosto potoval na dela v angleške lože in utrjeval pomembne vezi. Bil je tudi med ustanovnimi člani angleško-jugoslovanske lože, ki se je začela oblikovati leta 1939.

Ivo pl. Tartaglia (6. februar 1880, Split – 3. april 1949, Lepoglava) politik in publicist.

Pravo je študiral v Zagrebu, na Dunaju in v Gradcu, kjer je leta 1903 doktoriral. Ob ustanovitvi Hrvaške demokratske stranke v Splitu leta 1905 je postal tajnik in ostal na tem položaju do konca delovanja stranke leta 1914. Politično je bil zelo aktiven, še posebej v času balkanskih vojn in vse do napovedi vojne Srbiji, ko je bil ujet in v Splitu obsojen za veleizdajo. V mariborski zapor je prispel 28. 8. 1914, odpuščen in konfiniran v Gornjo Avstrijo pa je bil 24. 2. 1915. Takoj po koncu vojne je postal načelnik Splita in v desetih letih poskrbel za vsesplošni razvoj mesta. Kralj Aleksander ga je leta 1929 imenoval za prvega bana Primorske banovine; na tem položaju je bil do leta 1932. V letih pred drugo vojno je bil angažiran in zaslužen za številne pridobitve v Dalmaciji. Bil je izjemen poznavalec likovne umetnosti, bibliofil.

Po drugi svetovni vojni je bil kompromitiran in obtožen, da kot predvojni ban in župan Splita med vojno ni deloval v dobrobit ljudstva in da je svoj politični vpliv izkoristil za osebno korist. Njegovo stanovanje, v katerem sta bili največja umetniška zbirka v Dalmaciji in impozantna knjižnica, je bilo demolirano. Obsojen je bil na sedemletno zaporno kazen, v času katere je leta 1949 umrl v kaznilnici Lepoglava.

V ložo *Maksimilijan Vrhovac* v Zagrebu je bil sprejet leta 1917; v isti loži je bil dvignjen v mojstra leta 1922. Izstop s kritjem je prejel v venčku *Jadran* v Splitu leta 1927, ko postane mojster stola lože *Pravda* v Splitu. V isti loži je prejel odpustnico leta 1935.

Oskar Maria Tartaglia (3. avgust 1887, Split – 13. marec 1950, Split) novinar, politik, odvetnik.

Že v času študija prava v Zagrebu je postal vodja nacionalistične mladine, njegov cilj pa združenje srbstva in hrvatstva, saj so takrat številni razlagali, da so Hrvati in Srbi en narod. Po povratku v Split je bil prepričan v idejo nastajanja Jugoslavije v dobrobit vseh narodov. Leta 1914 je bil ujet in obtožen veleizdaje zaradi velikosrbske propagande. V Zadru je bil obsojen na pet let strogega zavora. V mariborskem zaporu je bil na seznam zapornikov vpisan 18. 11. 1914, v graški zapor pa je bil premeščen 6. 7. 1915; kazen je odslužil vse do pomilostitve obsojencev leta 1917. Leta 1927 je zagovarjal doktorat prava, leto za tem pa je izdal knjigo *Veleizdajalec (Veleizdajnik)*, za katero sta

uvodnik napisala Antun Tresić-Pavičić, diplomat v Washingtonu, in novinar in pisatelj Niko Bartulović, oba sicer prostozidarja. Zagrenjen zaradi neuspeha pri izdaji časopisa *Zastava* se je umaknil iz javnega življenja. Krajši čas je imel v Splitu in Novem Sadu odvetniško pisarno, še pred začetkom druge svetovne vojne pa se je upokojil. V času vojne je bil v italijanskem zaporu, leta 1948 pa ga je že bolnega za nekaj mesecev zaprla povojna komunistična oblast.

Član lože *Maksimilijan Vrhovac* v Zagrebu je postal leta 1918, leta 1928 pa je v tej loži prejel izstop s kritjem; leta 1934 je bil član lože *Pravda* v Splitu, ki je bila pod okriljem *Simbolične Velike lože Libertas*, ki je bila v sporu z *Veliko ložo Jugoslavija* zaradi nacionalnega programa.

Ante (Anton) Tresić-Pavičić (10. julij 1867, Vrbanj na Hvaru – 27. oktober 1949, Split) pisatelj, pesnik, politik, narodni zastopnik.

Na dunajski univerzi je študiral filozofijo, zgodovino in zemljepis, kjer je tudi doktoriral. Pisal je pesmi in izdal svojo prvo potopisno knjigo. Pred prvo svetovno vojno je bil izvoljen za člana cesarskega sveta kot predstavnik kronske dežele Dalmacije. Po izbruhu vojne je bil zaradi projugoslovanskih stališč skupaj z bratoma Prislavom in Ivanom Grisogono ter pisateljem Nikom Bartulovićem zaprt v Mariboru in Gradcu. V mariborskem zaporu je bil med 6. 11. 1914 in 6. 7. 1915, ko je bil premeščen v graško kaznilnico. Ob Budislavu Grgi Angjelinoviću je bil v mariborskem zaporu edini prostozidar. V zadnjih dnevih vojne se je pridružil Narodnemu svetu Srbov, Hrvatov in Slovencev za politično združitev Južnih Slovanov. Na mirovni konferenci v Parizu leta 1919 je bil član delegacije Kraljevine SHS. V letih med 1919 in 1927 je delal v diplomatski službi v Madridu in Washingtonu. Ob upokojitvi se je preselil v Split, kjer je pisal poezijo in prozo. Tresićevo opus poezije je eden obsežnejših v novejši hrvaški književnosti; cenjen je predvsem kot pisec potopisne literature.

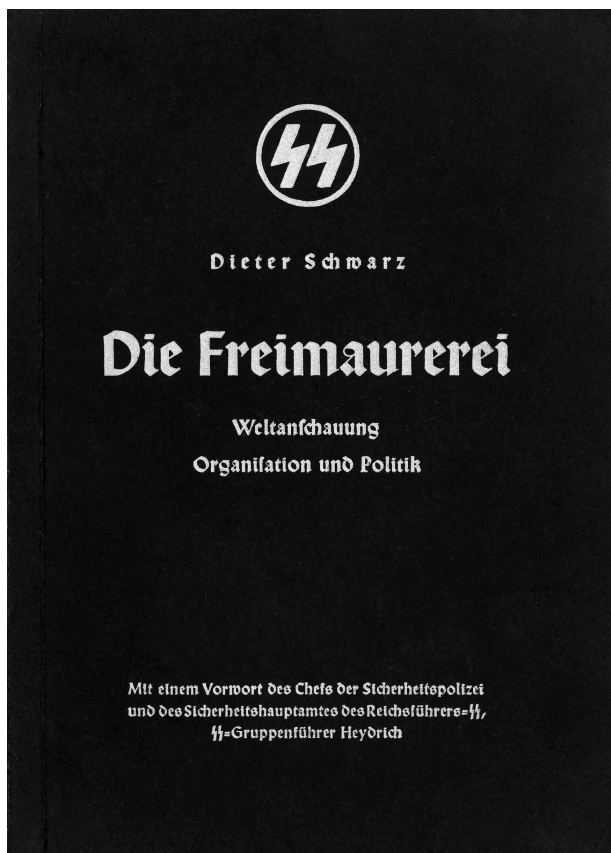
V ložo *Sokrates* na Dunaju je bil sprejet leta 1911 in leto za tem povišan v pomočnika. Na stopnjo mojstra je bil dvignjen v loži *Lessing zu den 3 Ringen* (1912); leta 1913 je postal član lože *Maksimilijan Vrhovac* v Zagrebu. Na iniciativo Vrhovnega sveta škotskega obreda Srbije je v Beogradu brez iniciacije prejel 33. stopnjo Velikega Orienta Francije.

* * *

Josip Broz Tito (7. maj 1892, Kumrovec – 4. maj 1980, Ljubljana) revolucionar, jugoslovanski maršal, politik hrvaško-slovenskega rodu.

Po t. i. bombaškem procesu 14. novembra 1928 je bil Josip Broz obsojen na pet let strogega zavora, ki ga je prestajal v kaznilnici Lepoglava v hrvaškem Zagorju. Zaradi strahu pred pobegom so ga 7. maja 1931 premestili

v mariborsko kaznilnico, kjer je na začetku bival v samici v traktu A, od 7. junija pa je že bil premeščen v skupinsko sobo osmih obsojenih komunistov. V času prestajanja kazni so se ves čas marksistično izobraževali. Broz je bil 13. novembra 1933 z eskorto pospremljen v Zagreb; zadnjih šest mesecev kazni naj bi odslužil v Ogulinu; zaprt pa je bil še tri mesece in pol. Marca 1934 je bil Broz izpuščen iz zapora in premeščen v hišni zapor v Kumrovcu. Kmalu je odšel in začel živeti z lažnimi dokumenti in spremenjenim videzom. Pri partijskem delu je začel uporabljati ime Tito.

Slika 6: Naslovnica knjige Dieter Schwarz (psevdonim), *Die Freimaurerei, Weltanschauung, Organisation und Politik*. Mit einem Vorwort des Chefs der Sicherheitspolizei und des Sicherheitshauptamtes des Reichsführers-SS, SS-Gruppenführer Heydrich [*Prostozidarstvo, svetovni nazor, organizacija in politika. S predgovorom vodje varnostne policije in glavnega varnostnega urada SS-Reichsführerja in SS-Gruppenführerja Reinharda Heydricha*]. Zentralverlag der NSDAP, Berlin, 1938. Nacistična propaganda, ki je dokazovala nepremostljivo nasprotje med prostozidarsko ideologijo v povezavi z judovstvom in nacionalsocializmom Tretjega rajha in s tem utemeljila gonjo proti prostozidarjem. Iz zapuščine prostozidarja dr. Vladimirja Ravniharja. Zbirka Primoža Premzla, Maribor.

Slika 7: Serija srbskih priložnostnih poštних znamk, izdanih ob »antimasonski« razstavi v Beogradu, na za to priložnost izdani kuverti in izdelanim poštним žigom: *Antimasonska izložba, 1. 1. 1942, Beograd*. Za to priložnost so izšle številne publikacije v skupni nakladi več kot 200.000 izvodov; več kot polovica od tega je bila na razstavi prodanih, ostale pa razdeljene. Razstava je bila odprta med 22. oktobrom 1941 in 19. januarjem 1942 v nekdanjih prostorih Velike lože Jugoslavije v Garašaninovi ulici 8. Razstavo naj bi si ogledalo okoli 80.000 obiskovalcev. Zbirka Primoža Premzla, Maribor.

Ali je bil Tito prostozidar?

Čeprav so se številni prostozidarji v letih pred grozečo se drugo svetovno vojno množično izpisovali iz lož, Velika loža Jugoslavije pa že od poletja leta 1940 ni bila več aktivna, so se na začetku vojne začele številne aretacije prostozidarjev, ki so jih za tem deportirali v taborišča. Nekaterim je še pravočasno uspelo pobegniti v tujino, številni pa so se priključili Osvobodilni fronti. V Beogradu je bila 22. oktobra 1941 odprta »antimasonska« razstava kot propaganda marionetne vlade Milana Nedića v okupirani Srbiji proti komunistom, judom in prostozidarjem kot predstavnikom treh internacional in glavnih sovražnikov Nemčije. Nemška okupacijska oblast je že pred tem organizirala podobne razstave z naslovom Angleško prostozidarstvo oktobra 1940 v Parizu, marca 1941 v Berlinu, februarja 1942 v vasi Brie, severno od Pariza ... Razstavno gradivo je bilo zaplenjeno v ložah in pri prostozidarjih pri zasedbi angleških Kanalskih otokov v Rokavskem prelivu leta 1940. Na razstavah so želeli prostozidarstvo prikazati kot rušilno, antinacionalno in škodljivo organizacijo. Prostozidarje in jude so obtožili za organizacijo državnega udara 27. marca 1941. Želeli so prikazati tudi povezavo med komunisti in prostozidarji in predstaviti tezo komunistov, da jugoslovanski narod ne obstaja, temveč da je Jugoslavija zveza šestih jetniških narodov. Obtožili so jih, da so glavni

krivci za propad Jugoslavije z razlogom, da so podpirali ustaštvo, kakor tudi ostala nacionalna gibanja, ki so do tega pripeljala. Razstava je bila povod, da je okupator 4. in 5. novembra 1941 aretiral 193 Beograjčanov. Obravnavali so jih kot talce, po posredovanju kvizlinške oblasti pa so postali »zaporniki«. Za približno 130 oseb s tega seznama je bil glavni kriterij aretacije, da so bili člani ali so domnevno pripadali kateri od prostozidarskih lož. V kontekstu te gonje je bil kot deseta priloga v knjigi *Slobodno zidarstvo ili masonerija*, ki je izšla v Beogradu leta 1941, dodan precej pristranski in neutemeljen seznam prostozidarjev, ki so bili člani Komunistične partije Jugoslavije. Na seznamu 17 »prostozidarjev« v Komunistični partiji Jugoslavije so med ostalimi Josip Broz, Koča Popović in Vladimir Velebit. Velebit, pravnik, partizanski častnik in diplomat, je bil ena izmed osrednjih osebnosti pri nastajanju povojne nove Jugoslavije. V svoji knjigi *Pričevalec zgodovine (Svjedok historije, 2001)*, ki jo je uredila Mira Šuvar, govori o ljudeh, s katerimi se je družil, ki so vplivali na njegove življenjske nazore in ga privedli v vrste Komunistične partije Jugoslavije. Vse od dijaških let do opravljanja pomembnih političnih funkcij je bil ne vedoč ali vedoč v kontaktu s prostozidarji (Branko Arko, pravnik, Ante Pavelić, zobozdravnik, Ivo Politeo, odvetnik, Winston Churchill, Giulio Andreotti ...). Velebit se je s Churchillom, prostozidarjem od leta 1901, večkrat srečal v Londonu, prvič maja 1944 kot Titov odposlanec skupaj s Slovencem, sekretarjem delegacije Dolfetom Vogelnikom. Delegacijo je gostil Vseslovenski komite v Londonu, ki ga je vodil dr. Boris Furlan, nekaj časa minister v jugoslovanski emigrantski vladi, od leta 1943 je bil podpornik partizanskega NOB; bil je predvojni prostozidar. V tem času je imel Churchill med jugoslovanskimi politikami v Londonu več svetovalcev, med katerimi je posebno zaupanje užival hrvaški politik dr. Juraj Krnjević. Bil je prav tako predvojni prostozidar, član švicarske lože v Lozani, leta 1940 pa se je pridružil angleško-jugoslovanski loži v Londonu, kjer so se pred in po vojni zbirali številni jugoslovanski politiki.

Po sporazumu Tito–Šubašić na Visu je prišlo do srečanja Tita s Churchillom v Neaplju avgusta 1944. Na srečanju sta bila prisotna tudi Ivan Šubašić, predsednik jugoslovanske vlade v izgnanstvu in Sava Kosanović, minister za notranje zadeve, socialne politike, ljudsko zdravje in gradnjo v Šubašićevi vladi; oba sta bila prostozidarja. Kosanović, sicer nečak Nikole Tesle, je bil globoko prepričan, da lahko narodi Jugoslavije obstanejo in napredujejo le v bratski zvezi.

Špekulira se, da je Tita v prostozidarstvo uvedel leta 1944 v Neaplju Winston Churchill in ga takoj povzdignil na 33. stopnjo Starodavnega in sprejete tega škotskega prostozidarskega obreda. Med državniškim obiskom Tita 16. marca 1953 v Londonu ga je bojda Churchill za krajši čas odpeljal neznano kam, kjer bi ga naj uvedel v skrivnosti prostozidarstva, ki ima v Londonu

svoj začetek leta 1717 in je začelo svoj neustavljivi pohod v vse demokratične države sveta. Zaradi večje odprtosti Jugoslavije proti Zahodu kot katere koli druge komunistične države in tudi zaradi notranjih partijskih obračunavanj so se občasno pojavile zgodbe, da je bil Tito prostozidar. Za to, da je Tito bil prostozidar, seveda ni nikakršnih trdnih dokazov.¹⁷ Ob tem je morda zanimiv še podatek, da je bil v letih 1945 in 1948 jugoslovanski veleposlanik v Londonu Ljubo Leontić, ki je bil sprejet v prostozidarsko ložo *Maksimilijan Vrhovac* v Zagrebu leta 1920. Leta 1929 je prešel v ložo *Pravda* v Splitu, kjer je bil tudi mojster stola; leta 1935 je iz lože izstopil. Leta 1944 je bil v Washingtonu predstavnik Jugoslavije pri Generalni direkciji Uprave za pomoč in obnovo (UNRRA) in izvršnega odbora konference v San Franciscu. V letu, ko je Tito prišel v London, je tam že leto dni bil jugoslovanski veleposlanik Vladimir Velebit, ki je bil v času Informbiroja minister za zunanje zadeve. Aprila 1948 je doživel moralni in politični šok. V svoj kabinet ga je povabil Tito in ga seznanil s pismom, ki je bilo namenjeno Kardelju, vsebovalo pa je ostre napade na Komunistično partijo Jugoslavije. V njem sta ga Stalin in Molotov obtožila, da je angleški vohun. Sovjetska zveza je v tem pismu zagrozila, da bo prekinila diplomatske odnose, če Velebit ne bo odstavljen z ministrstva za zunanje zadeve. To se je tudi zgodilo. Kmalu za tem je bil imenovan za pomočnika ministra za zunanjo trgovino. Uspešno je sodeloval pri iskanju gospodarskih povezav v Ameriki. V tem času mu je generalni direktor Mednarodne banke za obnovo in razvoj Eugene R. Black ponudil direktorski položaj v tej banki. Edvard Kardelj, takrat minister za zunanje zadeve, je temu povabilu nasprotoval, Velebit pa je v zameno dobil službo veleposlanika v Rimu. Iz tega časa je zanimivo srečanje, do katerega je prišlo na lovu. Velebit je bil namreč dolgoletni strastni lovec. V bližini starega пристanišča Ostia, jugozahodno od Rima, je srečal takrat še mladega in ambicioznega, kasneje enega najvplivnejših italijanskih politikov Giulia Andreottia, ki je bil povezan z zloglasno prostozidarsko ložo *Propaganda Due* (P2). Po tem srečanju je Velebit dobesedno čez noč postal veleposlanik v Londonu.

¹⁷ Na osnovi vprašanja srbskega prostozidarja Krstića maja 2009 v Arhiv in knjižnico Združene velike lože Anglije (UGLE), če je bil Josip Broz Tito iniciiran v angleško ložo, je UGLE odgovoril, da nikoli ni bil član angleškega prostozidarstva. Špekulacije o tem so se začele množiti po Titovi smrti leta 1980 predvsem zaradi dejstva, da na njegovem grobu ni peterokrake zvezde. Ugotovljeno je bilo, da je njegov sarkofag dobesedna kopija groba ameriškega predsednika in prostozidarja Franklina D. Roosevelta (1882–1945) na posestvu Springwood v Hyde Parku v New Yorku. Tito je namreč ta grob obiskal v spremstvu Rooseveltove vdove leta 1960. Izgled ga je prevzel in očitno kateremu od svojih zaupnikov povedal svoje želje, kako naj izgleda njegov grob. V: Slobodan G. Marković, *Jedan vek Velike lože SHS »Jugoslavija«*, str. 548.

Izključitev iz Informbiroja – mednarodnega komunističnega gibanja je pomenila, da so jugoslovanski komunisti na čelu s Titom morali iskati nove zaveznike. Našli so jih v Združenih državah Amerike, ki so od leta 1951 in vse do osemdesetih let 20. stoletja finančno, politično in vojaško podpirale komunistično Jugoslavijo, da bi omejile vpliv Sovjetske zveze na Zahodnem Balkanu in spodbudile ostale komunistične države, da se postopoma uprejo omejevanju lastne suverenosti.

Odnos med komunizmom in prostožidarstvom je bil zgodovinsko precej napet in sovražen. Skladno z odnosom komunistične internacionale je komunizem v prostožidarstvu kot organizaciji videl »buržoazni inštitut« in grožnjo zaradi njegove tajnosti in posledično zarotništva, mednarodnih povezav in vpliva, ki ga je imelo med intelektualci in politiki. V socialistični Jugoslaviji je bilo prostožidarstvo strogo prepovedano. Predvojni prostožidarji so bili preganjani, zapirani in obsojeni na sodnih procesih, čeprav je bila večina protifašistično usmerjenih in so se v glavnem priključili Osvobodilni fronti. Eden izmed teh je tudi omenjeni dr. Boris Furlan, v letih 1945–1947 dekan Pravne fakultete v Ljubljani, na montiranem, stalinističnem procesu zaradi izdaje in vohunjenja obsojen na smrt; kasneje so mu kazen »zmanjšali« na 20 let zapor. Nekaj izmed prostožidarjev je bilo leta 1944 ob koncu vojne s strani osvoboditeljev tudi ubitih; številni pa so pravočasno emigrirali v tujino. Posamezni nekdanji prostožidarji, ki so se priključili osvobodilnemu boju in so si pridobili zaupanje Tita, so že med vojno in po njej zasedali pomembne politične funkcije. Takšen primer je dr. Ivan Ribar. Na Titov poziv je postal član vrhovnega štaba in leta 1942 delal na pripravah za prvo zasedanje AVNOJ-a v Bihaću. Po vojni je opravljal številne pomembne politične funkcije. Nekaterim nekdanjim prostožidarjem se je po drugi vojni kljub vsemu uspelo vključiti v kulturno in javno življenje.

Za zaključek je mogoče zapisati, da so špekulativni zapisi, da so bili vplivni jugoslovanski komunisti na čelu s Titom prostožidarji, plod domišljije. Dejstvo pa je, da so bili v svojem političnem delovanju vedoči ali ne vedoči pogosto povezani s prostožidarji.

POLITIČNI ZAPORNIK V KOMUNISTIČNI JUGOSLAVIJI, KASNEJE PROSTOŽIDAR

Branko Šömen (1. april 1936, Maribor) scenarist, književnik, publicist, novinar in pedagog. Otroštvo in prva mladostna leta je preživel v Murski Soboti, kjer je obiskoval gimnazijo; zaključil jo je leta 1956 v Ljubljani. Za tem je na Filozofski fakulteti v Ljubljani študiral primerjalno književnost. Leta 1962 je bil zaposlen na Radiu Ljubljana kot novinar v mladinskem uredništvu in

urednik oddaje *Spoznaj svet in domovino*. V tem času je zasnoval glasbeno oddajo *Sončna ura*; z njo so odkrivali še neuveljavljene pevce, med njimi Alfija Nipiča, Eldo Viler idr. S kolegom Viktorjem Konjarjem sta zasnovala tudi mladinsko kontaktno oddajo *Modrostni zob*. Bil je član Kluba študentov Prekmurja, ki je za brucovanje v Radencih sredi februarja 1963 na 32 straneh izdal satirično publikacijo *Bruc*. Šömen je v njej objavil sestavka *Vsi za enega, eden za vse* in *Skozi vojaški dolgčas*. Publikacija je bila zaplenjena, trije avtorji pa kazensko ovađeni. Poleg Šöma še Rudi Ringbauer in Franc Žerdin. 27. avgusta 1963 je bila na sodišču v Murski Soboti opravljena in zaključena javna obravnava. V razsodbi mu je bilo očitano: *V prvem članku je s hudobnim namenom in neresnično prikazoval družbene in politične razmere v državi s tem, da je pod videzom pravljice v obliki satire aludiral na Jugoslavijo kot državo, v kateri ne morejo državljani svobodno in nekaznovano uporabljati pravico govora ... V drugem tekstu pa je sramotil oborožene sile SFRJ s tem, da je na zasmehljiv način prikazoval potek vojaške moralne politične vzgoje in odnosov v JLA. S tem je storil kaznivo dejanje sovražne propagande in kaznivo dejanje žalitve državnih organov po čl. 118/I in 174 Kazenskega zakonika. Obsojen je bil na štirimesečno zaporno kazen, v kar mu je bil vštet pripor in preiskovalni zapor, ki ga je preстал v Ljubljani. V še neobjavljenem romanu *Kamen spotike* je Šömen zapisal: ... *Prvi jaz. Najprej v Ljubljani, v zbirni zapor na Miklošičevi ulici. Za tem premeščen v zapor, v samico, v Povšetovo ulico. Izpuščen, pa znova zaprt. Odpeljali so me v Mursko Soboto v zapor, kjer sem zbolel za zlatenico. Nekaj dni sem bil v bolnišnici, kjer je name pazil miličnik z brzostrelko. Po okrevanju nazaj v zapor, nato pa so me odpeljali v mariborske zapore, kjer sem delil celico z dvema zapornikoma, prvi je tihotapil ljudi čez mejo, drugi pa je ukradel lovske puške italijanskim lovčem pred hotelom Orel. Izpuščen sem bil brez besed, z brco v zadnjico.**

Kasneje se je uveljavil kot filmski in televizijski scenarist in kritik. Pri tem velja posebej omeniti njegov scenarij za »črno« drama o propadlih socialističnih idealih za film *Poslednja postaja* (1971), ki ga je režiral Jože Babič. Kot filmski kritik je sodeloval na številnih mednarodnih filmskih festivalih; v Karlovih Varih in v Krakovu je bil član mednarodne filmske žirije, leta 2009 pa predsednik žirije na Festivalu slovenskega filma v Portorožu. Piše pesmi, romane in humoreske; izdal je več publicističnih knjig in prevaja različna dela. V svojih delih za mladino *Med v laseh* (1978) in *Hoja po vodi* (1990) opisuje predvsem otroštvo in mladost v Prekmurju, v romanu *Panonsko morje* (1981) pa dijaška in študentska leta v Ljubljani. Romani *Med v laseh*, *Past za metulje* (1983), *Koncert za samoto* (1986) in *Hoja po vodi* so bili prevedeni v hrvaščino, roman *Peti letni čas* (1977) pa v poljščino. Kot urednik je sodeloval pri pripravi in izdaji antologije slovenskih humoristov *Enolončnica* (1976) ter antologiji jugoslovanske partizanske proze *Možje z orožjem* (1984). Pisal je

tudi besedila za popevke, ki so bila večkrat nagrajena. Posebno esejistično knjigo je posvetil češkemu pisatelju, disidentu in kasnejšemu predsedniku države Václavu Havlu z naslovom *Metuljev efekt*. V slovenščini je izšla leta 1991, kasneje pa še v hrvaščini in češčini.

Od leta 1986 živi v Zagrebu, kjer je bil dopisnik Radia Ljubljana za kulturo, v letih med 1988 in 1999 pa je predaval filmski praktikum na Akademiji dramskih umetnosti v Zagrebu. V letih med 2005 in 2010 je živel v Los Angelesu, kjer je bila njegova soproga kulturni ataše na Generalnem konzulatu Republike Hrvaške. Med bivanjem v Los Angelesu je za Paramount napisal filmski scenarij o Auschwitzu (nerealiziran) *Trdnjava iz pepela* po pripovedovanju hrvaškega dvakratnega oskarjevca Branka Lustiga. Kasneje je na podlagi scenarija izšel roman pod naslovom *Tišina za oči* (Ljubljana, 2021; Zagreb, 2021). Leta 2023 je slovenska založba ZRC objavila novele *Molitev za Jasenovac*.

O prostozidarstvu je napisal številne knjige: *Amenkamen slobodnozidarska čitanka* (2001, 2015), *Molčeče, nevidno bratstvo*, *Prostozidarstvo na Slovenskem* (2002), obsežno trilogijo o zgodovini prostozidarstva na Hrvaškem in biografski leksikon hrvaških prostozidarjev: *Mudrost* (2012), *Snaga* (2014) in *Ljepota* (sourednik, 2017), *Mozartova oporoka* (esej, 2018), *Kamenamen, slobodnozidarska abeceda* (2019), *Beseda, esej* (2022), *Kamen, esej* (2023) in *Muzej, esej o Evropi i Ukrajini* (2023).

Branko Šömen je bil v devetdesetih letih prejšnjega stoletja trikrat sprejet med prostozidarje v neregularnih ložah. Pri novodobnem razvoju prostozidarske bratovščine na Hrvaškem in v Sloveniji po razpadu Jugoslavije pa je odigral eno izmed ključnih vlog pri navezavi stikov z Veliko ložo Avstrije. Leta 1991 je bil začasno afiliiran v avstrijsko ložo *Zur Wahrheit* (Do resnice), Orient Dunaj, vna začetku leta 1992 pa afiliiran v deputacijsko ložo *Illyria*, Orient Dunaj, Velike lože Avstrije.

Je nekdanji mojster stola ene izmed treh prvih povojnih hrvaških lož *Hrvatska vila*, Orient Zagreb, Velika loža Hrvaške, član lože *Quatuor Coronati*, Orient Dunaj, Velika loža Avstrije in govornik v loži *Budnost*, Orient Osijek, Velika loža Hrvaške.

Pojasnilo: Pričujoči članek je napisan za objavo v internem zborniku ob 20-letnici delovanja lože Združena srca v Mariboru leta 2026.

VIR

Pokrajinski arhiv Maribor, fond Moška kaznilnica, Rokopisni seznam slovenskih in hrvaških političnih internirancev leta 1914 v mariborsko kaznilnico, 247/1

LITERATURA

Ivo Andrić, *Popotovanje Alije Džérzeleza. Most na Žepi*. Prevedel Tone Potokar. Slovenski knjižni zavod v Ljubljani, 1947.

Ivo Andrić, *Ex Ponto/Nemiri/Lirika*. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1977.

Biografski leksikon slobodnih zidara Hrvatske. III. ljepota. Uredila Branko Šömen in Goran Krstić. Zagreb 2017, str. 34–35.

Dieter A. Binder, *Skrivna družba, Zgodovina in simbolika prostozidarjev*. Celjska Mohorjeva družba, Celje 2008.

France Filipič, Moška kaznilnica v Mariboru od ustanovitve 1886 do osvoboditve. V: *Studia Historica Slovenica, Maribor skozi čas II. Časopis za humanistične in družboslovne študije*. Maribor, 2003, letnik 3, št. 2–3, str. 283–362.

Matevž Košir, *Zgodovina prostozidarstva na Slovenskem*. Modrijan, Ljubljana, 2015.

Matevž Košir, Razgibano diplomatsko in prostozidarsko življenje dr. Stanoja Mihajlovića ter njegov tragični konec na Kozjaku leta 1946. V: *SLO časi, kraji, ljudje*. September 2015, str. 56–59.

Ivan Lovrenović, *Ivo Andrić, paradoks o šutnji*. www.matica.hr

Slobodan G. Marković, *Jedan vek Velike lože SHS »Jugoslavija«*. Regularna Velika loža Srbije, Dosje studio, Beograd, 2019.

Josip Mlakič, *Most na Žepi – dragulj otomanskog graditeljstva*. 2024. www.polis.ba

Michael Martens, *V požaru svetov. Ivo Andrić. Zgodba evropskega življenja*. Prevedla Seta Knop. Ljubljana, 2023.

Zoran D. Nenezić, *Masoni u Jugoslaviji, 1764–1980. Pregled istorije slobodnog zidarstva u Jugoslaviji. Prilozi i građa. (Treće, dopunjeno izdanje)*. Beograd, 1988.

Marjan Pungartnik, *Marburška strofa*. 1. marec 2018, 103, letnik XXI, www.locutio.si

Zdenko Zavadlav, *Pozna spoved. Iz dnevnika slovenskega oznovca*. Mohorjeva Celovec, 2010.

ZAPORNIK V MARIBORU, PROSTOZIDAR IN NOBELOVEC

Povzetek

Svobodomiselnost je zavedno ali nezavedno filozofsko stališče, da osebno mnenje ne sme biti podvrženo avtoritetam, tradicionalnim stališčem ali dogmam. Številni izmed svobodomislecev so sorodne duše in so svoje zatočišče našli med prostozidarji. Želja po bolj pravični družbi in državi, ki bo upoštevala pravice narodov, ki v njej živijo, je univerzalna. V zgodnjem 20. stoletju je na področju Bosne in Hercegovine, ki ga je leta 1878 zasedla Avstro-Ogrska, delovalo revolucionarno gibanje *Mlada Bosna*. Član gibanja je bil tudi Ivo Andrić, kasneje bosansko-srbski književnik in diplomat. Čeprav ni bil neposredni soudeleženec atentata na prestolonaslednika Franca Ferdinanda 28. junija 1914 v Sarajevu, so ga na začetku julija v Splitu zaprli in obtožili veleizdaje. V prvem letu prve svetovne vojne je osem mesecev preživel v mariborskem zaporu, za tem pa do leta 1917 v hišnem priporu v Ovčarevu pri Travniku in Zenici. Andrić je svojo literarno pot začel s pisanjem pesmi v prozi z naslovom *Ex ponto*, ki jih je delno napisal med prestajanjem kazni v Mariboru. Leta 1925 je bil Andrić sprejet v ložo *Preporod* (Preporodaj) v Beogradu. Istočasno je napisal pripoved *Most na Žepi*, v kateri je mogoče prepoznati prostozidarsko simboliko, ki vsebuje številne vrednote in tudi univerzalne resnice.

S krajšimi življenjepisi so predstavljeni še preostali politični zaporniki, ki so prestajali kazen v Mariboru: Budislav Grga Angjelinović, Niko Bartulović, Melko Čingrija, Prvislav Maria Grisogono, Ivo pl. Tartaglia, Oskar Maria Tartaglia, Ante Tresić-Pavičić. V času prestajanja kazni sta bila prostozidarja samo Angjelinović in Tresić-Pavičić; vsi ostali, vključno z Ivom Andrićem, so postali prostozidarji v času po prestatnem zaporu. Na ta seznam je uvrščen tudi diplomat v Kraljevini Srbiji in za tem v Kraljevini Jugoslaviji, anglofil in prostozidar Stanoje Mihajlović, ki se je želel po koncu druge vojne s soprogo preseliti v Veliko Britanijo. UDBA ju je v Lenartu v Slovenskih goricah zajela, v Mariboru zasliševala in na koncu na krut način usmrtila nekje na Kozjaku.

Politični zapornik, obsojen na t. i. bombaškem procesu, ki je del svoje kazni prestal v mariborski kaznilnici, je bil tudi Josip Broz. Zanj se je dlje časa špekuliralo, da je bil prostozidar. Povpraševanje srbskega prostozidarja v Arhiv in knjižnico Združene velike lože Anglije (UGLE) je dalo nedvoumen odgovor, da nikoli ni bil član angleškega prostozidarstva. Da so bili vplivni jugoslovanski komunisti na čelu s Titom prostozidarji, je plod domišljije; dejstvo pa je, da so bili v svojem političnem delovanju vedoč ali ne vedoč pogosto povezani s prostozidarji.

Kot povojni politični zapornik v komunistični Jugoslaviji je krajši čas v Mariboru prestajal kazen tudi publicist Branko Šömen, ki je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja postal ena izmed ključnih osebnosti novodobne zgodovine prostozidarstva v Sloveniji in na Hrvaškem z izjemno prostozidarsko bibliografijo.

PRISONER IN MARIBOR, FREEMASON AND NOBEL PRIZE WINNER SUMMARY

Freethinking is a conscious or unconscious philosophical position that personal opinion should not be subject to authority, traditional views, or dogma. Many freethinkers are kindred spirits and have found their refuge among the Freemasons. The desire for a more just society and a state that respects the rights of the peoples living in it is universal. In the early 20th century, the revolutionary movement Young Bosnia operated in the area of Bosnia and Herzegovina, which was occupied by the Austro-Hungarian Monarchy in 1878.

Ivo Andrić, later a Bosnian Serb writer and diplomat, was also a member of the movement. Despite not being directly involved in the assassination of Crown Prince Franz Ferdinand on 28 June 1914 in Sarajevo, he was imprisoned in Split in early July and charged with high treason. During the first year of World War I, he spent eight months in the Maribor Prison, and then until 1917 under house arrest in Ovčarevo near Travnik and Zenica. Andrić began his literary journey by writing a prose poem entitled *Ex ponto*, which he wrote in part while serving his sentence in Maribor. In 1925, Andrić was accepted into the Preporod (Preporodaj) lodge in Belgrade. At the same time, he wrote the story *Most na Žepi*, in which one can recognise Freemasonry symbolism, which contains numerous values and also universal truths.

Other political prisoners serving their sentences in the Maribor Prison are also presented with short biographies: Budislav Grga Angjelinović, Niko Bartulović, Melko Čingrija, Prvislav Maria Grisogono, Ivo pl. Tartaglia, Oskar Maria Tartaglia, Ante Tresić-Pavičić. While serving their sentences, only Angjelinović and Tresić-Pavičić were Freemasons; all others, including Ivo Andrić, became Freemasons after serving their sentences. Also included on this list was a diplomat in the Kingdom of Serbia and then in the Kingdom of Yugoslavia, the Anglophile and Freemason Stanoje Mihajlović, who wanted to move to Great Britain with his wife after the end of World War II. The UDBA (Yugoslav secret police) captured them in Lenart in Slovenske gorice, interrogated them in Maribor, and finally cruelly executed them somewhere in Kozjak.

Josip Broz was also a political prisoner convicted in the so-called Bomb Trial, who served part of his sentence in Maribor Prison. It has long been speculated that he was a Freemason. A search conducted by a Serbian Freemason in the Archives and Library of the United Grand Lodge of England (UGLE) gave an unequivocal answer that he was never a member of English Freemasonry. That the influential Yugoslav communists, led by Tito, were Freemasons is a figment of the imagination, but the fact is that in their political activities they were often, knowingly or unknowingly, associated with Freemasons.

As a post-war political prisoner in communist Yugoslavia, publicist Branko Šömen also served a short sentence in Maribor. In the 1990s, he became one of the key figures in the modern history of Freemasonry in Slovenia and Croatia with an exceptional Freemasonry bibliography.

HÄFTLING IN MARIBOR, FREIMAUERER UND NOBELPREISTRÄGER

Zusammenfassung

Freidenkertum ist eine bewusste oder unbewusste philosophische Position, dass die persönliche Meinung nicht der Autorität, traditionellen Ansichten oder Dogmen unterworfen sein sollte. Viele der Freidenker sind Seelenverwandte und haben bei den Freimaurern Zuflucht gefunden. Der Wunsch nach einer gerechteren Gesellschaft und einem Staat, der die Rechte der in ihm lebenden Völker achtet, ist universell. Im frühen 20. Jahrhundert war die revolutionäre Bewegung Junges Bosnien auf dem Gebiet Bosnien-Herzegowinas aktiv, das 1878 von der österreichisch-ungarischen Monarchie besetzt wurde. Auch Ivo Andrić, später ein bosnisch-serbischer Schriftsteller und Diplomat, war Mitglied der Bewegung. Obwohl er nicht direkt an der Ermordung von Kronprinz Franz Ferdinand am 28. Juni 1914 in Sarajevo beteiligt war, wurde er Anfang Juli in Split inhaftiert und des Hochverrats angeklagt.

Im ersten Jahr des Ersten Weltkrieges verbrachte er acht Monate im Gefängnis von Maribor und stand anschließend bis 1917 unter Hausarrest in Ovčarevo bei Travnik und

Zenica. Andrić begann seine literarische Reise mit dem Schreiben eines Prosagedichts mit dem Titel *Ex ponto*, das er teilweise während des Verbüßens seiner Haftstrafe in Maribor verfasste.

1925 wurde Andrić in die Loge *Preporod* (*Preporodaj*) in Belgrad aufgenommen. Gleichzeitig schrieb er die Erzählung *Most na Žepi*, in der man die Symbolik der Freimaurerei erkennen kann, die zahlreiche Werte und auch universelle Wahrheiten enthält.

Die übrigen politischen Häftlinge, die ihre Strafen in Maribor verbüßten, werden mit Kurzbiografien vorgestellt: Budislav Grga Angjelinović, Niko Bartulović, Melko Čingrija, Prvislav Maria Grisogono, Ivo pl. Tartaglia, Oskar Maria Tartaglia, Ante Tresić-Pavičić. Während sie ihre Strafe verbüßten, waren nur Angjelinović und Tresić-Pavičić Freimaurer; alle anderen, einschließlich Ivo Andrić, wurden nach Verbüßung ihrer Strafe Freimaurer. Auf dieser Liste steht auch der Diplomat im Königreich Serbien und später im Königreich Jugoslawien, der Anglophile und Freimaurer Stanoje Mihajlović, der nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs mit seiner Frau nach Großbritannien übersiedeln wollte. UDBA nahm sie in Lenart in Slovenske gorice gefangen, verhörte sie in Maribor und richtete sie schließlich irgendwo in Kozjak grausam hin.

Politischer Gefangener, derjenige beim Bomber-Prozess zu einer Gefängnisstrafe verurteilt wurde und einen Teil seiner Strafe in Maribor verbüßte, war auch Josip Broz. Lange Zeit wurde spekuliert, er sei ein Freimaurer. Eine Anfrage eines serbischen Freimaurers an das Archiv und die Bibliothek der Vereinigten Großloge von England (UGLE) ergab die eindeutige Antwort, dass er nie Mitglied der englischen Freimaurerei war.

Dass die einflussreichen jugoslawischen Kommunisten unter Tito Freimaurer waren, ist reine Einbildung. Tatsache ist jedoch, dass sie bei ihren politischen Aktivitäten oft, wesentlich oder unwissentlich, mit Freimaurern in Verbindung standen.

Als politischer Gefangener im kommunistischen Jugoslawien nach dem Krieg verbüßte auch der Publizist Branko Šömen eine kurze Haftstrafe in Maribor. In den 1990er Jahren wurde er mit einer außergewöhnlichen freimaurerischen Bibliographie zu einer der Schlüsselfiguren der modernen Geschichte der Freimaurerei in Slowenien und Kroatien.

General Rudolf Maister Vojanov (1874–1934) in glasbeno plesna umetnost

Franc Križnar*

DOI: <https://doi.org/10.62409/czn.278>
CC BY-SA 4.0

UDK – UDC: 929Maister R.: [821.163.6-1:78]

Potrjeno – Accepted: 14. 11. 2024 | Objavljeno – Published: 30. 12. 2024
1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

Franc Križnar: General Rudolf Maister Vojanov (1874–1934) in glasbeno plesna umetnost. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 95=60(2024), 3–4, str. 63–84

Bil je humanist: poet, bibliofil, slikar ... in še kaj. Njegova poezija v dveh zbirkah (*Poezije*, 1904 in 2003, in *Kitica mojih*, 1929 in 2003) kaže na glasbene in plesne elemente. Ti v ritmično metričnih ureditvah in rimah kažejo na tenkočutnega pesnika. Cela plejada slovenskih skladateljev je (na)pisala na njegovo poezijo *zbore*: moški, mešani, ženski in mladinski, samospevi in šansoni. Podpisali so jih: F. Gerbič, G. G. Krek, največ E. Adamič, J. Jež, J. Golob, A. Kumar, A. Misson, M. Reichenberg, J. Ivanušič (šansoni) idr. Kar tri instrumentalne *koračnice* K. Klime (F. Es in J. Šalamon), S. Avsenik, ml. in T. Habe pa neposredno povezujejo vojaškost in poezijo v eno in isto interdisciplinarno dejavnost generala Maistra.

Ključne besede: *Poezije*, *Kitica mojih*, glasbeni in plesni elementi, onomatopoetski izrazi, koračnice.

* Dr. Franc Križnar, muzikolog, Reteče, 4220 Škofja Loka, Slovenija, franc.kriznar@siol.net – Franc Križnar, PhD, musicologist, Reteče, SI 4220 Škofja Loka, Slovenia, franc.kriznar@siol.net

Franc Križnar: General Rudolf Maister Vojanov (1874–1934) and the art of music and dance. Review for History and Ethnography, Maribor 95=60(2024), 3–4, pp. 63–84

He was a humanist: a poet, a bibliophile, a painter ... and more. His poetry, in two collections (*Poezije*, 1904 and 2003; *Kitica mojih*, 1929 and 2003), indicates musical and dance elements. In their rhythmic-metrical arrangements and rhymes, these point to a poet of fine sensibility. Many Slovene compositions using his poetry have been written for choirs: male's, mixed, female's, and youth choirs, solo songs, and even chansons. They were written and signed by F. Gerbič, G. G. Krek, the most by E. Adamič, J. Jež, J. Golob, A. Kumar, A. Misson, M. Reichenberg, J. Ivanušič (chansons), etc. Three instrumental marches written by composers K. Klima (F. Es and J. Šalamon), S. Avsenik, Jr., and T. Habe directly connect soldiering and poetry in one and the same interdisciplinary activity of General Rudolf Maister.

Keywords: *Poezije*, *Kitica mojih*, musical and dance elements, onomatopoeic words, marches.

UVOD

Kar nekaj netipično vojaških interesov in rezultatov (slovenskega) generala in borca za severno (slovensko) mejo Rudolfa Maistra Vojanova, čigar 150-letnico rojstva in 90-letnico smrti obhajamo v letu 2024, nas navaja k pozornosti Maistra na glasbeno in plesno umetnost. Poleg tega je to tudi letošnje (2024) »uradno« razglašeno »Leto generala Rudolfa Maistra.«¹ V njegovem raznolikem in bogatem delovanju je na prvem mestu domoljubje (ljubezen do domovine in njenih lepot, ponos, pogum, pripadnost, vztrajnost, moč in zaupanje). To prepleta vse Maistrovo »bitje in žitje«, od primarne in prevladujoče vojaške dejavnosti in profesije ter vse do poezije, bibliofilstva in še česa drugega.

Umetniško plat svoje tipične nevojaške dejavnosti je izživel z likovno in pesniško ustvarjalnostjo ter strastnim zbiranjem knjig. Ves čas je načrtno podpiral družbenost in družabnost, bil v tem aktiven in neumorno podpiral slovensko umetnost in kulturno dogajanje. Narodno zaznamovanje življenja in ustvarjanje generala Maistra je poklon velikemu slovenskemu domoljubu, vojaškemu poveljniku, strategu in poetu. Njegova vojaška kariera, literarno delo in ukvarjanje s še drugimi umetnostnimi in družbenimi disciplinami so več kot zgolj formalni dokumenti takratnega časa in prostora, saj vsi po vrsti izpolnjujejo najglobljo človečnost in domoljubje. Če je bilo vse tole v okviru Maistrovega profesionalnega vojaštva kot neke vrste nadgradnja slednjega, je

¹ Vlada Republike Slovenije se je spominu na generala Maistra in v čast njegovim izjemnim zaslugam za slovenski narod poklonila z razglasitvijo leta 2024 za leto generala Rudolfa Maistra. Leta 2024 so potekali številni projekti in prireditve, ki jih je zaokrožila glavna proslava ob državnem prazniku, dnevu Rudolfa Maistra, 23. novembra 2024 (v: spletna stran Uprave RS za vojaško dediščino MORS; pridobljeno 21. 3. 2024).

to zagotovo njegova elementarna vizija po uresničevanju slovenske ozemeljske celovitosti. Ta je bdela nad slovenskim narodom verjetno že veliko prej, pred letom 1848, vse do leta 1990, ko so se daljna zgodovinska in tudi Maistrova prizadevanja, sanje in želje nekako uresničile kot »nota finalis.«

ŽIVLJENJE IN DELO, KI NAS LAHKO TAKO ALI DRUGAČE NAVEDETA K RAZREŠITVI GLASBENE IN PLESNE DILEME

R. Maister je bil rojen v Kamniku, na Šutni št. 16, 29. mar. 1874. Po OŠ v Mengšu in Kranju, kjer je bil vseskozi odličen, je v Kranju (1885) začel obiskovati (nižjo) gimnazijo (do 1890). Njen 5. in 6. r. pa je končal v Ljubljani.² Navduševal se je za vojaški poklic. Zaradi gmotnih razmer se je v nadaljnjem šolanju odločil za vojsko. Od začetka je bil vseskozi odličen učenec. L. 1894 je z dvajsetimi leti na Dunaju končal domobransko kadetnico in bil takoj vključen v domobranski bataljon v Ljubljani kot kadet in naslovni vodja čete. Služboval je v Celovcu, v jugovzhodnem delu Poljske na meji z Ukrajino v Przemyslu in Mariboru. Zaradi očitne narodne zavednosti je imel službene težave. Decembra 1914 je bil premeščen v Maribor. 1917 pa so ga premestili v Gradec. Tam je bil povišan v majorja. Spet se je vrnil v Maribor. Imenovan je bil za stalnega poveljnika črne vojske št. 26, kjer je ostal do razpada monarhije (1918). 10. okt. 1920 je celotna Koroška pripadla Avstriji. Njim je otel širši del Maribora, Dravsko dolino in še kaj. Kot divizijski general je bil odlikovan z redom belega orla z mečem III. stopnje. Njegov duh pa vseskozi obuja in oživlja *Zveza društev Generala Maistra*, ki ima svoje odbore v skoraj tridesetih občinskih prostorih po državi. Vojaki, ki so se borili pod Maistrovim poveljstvom v severni Sloveniji, so postali znani kot »Maistrovi borci.« Na Uncu pri Rakeku je preživel zadnja leta svojega življenja. Tam, na Uncu, je 26. jul. 1934 tudi umrl po srčni kapi v 60. letu starosti. Z velikimi vojaškimi častmi so ga pokopali na mariborskem pobreškem pokopališču.³ Številna spominska obeležja (kipi, spominske plošče, spomeniki ...) so povsod tam, kjer je bival: od rojstnega Kamnika, prek Maribora, Ljubljane, Ljutomera, Ptuja, Kranja, Trebnjega do Celja in še kje.

² Slovenska biografija (pridobljeno 10. 2. 2024).

³ Obrazi slovenskih pokrajin, Maister Vojanov, Rudolf (dLib, pridobljeno 1. 2. 2024).

Slika 1: Na ljudskem slavlju v Celovcu 6. jun. 1920 po koncu koncerta
PZ Glasbene matice iz Ljubljane; R. Maister v uniformi

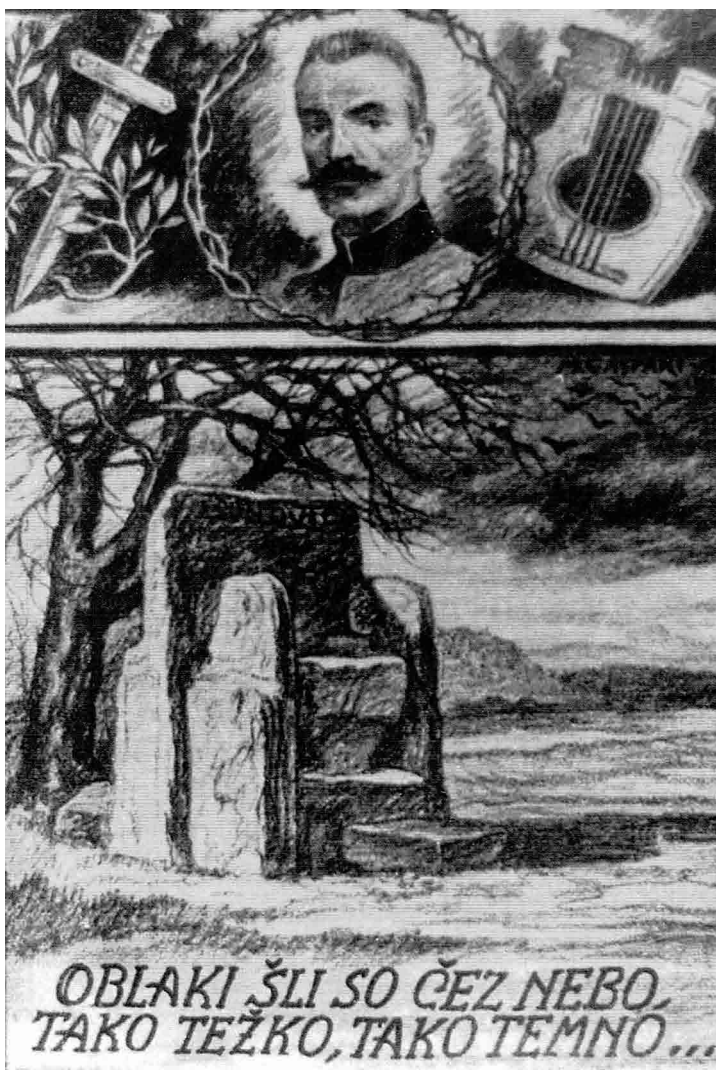
Imel je velik posluh za navadne vojake, za njihove stiske in veselje. Rad se je pomešal med vojsko, jih poslušal, kako pojejo, se z njimi poveselel v pivskem krogu in jim storil kaj dobrega. Ni bil samo (vojaški) mož dejanja; bil je tudi mož besede in duha (Glazer, 1934, 264).

Že v svoji mladosti je kot gimnazijski četrtošolec v Kranju deloval v dijaškem listu *Internos*. Še več: bil je njegov (so)ustanovitelj, vanj je pisal in ga urejal. V 5. ljubljanskem gimnazijskem razredu je urejal tamkajšnjo *Večernico*. Na Dunaju je bil Maister kot kadet v letih 1892–94 izredni član tamkajšnje dijaške *Zadruga* in ji pošiljal v oceno pesmi in prozo. Člani tega skrivnega gimnazijskega društva so bili Maistrovi kolegi, prvaki slovenske (literarne) moderne: I. Cankar, O. Župančič, D. Kette in J. Murn Aleksandrov. Še prej je sodeloval pri *Vrtcu* (1890), nato pri *Vesni* (s psevdonimom Vuk Slavič). S psevdonim Vojanov je sodeloval pri *Ljubljanskem zvonu*, *Slovanu*, *Zabavni knjižici* in pisal v *Slovenski narod*. Njegove lirske pesmi so usmerjene v realizem in so prehajale v dekadenco. Zato so njegove *Poezije* (1904) poleg krepke erotike in satirične šale namešane z mnogotero prešerno, včasih skoraj cinično neskladnostjo. Zbirka je bila predporočno darilo Maistrovi izvoljenki Marici (Mariji) Stergarjevi. Razdeljena je na štiri poglavja: *Marici*, *Balade in romance*, *Fantovske pesmi* in *Soneti*. V *baladah* se pozna močan vpliv A. Aškerca. Kasneje so se njegove pesmi zresnile. Iz narodne odločnosti, ki je tudi v *Poezijah* zelo očitna, je zrasla močna osvobodilna težnja. Še posebej pesmi tik pred (prvo) svetovno vojno so izkazovale celo izrazito bojevitost. Druga generalova pesniška zbirka *Kitica mojih* (Maribor, 1929) pa je že izraz zrele moške lirike in epike. Tudi ta je razdeljena na štiri dele: *Nazaj pa jih ni* (pesmi iz vojnih časov), *O, jaz ne spim* (pesmi o izgubljeni Koroški in Primorski), *Oj, ti naša zemlja sveta* (pesniške upodobitve nekaterih slovenskih dežel), v zadnji pa so štiri pripovedne pesmi. Iz njih govori krepka vojaška pesniška osebnost, ki čuti človeško in narodno gorje. Tematsko se ukvarja s svetovno vojno in koroškim pohodom. V tej zbirki je pesnik našel tudi svojo osebno obliko in v njej prepešnil nekaj starejših pripovednih pesmi (Čeh Stergar, 2011). Ponatisa obeh zbirk sta izšla že posmrtno: *Pesmi* (2003) in *Poezije* (2003 kot zbrano delo). Njena estetika je postromantična; nanjo sta vplivali slovenska lirika in domoljubna poezija 19. stol. S. Jenka, S. Gregorčiča in A. Aškerca (Hartman, 1989).

Maister je bil tudi ljubiteljski slikar in bibliofil, t. j. zbiralec starih knjig. V svojem ljubiteljskem slikarskem opusu se je držal oljne tehnike. Ni znano, kje je sicer črpal svoje slikarsko znanje. Bil je dober prijatelj R. Jakopiča in kasneje tudi M. Jame in M. Sternena. Bil je med prvimi organizatorji slikarskih razstav v Mariboru (Glazer, prav tam).

General Rudolf Maister pa ni bil le general in pesnik, ampak tudi velik ljubitelj slovenske besede in knjige. Njegova ljubezen do zbiranja knjig je zrasla

v veliko zasebno knjižnico s skorajda 6000 enotami. Maister je bil torej tudi strasten ljubitelj knjig in lastnik ene največjih in najlepših zasebnih knjižnic na Slovenskem. V veliki večini je zbiral samo slovenske knjige in časopise. Po lastnikovi smrti je knjižnica doživela nekaj selitev, ki so ji dodali še nekaj knjig sinov in žene. Danes se hrani v posebnih prostorih *Univerzitetne knjižnice Maribor – Maistrova knjižnica*.⁴

Slika 2: M. Gaspari, razglednica v spomin na izgubljeno Koroško, 1924; osrednji lik (zgoraj) je general Maister ter simbola vojske (meč) in lire (poezije in glasbe)

⁴ Gl. na naslovu, Gospejna ul. 10, Maribor. UKM.

RAZISKAVA

Analiza pesniških zbirk in glasbeni, plesni ter onomatopoetski izrazi

Za omenjeno raziskavo smo upoštevali obe Maistrovi pesniški zbirki in v njegovi poeziji iskali ter naši naslednje povsem glasbene, plesne in tudi onomatopoetske izraze. Vsi po vrsti in še skupaj z ritmično urejeno ter rimano poezijo navajajo (in kar se kasneje tudi utrdi) k temu, da so kasneje Maistrovo poezijo kot možna libretta sprejemali za svoje kompozicije (v glavnem slovenski) skladatelji. Upoštevali smo (po vrstnem redu naslovov pesmi v obeh zbirkah) tiste pesmi, kjer smo v omenjeni raziskavi na dano tematiko tudi kaj našli.⁵

Poezije (1904, 2003)

I. Marici V spominsko knjigo (str. 9): ... bučeči ...

Moje gosli (str. 11): ... gosli, *Strune* ..., ... ubiral ..., *Strune* ..., popokale ..., ... gosli počile ...

Pod kostanji (str. 12–13): (2.) ... zašuštelo ..., ... himna ..., ... škrtanje ... himno ... (3.) ... čutečo.

Morje (Božič 1903, Trst; str. 18–19): (2.) ... buči ... valček ..., ... žvižga ...

Scherzando (= šaljivo, v načinu scherza; tudi scherzoso; str. 29): ... plesala ...

Oltar (str. 21–22): ... prihrumelo ... koral ... zapelo.

II. Deklinacija (str. 30): Poslušaj ...

Nebesa (str. 31): *Zvonki glasek*, ... doneči,

Bohême (= boem, izgubljeni genij, pesniška duša; str. 32): ... kitara ..., ... brbljá

Po zimi (str. 33): ... igra ...

Prazno srcé (str. 34): *Zagodi goslar* ..., ... v strune ..., ... srebrnodoneče ... a sviraj ...

Procesija (str. 35–36): ... zveni. ... glas. ... kujete. če godba zadoni vojaška, ... zarožlja?! ...

Prošnja (str. 37): ... valčki ..., ... valčki ..., ... rajal ..., ... z valčki ...

⁵ Poleg strani drugih podatkov nismo vnašali.

2. Balade in romance. Golgota (str.- 45–47): *Zapokale ..., ... trepetale ..., ... zašušti, začuje ..., ... zavpije, zarjove, ... vpijoč ...*

Romanca o plesu (str. 52–53): *... gosli, vzel je lok, ... goslar ..., ... gosli ..., ... (v desnico) lok, ... himno zaigral ..., vrtela ..., ... sviral ..., ... sviral ..., ... ples ..., ... plesal ni!*

Ptičja romanca (str. 56): *... ščinkal ..., Poslušala ..., ... ščinkal z glasom ..., stokalo ...*

Slovo (str. 57): *... (srce) tožilo,*

Prijatelji (str. 58–59): *... zvenelo, ... strune ubrane donele ..., ... pela ..., ... glasom ..., ... grohot ..., ... ploski doneli so glasni.*

Tihotapec (str. 60–61): *»Čuj! ...*

Čudež (str. 62–63): *»Čujem ...*

Luč (str. 64–65): *... lok se s struno, »Čujte, ..., Vpitje ...*

Plemeniti Turopoljci (str. 66): *Dirindaj in šum ..., Krik in vik. ...*

Polnoč (str. 67): *... skovikanja ..., ... čujem skovikanje ...*

Mati (str. 71–72): *Rog zapel je vojni ..., ... brusit (na sovraga jeklo), ... (s) tamburami, peli pesmi ...*

Umrli brat (str. 73): *... zvon zveni, ... glási, ... psalme (v noč) mrmrajo, ... (z) molki ...*

Patra Feliksa zdravilo (str. 74–78): *Poje maše, ..., ... nemirno ..., Zarožljajo ..., Kreše ..., ... vpije ..., kliče ...*

Vrbanov kres (iz zbirke »Trubar«; str. 81–83): *... šumijo –, ... (slavo) pet! ..., ... psalme (vmes) pojó.*

3. Fantovske. Pogodba (str. 87): *... glas ...*

Pomlad (str. 88): *... poje ..., ... pesmi ..., ... pesmi ..., ... žvrgoli ..., s piščalkami ...*

Tožba (str. 90): *Plaka ...*

Zaklad (str. 91–92): *... zvóni (z vsemi tremi), ... godcem ..., ... godcev ..., ... zasmajem ..., ... zavriskam (in) zaukam, zatrkam, ... zaukam glasnim godcem, ... prevpijem močni bas, ... pelo, ... godcev, ... godli godci, ... pel.*

Krvavo sonce (str. 93): *... vriščem ..., ... pripojó.*

Pogodba.
 (Rudolf Maister.)

Žmerno, v narodnem tonu.

mf *Vinko Lšek*

Moški zbor.

Nas ce-sar kralj ni glas je dal: Ti morais za-me na poj-

zaključeno *Itas marcato* *Kot yma.* *rit.*

sko, j na voj-sko, pre-ga-lost-mo, prude-co Marce-do-mi-

mf *Kot yma.*

jo! Pre-lju-bi ce-sar lju-bi kralj, ka-ko le

grem naj na voj-sko? Pre-le-po imam lju-bi-

co, ki za me-naj pla-ka-ha bo. Pre-le-po

Prosim, da se da
 No 1
 19 linig.

Slika 3: E. Adamič, *Pogodba* (R. Maister), rkp., dLib NUK

Gerbič, Fran. Rožmarin; moški zbor. 9/1905, 4. zv., Novi akordi

Pevskemu društvu „Smetana“ v Plzni.

Rožmarin.

(Rud. Maister-Vojanov.)

Fr. Gerbič, Op. 56, štev. 2.
a tempo

Andantino con moto. poco rit. a tempo

Moški zbor.

Cve - te de - kle - tu rož - ma - rin, oj, rož - ma - rin ze - len. Ne
ok - no pri - de fan - tič zal: „Zdaj mo - ram v boj - krvav. Daj

na - šel bi v de - že - lah treh fant gor - se - ga no - ben. Oj, cve - ti, cve - ti, rož - ma - rin, in
rož - ma - ri - na le - pe - ga še so - pek mi v poz - drav. Ko puš - ke bo - do po - ka - le, na

deh - ti sko - zi vas, oj, cve - ti, cve - ti, rož - ma - rin, in deh - ti sko - zi vas. Pod
té mi bo spo min, ko puš - ke bo - do po - ka - le, na té mi bo spo

Ranjen - solo.
Meno mosso.

In - dek - le vo - knu sko - ni se, vr - šič u - tr ga mlad, ga sol - zna vsa ga
min. In dek - le sko - ni se vr - šič u - tr ga mlad, sol - zna ga

fan - ti - ču pri - pne za gum - bič zlat. „Na rož - ma - rin - ček, fan - tič moj, ker
fan - ti - ču pri - pne za gum - bič zlat. „Fan - tič moj,

1. 2. 3.

Kazen (str. 94): ... *pojó. ... pojó ... (tri) ptičke. Pojo ... (... tri) ptičke ..., ... ptičke ..., ... ptičke. ... počila ..., ... ptičke.*

Ljubezen (str. 95): ... *molčeče ..., ... (burja) piše –*

Roženkravt (str. 96): ... *pojó (na) glas. zalajajo ..., ... vriskajo, pojó. ... odzvo-ni, ... molči, molči, ...*

Nageljček (str. 97): ... *ukal ..., ... vriskal ..., ... pele. ... zahrkal; ... potrkal. ... dirjal ...*

Rožmarin (str. 98): ... *pokale, ... plakaj, plakaj, ..., zadele (krogle tri)*

4. Soneti. Zvezdogledom (str. 106): ... *a tempo ...*

Stolp sv. Marka (str. 107): ... *kampanile ..., ... zatrepetal, ... kampanile.*

V vsega 67 uvrščenih pesmih v pesemski zbirki smo omenjene izraze našli v 40 Maistrovih pesmih; izraze, ki smo jih iskali, smo torej tudi našli.

2.2 *Kitica mojih* (1929, 2003)

Nazaj pa jih ni. Nazaj pa jih ni (str. 7): ... *vriskali ..., ... odpeli. ... odbilo. – pojoče, ... (v fantovskem) petju.*

Bojno znamenje (str. 10): ... *odbila ...*

Še zadnji zvon (str. 11): ... *zvon ..., ... rezgeta ..., ... vriska, ..., ... (bron ti) počí ...*

Gospa z goré (str. 12–13): ... *udarci.*

Pesem sv. Martina na Krasu (str. 15).

O, jaz ne spim. Naprej (str. 19): ... *rjove, ... skrešejo ...*

Malgaj trka (str. 20): ... *ave, zapoje ..., ... trka ...*

Kraški piloti (str. 21): ... *(Se) gode?*

Gosposvetska straža (str. 22): ... *zapelo, zajokali –*

Oj, ti naša zemlja sveta. *Ciklus Slovenske gorice:*⁶

⁶ Ko je R. Maister l. 1920 odpiral prvo slovensko (likovno) umetniško razstavo v Mariboru, je izrazil željo, da bi lepota in poezija Slovenskih goric našla svojega poeta. Čudovita simfonija, simfonija barv in zvokov obenem! (...) Sama od sebe mu poje pesem (v: Glazer J., prav tam, 266).

1. Završ (str. 29–30): ... *pesmi v himno (zlite). ... zvonovom ..., vriskajo ..., ... potrka ..., ... glasovi. ... péti (maši), ... orgle zabučijo: ... melodijo, ... kliče, ... tre (globoke) base, skladajo vesele pesmi,*

2. Septembrski laudate (= slava; str. 31): ... *zvonijo, ... laudate (= slava) in orate (= govor).*

5. Péča (str. 34–35): ... *šumela:*

6. Závřški fantje (str. 36): ... *pojo. ... glas (zaženo): ... glasno, ... pojo, ... pri-pjo, ... peli, ... vriskali ...*

7. Závřški škorci (str. 37): *Pojemo brez not in strun.*

Dolenjska poletna noč (str. 40–41): ... *kliče, ... piska, vriska.*

Belokranjski spomladanski snubači (str. 42): ... *godca (ste najeli), ... (v) dudo piha.*

Naši jadranski kapitani (str. 43–44): ... *zavija in piska,*

Sto kovanih (str. 47): ... *cvili, ..., ... krik ..., ... (se) oglesi,*

Dobra letina (str. 48–49): ... *peli (in) kleli (vozniki). ... svete Cecilije (dan) ..., ... (na) trombo. Trarí (in) trará! – ... zbora ..., ... popokajo ..., ... ječaje zvale,*

Ante (str. 50–52): *stokala ..., ... piskale in pele, ... vekala ..., ... bobnela mol-klo. Priplesala ..., žvižg in pisk ...*

»Pri belem medvedu« (str. 53–55): *Živahno ..., ... (trdovratno) molči, ... sladko zapojol!*

Tudi v tem (drugem) Maistrovem pesniškem opusu, ki je od prvega in prejšnjega mnogo krajši (saj obsega le 28, a spet raznolikih oblikovnih in vsebinskih pesmi), smo iskali in našli relevantne glasbene, plesne in onomatopoetske izraze v 21 pesmih. To pomeni, da se je pesnikov tovrstni repertoar ritmično metrično urejenih in rimanih delov poezije razširil in povečal.

Zaradi vsega tega generala Maistra dojemamo drugače, večplastno in poleg profesionalnega izšolanja in vojaške službe še kot večplastnega umetnika. Že njegova starša sta bila za tisti čas nenavadna: mati iz ugledne trebanjske (meščanske) družine Tomšičevih. Njen oče (Matija Tomšič) je bil učitelj, organist in (ljudski) pevec. Tudi več kot znanstvo s še drugim (slovenskim) generalom Friderikom Širco (= Ristom Savinom) je morda botrovalo k (Maistrovim) nadaljnjim naprežanjem, tudi v glasbi, plesu in onomatopoiiji. Bil je sploh vsestranski ustvarjalec in uživalec vsega lepega – pesnik, ljubiteljsko je slikal, bil je strasten ljubitelj in zbiralec knjig, tudi bibliograf – estet. Rad je imel glasbo, petje in ples. Bil je »vojaški« estet. Pritegovala ga je zgodovina,

rad se je družil z različnimi (po)ustvarjalci, jih povezoval in jim stal ob strani. Takratnega avstrijskega domobranskega nadporočnika R. Maistra je z Marijo Stergar poročil v ljubljanski šentpetrski cerkvi (ž. c. sv. Petra) dobri znanec, frančiškan in skladatelj pater Hugolin Sattner (14. 3. 1905). Maistrova programska *Jugoslovanska himna* je bila leta 1918 objavljena v mariborskem listu *Straža* več kot zgolj neke vrste »panslovanska deklaracija.« Objavil jo je pod psevdonimom Kranjc; še eno od Maistrovih dejanj pesniškega navdiha in predrznega poguma: »igra na vse ali nič.« Gre za Maistrovo politično poslanico, ki se zaključi in se najusodnejše zanj – za Maistra in za Slovence – konča 10. okt. 1920 s plebiscitom in izgubo avstrijskega dela Koroške:

»Bratje, v sedlo, vajeti v dlan:
Drava nas zove, Jadran rjove,
Vranci naj skrešejo trde podkove,
Bratje – naprej!« (Glazer, prav tam, 265).

RAZPRAVA

Po poglobljenem iskanju in ugotovitvah najdenih glasbenih, plesnih in onomaptopoetskih izrazov v Maistrovi poeziji se nadaljuje vprašanje in pogloblja dvom o morebitni pesnikovi glasbeni izobrazbi oz. tovrstni angažiranosti. Zagotovo je bil vsaj minimalno in osnovno glasbeno izobražen. Ni pa znano kaj več o njegovi posebni, tovrstni glasbeni izobrazbi. Zakaj? Kranjska glasbena šola je bila ustanovljena šele 1909,⁷ ko je bilo takrat R. Maistru že 35 let. Torej je bil daleč od Kranja, kjer je prvič nadaljeval svoje šolanje (1885–1890): v Ljubljani, na Dunaju idr. Četudi seveda ni nemogoče, da je bil deležen kakšnega posebnega glasbenega šolanja tako v rodnem Kamniku kot bližnjem Mengšu. Povsod tam in tudi v Kranju je bilo mogoče najti tako lokalne, krajevne godbe (na pihala = pihalne orkestre) kot domače (glasbene) učitelje in organiste.

Da pa je bil Maister tako ali drugače tudi (glasbeno) tenkočutno ozaveščen, nam pričajo iz raziskave evidentni splošni in specifični (glasbeni in plesni) izrazi. Ti vsi po vrsti, vsaj tisti najbolj strokovne narave, pričajo, da je moral biti

⁷ Glasbena šola Kranj je bila ustanovljena leta 1909 na pobudo kranjske *Čitalnice*. Poučevali so le tri predmete: glasbeno teorijo, goslanje (violina, ...) in igranje na glasovir (klavir). Imeli so tudi deški in dekliški pevski zbor. Pouk je potekal do (prve svetovne) vojne, ko je glasbena šola prenehala delovati. Ponoven zagon leta 1925 ni bil lahek, saj šola ni imela zagotovljenih denarnih sredstev pa in tudi vpis učencev je bil manjši. Stanje se je sčasoma izboljšalo in šola je 25. obletnico obstoja obeležila s koncertom v Unionski dvorani v Ljubljani z nastopom mladinskega pevskega zbora in orkestra (v: Križnar, *Glasbeni Kranj v 20. stol., Kranjski zbornik*, 2000, 177–184).

naš general in pesnik vsaj strokovno (glasbeno) ozaveščen, če že ni bil praktik: pevec, če že ne godbenik. Vsaj kar zadeva vse tiste najbolj izpostavljene (glasbene in plesne) izraze (ki jih navajamo po abecedi) v pojavnosti Maistrove poezije: a tempo, ave, (trije globoki) basi, Bohême (= boem), (Sveta) Cecilija, glas (-no), glasek, godci, gosli (počile), goslar, himna, igra (-ti), kampanile (= zvonovi), kitara, koral, laudate (= slava, slaviti), lok (s struno), melodija, orate (govor, -iti), (od)peti (-la) pesmi, maše (brez not in strun), (za)peti, piščalke, ples (-esanje, -lec, -lka), pojoče, poslušaj, psalmi, rajati, rog (zapel je vojni ...), scherzando (= scherzoso; šaljivo!), skladati (vesele pesmi), strune (ubrane donele), sviral (-ti), (s) tamburami, tromba (= trobenta), valček, vrteti, zagodi (goslár), zveni (-ti), (zvon), zvoniti (z vsemi tremi zvonovi) idr.

Če v vsej tej plejadi kar najbolj izpostavljenih in včasih kar večkrat ponovljenih (glasbenih in plesnih) pojavov podamo v sucusu le-teh vsaj naslednje: a tempo, sv. Cecilija, kampanile, koral, laudate, orate, psalmi, rog, scherzando, tambure, tromba, valček idr., vsi ti predstavljajo zagotovo neke vrste pesnikov cvetober s področja cerkvene in posvetne glasbe, vokalne (pevske), inštrumentalne in vokalno inštrumentalne, ljudske in umetne (umetniške, umetnostne) glasbe idr. Zagotovo o Maistru in njegovem odnosu poleg literarne, t. j. pesniške umetnosti in glasbe ter glasbene in plesne umetnosti, še nismo zaključili vsega tega: generalove in umetniške povezave s področja literature, glasbe in plesa.

Če že ne moremo dokazati neposredne Maistrove povezave ali celo adekvatnih umetniških izzivov na glasbenem in plesnem področju, pa je z literaturo posebej izpostavljena pesnikova afiniteta ali kar empatija do glasbenih in plesnih izrazov in takega občutenja njegove poezije. Če že ne drugega, pa je vsaj vse tole s tipično avtorjevo pesništvo ritmično urejeno in rimano poezijo kar izzivalo profesionalni glasbeni in plesni (ustvarjalni in poustvarjalni) svet.

ZAKLJUČEK

Splošno

V zadnji Maistrovi pesmarici (*Kitica mojih*, 1929, in ponatis, 2003) so združene pesmi iz vojnih časov, pesmi o izgubljeni Koroški in Primorski, pesmi, ki upodabljajo nekatere slovenske pokrajine in pripovedne pesmi. Prav te Maistrove pesmi, poezija, so spodbudile kar nekaj slovenskih avtorjev – skladateljev, da so jih uglasbili, in sicer večinoma za moške zборе. To je glavna značilnost le-teh.

Konkretno: glasbeni opus na Maistrovo poezijo⁸

Fran Gerbič (1840–1917), *Rožmarin*/moški zbor (a cappella),⁹ nasploh prvo komponirano delo na poezijo R. Maistra in njegova največkrat uglasbena pesem; **Lavoslav Leopold Pahor** (1863–1928), *Rožmarin – balada* na besede R. M. Vojanova/soli, moški in ženski zbor;¹⁰ **Vinko Krek** (1874–1914), *Pogodba*/moški zbor (a cappella; prav tam); **Josip Proházka** (1874–1956), *Pomlad*/moški zbor (a cappella; Arhiv RA SLO in inf. UK Maribor); **Gregor Gojmir Krek** (1875–1942), *Izkušnja*, op. 42, št. 2/samospev s spremljavo klavirja (prav tam), *Pogodba*/samospev za glas in klavir;¹¹ **Emil Adamič** (1877–1936), *Kazen*/moški zbor (a cappella; Arhiv RA SLO), *Pogodba*/moški zbor (a cappella),¹² *Pomlad ni zame*/moški zbor (a cappella),¹³ *Rožmarin*/moški zbor (a cappella),¹⁴ *Slovenske gorice/Oj, ti naša zemlja sveta*; 1–8: *Zavrh nad Št. Rupertom*/moški zbor (a cappella), *Septembrske laudate*/mešani bor (a cappella), *Nočna meglica*/moški zbor (a cappella), *Oktobrski mrak*/mešani zbor (a cappella), *Peča*/ženski zbor (a cappella), *Završki fantje*/moški zbor (a cappella; inf. Arhiv Radia Ognjišče), *Završki škorci*/mešani zbor (a cappella), *Sveti Martin*/mešani zbor (a cappella),¹⁵ *Scherzando*/moški zbor (a cappella),¹⁶ *Tam gori za našo vasjo* (= *Kazen*)/mladinski zbor in klavir,¹⁷ *Završki fantje*/moški zbor (a cappella);¹⁸ **Fran Edvard Venturini** (1882–1952), *Vasovalec*/moški zbor (a cappella; Arhiv RA SLO); **Ivan Grbec** (1889–1960), *Nazaj jih pa ni*/mešani zbor (a cappella; inf. UK Maribor); **Danilo Bučar** (1896–1971), *Dolenjska poletna noč*/moški zbor (a cappella; Arhiv RA SLO); **Matija Tomc** (1899–1986), *Ljubezen*/mešani zbor (a cappella; prav tam); **Ciril Vremšak** (1900–1968), *Ljubezen*/moški zbor (a cappella; prav tam in inf. UK Maribor); **Jakob Jež** (1928–2022), *Oda generalu Maistru*/mešani zbor (a cappella; na besedilo, poezijo Janeza Menarta; prav tam), *Pomlad (Cveto narcise)*/ženski zbor (a cappella; inf. Arhiv Radia Ognjišče); **Janez Močnik** (1936–2016), *Scherzando*/mešani zbor (a cappella; inf. UK Maribor); **Jani Golob** (1948), *Naprej*/moški zbor s spremljavo (Arhiv

⁸ Spisek Maistrove uglasbene poezije je izdelan po kronologiji biografskih podatkov avtorjev glasbe.

⁹ /Posvečeno društvu »Smetana« v Plzni/-u. V: Novi akordi, 5/1906, 5. zv., 20–22 (dLib, NUK v Ljubljani).

¹⁰ Rkp. (dLib, NUK v Ljubljani).

¹¹ V: Novi akordi, 7/1908, 4.–5. zv., 51–52 (dLib, NUK v Ljubljani).

¹² V: Novi akordi, 5/1906, 5. zv., 59 (dLib, NUK v Ljubljani).

¹³ Arhiv RA SLO in inf. UK Maribor.

¹⁴ Inf. Radio Ognjišče, rkp. in Novi akordi, 4/1905, 6. zv., 71 (v: dLib, NUK Ljubljana).

¹⁵ 1930 (v: dLib, NUK Ljubljana) in inf. UK Maribor.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ V: <https://www.youtube.com/watch?v=iYsYpVizYqA>.

¹⁸ Inf. Radio Ognjišče.

SCHERZANDO

Besedilo: R. Maister

Glasba: Jure Ivanušič

$\text{♩} = 68$

Voice

F C7

Jaz sem de - ve - te de - že - le kralj, vmo - ji dr - ža - vi ni vr - ha ne tal,

5 g C7 f

ti pa si mo - ja kral - ji - či - ca, zla - ta mi raj - ska si pti - či -

9 D $\flat$

ca. pti - či ca. Me - ni kra - lju boš

13 G $\flat$ E $\flat$ f D $\flat$

zvest har - le - kin, lah - ka po - zab - nost, je - klen spo - min. Zvez - da - mi zla - ti - mi

17 dm7($\flat 5$) gm7($\flat 5$) C7 F

ple - sa - la boš, son - ce in lu - no če - sa - la boš. Span - čka - la, sanj - čka - la

21 C7 g

boš zme - noj in o - braz mi po - ljub - lja - la moj, če pa po - lju - bov do -

25 C7 F a g C7

volj mi ne bo, dam ti zme - zin - cem po pe - tah jih sto, jih sto, po pe - tah jih

29 F a g C $\sharp 7$ F $\sharp$

sto, jih sto. Jaz sem de - ve - te de - že - le kralj,

© 2018 Jure Ivanušič

Slika 5: J. Ivanušič, *Scherzando*, 1. str. partiture (2018)

RA SLO); **Aldo Kumar** (1954), *Polnoč/mešani zbor* (a cappella; prav tam),¹⁹ *Kazaška/mešani zbor* (a cappella; prav tam), *Še zadnji zvon/mešani zbor* (a cappella; prav tam); **Andrej Misson** (1960), *Cvete dekletu rožmarin*/moški zbor (a cappella; dLib NUK), *Nazaj pa jih ni*/moški zbor (a cappella; Arhiv RA SLO), *Sveti Martin*/moški zbor (a cappella; prav tam); **Mitja Reichenberg** (1961), *Patrola/mešani zbor* (a cappella; prav tam); **Jure Ivanušič** (1973), *6 songov – šansonov: Nazaj jih pa ni, Rdeče rože, Pomlad, Ljubezen, Scherzando, Morje* (3)/glas in klavir²⁰ idr.

Še najbolj pa velja Maistrova ljubezen do domovine in njenih lepot: ponosa, poguma, pripadnosti, vztrajnosti, moči in zaupanja, ki tli v (inštrumentalni) *Koračnici generala Maistra* kar štirih (enega tujega in treh slovenskih) skladateljev: Karla Klime (1890–1968; priredil Franc Es), Slavka Avsenika, ml., in Tomaža Habeta z različnimi naslovi kot *koračnica*.²¹

Prva od teh je nastala neznano kdaj in neznano kje komaj kaj znanega emigranta, violinista Karla Klime (v Varaždinu?).²² To *Koračnico generala Maistra* je priredil slovenski kapelnik Franc Es., transkripcijo (za Orkester Slovenske vojske) pa je opravil Jani Šalamon. V zasedbi zdaj velikega ali koncertnega pihalnega orkestra v značilnem 6/8-taktovskem načinu tipične *koračnice*, *marša* komaj 70 taktov. Oblika dela je 3-delna, saj sledi v teh (izpisanih) taktih še nekaj ponovitev posameznih delov tradicionalne in udarne *koračnice*.

Skladatelj Slavko Avsenik, ml., (1958) jo je koncipiral povsem drugače. Njegova *Koračnica R. Maistra* je tudi koračniška v hitrem C = 4/4-taktovskem načinu (♩ = 120 enot MM). Melodično, harmonsko, metrično-ritmično, oblikovno je še podobno prvi (*Koračnici*), barvno-orkestracijsko pa sta si deli kar najbolj podobni.²³

Zadnja v tej seriji je *Koračnica pesniku Vojanovu*, ki jo je 2020 napisal Tomaž Habe (1947). Tudi ta je za zasedbo velikega ali koncertnega pihalnega orkestra v približnem obsegu prvih dveh (82 taktov). Njen tempo je (♩ = 116 MM) in je v koračniškem ritmu in tempu (C = 4/4-).²⁴

¹⁹ Prav tam.

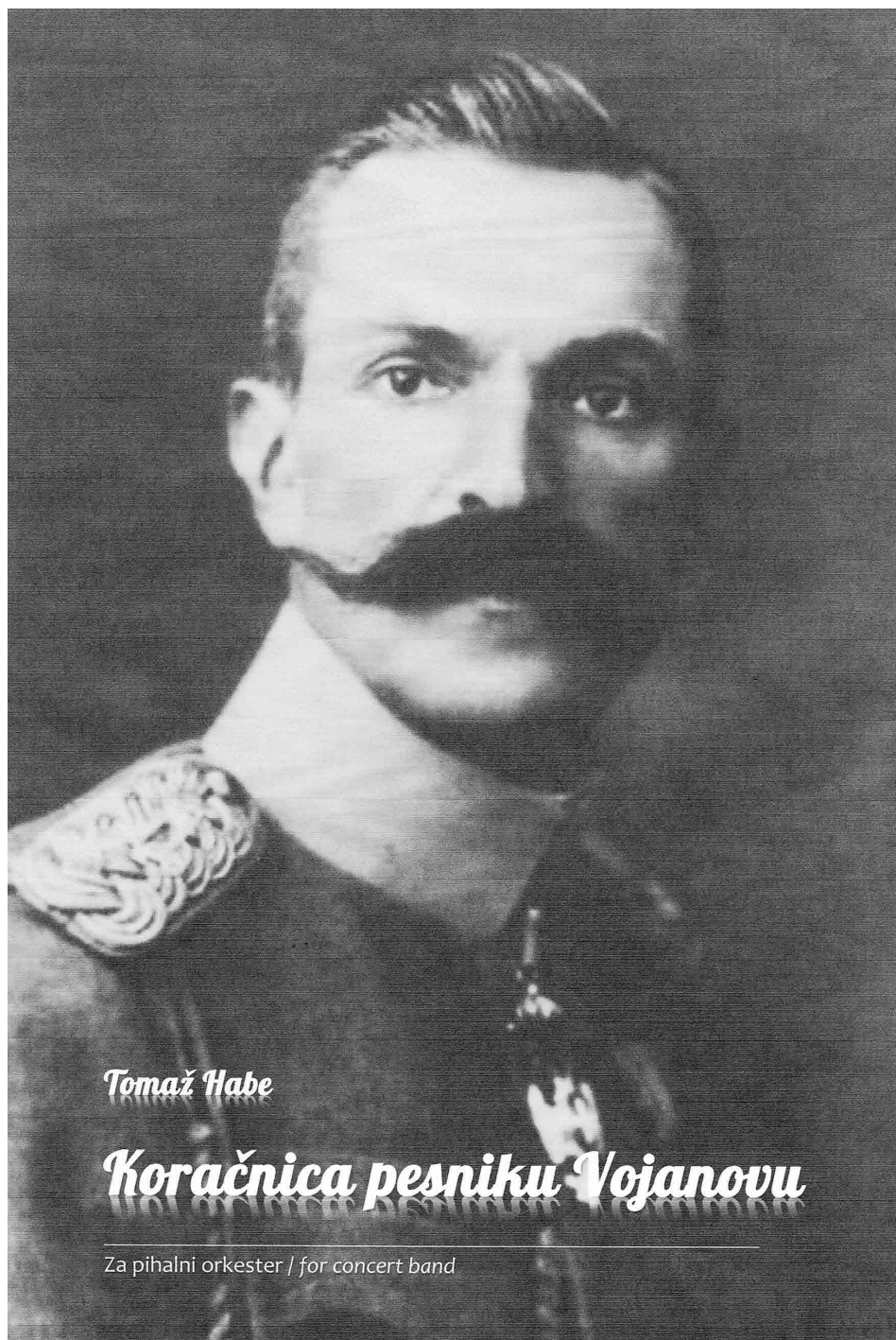
²⁰ Arhiv J. Ivanušiča, Maribor.

²¹ Inf. Mitje Dragoliča, dirigent in umetniški vodja Orkestra Slovenske vojske.

²² Prav tam in <https://www.youtube.com/watch?v=prpuziXU7s8>. Prim. partit. OSV.

²³ Prim. partit. OSV.

²⁴ Prav tam.

Slika 6: T. Habe, *Koračnica pesniku Vojanovu*, nasl. partit. za pih. ork., 2020

Partitura/Full Score

Koračnica pesniku Vojanovu

za pihalni orkester / for Concert Band

Tomaž Habe
(rev. 2020)

Moderato (♩ = cca. 116)

Piccolo
 Flute 1/2
 Oboe 1/2
 Bassoon 1/2
 Clarinet in Eb
 Clarinet in Bb 1
 Clarinet in Bb 2
 Clarinet in Bb 3
 Bass Clarinet in Bb
 Alto Saxophone 1/2
 Tenor Saxophone
 Baritone Saxophone
 Flugelhorn 1/2
 Trumpet in Bb 1
 Trumpet in Bb 2/3
 Horn in F 1/3
 Horn in F 2/2
 Trombone 1/2
 Bass Trombone
 Euphonium in C
 Tuba 1/2
 Contrabass
 Timpani
 Glockenspiel
 Xylophone
 Snare Drum
 Bass Drum / Cymbals

Koračnica pesniku Vojanovu

Slika 7: T. Habe, *Koračnica pesniku Vojanovu*, 1. str. partit. (2020)

Številne Maistrove pesmi so uglasbene, najbolj znan pa je ciklus osmih le-teh, *Slovenske gorice*. Glasbo zanjo je napisal E. Adamič, to je tisti skladatelj, ki ima nasploh največ le-teh (15-krat) na Maistrovo poezijo. Med starejšimi slovenskimi avtorji, skladatelji, ki so posegli po Maistrovih verzih, so še F. Gerbič, J. Prohazka, G. G. Krek, M. Tomc, C. Vremšak idr. Med srednjo in mlajšo generacijo so to še J. Golob, A. Kumar, A. Misson, M. Reichenberg idr. Med mlajšo generacijo avtorjev (šansonov) je to J. Ivanušič idr.

VIRI IN LITERATURA

Arhiv RA SLO.

Čeh Stergar, J. (2011): Rudolf Maister: od anakreontskega do domovinskega in pokrajinskega pesnika (v: Časopis za zgodovino in narodopisje, 82/2011, 47. zv., št. 2/3, 206–220. Ljubljana).

dLib, NUK Ljubljana.

Dragolič, M. (2024): Ljubljana, Orkester Slovenske vojske (informativ; v: elektronska pošta 5. 3. 2024, hrani avtor, FK).

Glazer, J. (1934): Rudolf Maister – Vojanov kot pesnik. V: *Kronika slovenskih mest* 1, št. 4.

Hartman, B. (1989): Rudolf Maister 1924–2011. Ljubljana: Partizanska knjiga.

Hartman, B. (1998): Rudolf Maister, general in pesnik. Ljubljana: DZS.

Kladnik, T. (2011): General Rudolf Maister (v: *Studia Historica Slovenica*, 11/2011, št. 2/3, str. 463–482. Ljubljana).

Križnar, F. (2000): Glasbeni Kranj v 20. stol. (v: *Kranjski zbornik*, 2000, 177–184).

Maister, R. (1929, 2003): *Kitica mojih. Ponatis*. Ljubljana, 2003.

Maister, R., Vojanov (1904, 2003): *Poezije. Ponatis*. Ljubljana: Jutro.

Maistrova knjižnica, Gospejna ul. 10, Maribor. UKM.

Pavšič, J., Z. Markovič (2021): Oblike kolektivnega spominjanja na generala Maistra v: *Sodobni vojaški izzivi*, 23/2021, št. 1, str. 77–79. DOI: <https://doi.org/10.33179/BSV.99.SVI.11.CMC.23.1.5>

Pokrajinski arhiv, Maribor.

Rudolf Maister (2018): *Sto let severne meje. Življenje in delo Rudolfa Maistra Vojanova 1874–1934 (album)*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Salmič, Kovačič, K. (2024): Maribor, Univerzitetna knjižnica Maribor (informatorka; v: elektronska pošta, 6. 3. 2024; hrani avtor, FK).

Uprava RS za vojaško dediščino MORS (2024): spletna stran (pridobljeno 21. 3. 2024).

Wikipedija.

GENERAL RUDOLF MAISTER VOJANOV (1874–1934) IN GLASBENO PLESNA UMETNOST

Povzetek

Slovenski general in poet Rudolf Maister Vojanov (1874–1934) je bil humanist: vojak, poet, bibliofil, slikar ... in še kaj. Njegova poezija v dveh zbirkah (*Poezije*, 1904 in 2003, in *Kitica mojih*, 1929 in 2003) kaže na glasbene in plesne elemente. Ti v ritmično metričnih ureditvah in rimah kažejo na tenkočutnega pesnika. V raziskavo je vključena še onomatopoijska oz. njeni tovrstni izrazi. Cela plejada slovenskih skladateljev je (na)pisala na njegovo poezijo *zbore*: moški, mešani, ženski in mladinski, samospevi, šansoni idr. Številne Maistrove pesmi so uglasbene; najbolj znan je cikel osmih le-teh, *Slovenske gorice*. Glasbo zanje je napisal Emil Adamič, to je tisti skladatelj, ki ima nasploh največ teh del (26) na Maistrovo poezijo. Popis vseh avtorjev in njih dela na Maistrovo poezijo, ki je še dodatno ovekovečila skladateljevo (literarno) muzo, je fragmentarna podoba Maistrove poezije, njena refleksija ali odsev, ki jo je še dodatno ovekovečila tudi glasbena, skladateljska muza: B. Ipavec, F. Gerbič (4 dela), V. Parma, L. L. Pahor (3), O. Dev, F. Juvanec, st., V. Krek, J. Proházka (2), G. G. Krek (2), E. Adamič (26), F. E. Venturini, V. Mirk, F. Premrl, I. Grbec, K. Klima, A. Groebming, D. Bučar, M. Tomc, C. Vremšak, B. Arnič, R. Gobec (2), A. Vračko (3), J. Jež (2), J. Kranjec (2), D. Božič (2), L. Lebič, I. Vrbančič, E. Gašperšič (2), C. Krpač, J. Močnik (2), P. Mihelčič (3), F. Podjed (12), T. Habe, M. Feguš, J. Golob (4), A. Kumar (4), S. Avsenik, ml., D. Krt (3), A. Misson (11), M. Reichenberg, D. Tement, J. Ivanušič (6), K. Pustinek Rakar (2), B. Maurer, S. Skalar (11), U. Jašovec (2), M. Krečič (1) idr. pa tudi klavirsko suito, orkestrsko simfonijo in koračnice za pihalni orkester. Ta tako kot Maistrov pesniški opus neposredno povezuje primarno vojaškost R. Maistra in poezijo v eno in isto interdisciplinarno dejavnost generala Maistra in ji dodaja na enako tematiko še glasbo in ples, še dve interdisciplinarni in multidisciplinarni umetnostni panogi.

GENERAL RUDOLF MAISTER VOJANOV (1874–1934) AND THE ART OF MUSIC AND DANCE

Summary

Slovenian general and poet Rudolf Maister Vojanov (1874–1934) was a humanist: a soldier, poet, bibliophile, painter ... and more. His poetry, in two collections (*Poezije*, 1904 and 2003; *Kitica mojih*, 1929 and 2003) shows musical and dance elements. These, in rhythmic and metrical arrangements and rhymes, indicate a sensitive poet. The research also includes onomatopoeia or its expressions. Many Slovenian composers have written (and set) choir arrangements to his poetry: male's, mixed, female's and youth choirs, solo songs, chansons, etc. Many of Maister's poems have been set to music: the most famous is the cycle of eight of songs, *Slovenske gorice*. The music was written by Emil Adamič, the composer who has written the most works (26) to Maister's poetry. The list of all authors and their works set to Maister's poetry, which further immortalised the composer's (literary) muse, is a fragmentary image of his poetry, its reflection, which was also further immortalised by the musical, composer's muse: B. Ipavec, F. Gerbič (4 works), V. Parma, L. L. Pahor (3), O. Dev, F. Juvanec, sen., V. Krek, J. Proházka (2), G. G. Krek (2), E. Adamič (26), F. E. Venturini, V. Mirk, F. Premrl, I. Grbec, K. Klima, A. Groebming, D. Bučar, M. Tomc, C. Vremšak, B. Arnič, R. Gobec (2), A. Vračko (3), J. Jež (2), J. Kranjec (2), D. Božič (2), L. Lebič, I. Vrbančič, E. Gašperšič (2), C. Krpač, J. Močnik (2), P. Mihelčič (3), F. Podjed (12), T. Habe, M. Feguš, J. Golob (4), A. Kumar (4), S. Avsenik, Jr., D. Krt (3), A. Misson (11), M. Reichenberg, D. Tement, J. Ivanušič (6), K. Pustinek Rakar (2), B. Maurer, S. Skalar

(11), U. Jašovec (2), M. Krečič (1) and others. Works set to Maister's poems also include a piano suite, an orchestral symphony and marches for wind orchestra. These, like Maister's poetic opus, directly connect the primary military nature of R. Maister and poetry into a single interdisciplinary activity of General Maister, adding music and dance, two more interdisciplinary and multidisciplinary artistic branches, on the same theme.

GENERAL RUDOLF MAISTER VOJANOV (1874-1934) UND DIE KUNST DER MUSIK UND DES TANZES

Zusammenfassung

Der slowenische General und Dichter Rudolf Maister Vojanov (1874–1934) war ein Humanist: Soldat, Dichter, Bücherfreund, Maler ... und noch mehr. Seine Poesie in zwei Gedichtsammlungen (*Poezije*, 1904 und 2003, und *Kitica mojih*, 1929 und 2003) enthalten musikalische und tänzerische Elemente. Sie weisen in ihrer rhythmischen und metrischen Anordnung sowie ihren Reimen auf einen sensiblen Dichter hin. Die Forschung umfasst auch Onomatopoesie bzw. ihre derartige Äußerungen. Unzählige slowenische Komponisten haben auf der Grundlage seiner Gedichte Chöre geschrieben: Männer-, gemischte, Frauen- und Jugendchöre, Kunstlieder, Chansons usw. Viele von Maisters Gedichten sind vertont; am bekanntesten ist der achteilige Zyklus *Slovenske gorice*. Die Musik dazu schrieb Emil Adamič, der Komponist, der die meisten dieser Werke (26) auf Gedichte von Maister vertont hat. Die Liste aller Autoren und ihrer Werke zu Maisters Poesie, die die (literarische) Muse des Komponisten weiter verewigten, ist ein fragmentarisches Bild von Maisters Poesie, deren Reflexion oder Echo, das durch die musikalische, komponistische Muse weiter verewigte: B. Ipavec, F. Gerbič (4 Werken), V. Parma, L. L. Pahor (3), O. Dev, F. Juvanec, alt, V. Krek, J. Proházka (2), G. G. Krek (2), E. Adamič (26), F. E. Venturini, V. Mirk, F. Premrl, I. Grbec, K. Klima, A. Groebming, D. Bučar, M. Tomc, C. Vremšak, B. Arnič, R. Gobec (2), A. Vračko (3), J. Jež (2), J. Kranjec (2), D. Božič (2), L. Lebič, I. Vrbančič, E. Gašperšič (2), C. Krpač, J. Močnik (2), P. Mihelčič (3), F. Podjed (12), T. Habe, M. Feguš, J. Golob (4), A. Kumar (4), S. Avsenik, jun., D. Krt (3), A. Misson (11), M. Reichenberg, D. Tement, J. Ivanušič (6), K. Pustinek Rakar (2), B. Maurer, S. Skalar (11), U. Jašovec (2), M. Krečič (1) usw. sowie eine Klaviersuite, eine Orchestersinfonie und Märsche für Blasorchester. Dies verbindet, wie auch Maisters poetisches Werk, R. Maisters primäre militärische Tätigkeit und Poesie direkt zu ein und derselben interdisziplinären Tätigkeit von General Maister und fügt dem gleichen Thema Musik und Tanz hinzu, zwei weitere interdisziplinäre und multidisziplinäre künstlerische Zweige.

Prispevek k zgodovini dneva izgnancev – 6. junija 1941 je iz Maribora odpeljal prvi transport izgnancev

Elko Borko*

DOI: <https://doi.org/10.62409/czn.279>
CC BY-SA 4.0

UDK – UDC: 94:343.819(497.4Maribor)

Potrjeno – Accepted: 21. 8. 2024 | Objavljeno – Published: 30. 12. 2024

1.04 Strokovni članek – 1.04 Professional article

Elko Borko: Prispevek k zgodovini dneva izgnancev – 6. junija 1941 je iz Maribora odpeljal prvi transport izgnancev. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 95=60(2024), 3–4, str. 85–100

Prvi transport s slovenskimi izgnanci je na vojaških tovornjakih zapustil zbirno taborišče v Melju že 6. junija 1941 in ne 7. junija, kot je to kasneje, leta 1971, ugotovil slovenski zgodovinar dr. Tone Ferenc, kar je od takrat spominski dan slovenskih izseljencev. Tudi Društvo izgnancev Slovenije 1941–1945, ki je bilo ustanovljeno šele leta 1991, je povzelo 7. junij kot dan odhoda prvega transporta izgnancev in začetek nasilnega izseljevanja zavednega slovenskega prebivalstva z ozemlja slovenske Štajerske.

Ključne besede: 6. junij 1941, Dan izgnancev, Taborišče v Melju, Društvo slovenskih izgnancev 1941–1945.

* Zaslužni prof. Univerze v Mariboru, red. prof. dr. Elko Borko, 2000 Maribor, elko.borko@guest.arnes.si – Full Professor Emeritus at University of Maribor Elko Borko, SI 2000 Maribor, elko.borko@guest.arnes.si

Elko Borko: Contribution to the history of the Day of Exiles – On 6 June 1941, the first transport of exiles left Maribor. Review for History and Ethnography, Maribor 95=60(2024), 3–4, pp. 85–100

The first transport of Slovenian exiles left the concentration camp in Melje on military trucks on 6 June 1941, and not on 7 June as Slovenian historian Dr Tone Ferenc found out later in 1971, and has since been a day of remembrance for Slovenian emigrants. The Slovenian Exiles Society 1941–1945, which was founded as late as 1991, also commemorated June 7 as the day of departure of the first transport of exiles and the beginning of the forced emigration of the conscious Slovenian population from the territory of Slovenian Styria.

Keywords: 6 June 1941, Day of Exiles, camp at Melje, Slovenian Exiles Society 1941–1945.

Za zgodovino slovenskega naroda, še posebej na našem štajerskem delu, je veliko pomembnejših dogodkov, kot je datum prvega transporta slovenskih izgnancev, s katerim se je začel izvajati raznarodovalni načrt nemških okupacijskih oblasti med drugo svetovno vojno. Vsekakor pa se je to začelo že 6. junija 1941 in ne dan kasneje, kot je to bilo kasneje objavljeno in sprejeto kot uradno potrjeno dejstvo in se redno navaja v raznih poročilih ali nagovorih.

Že prve dni okupacije so nemški osvajalci s pomočjo domačih Nemcev in nemškutarjev začeli z zapiranjem in preganjanjem Slovencev. V prvem tednu okupacije, aprila 1941, so v Mariboru in okolici zaprli okoli 3000 ljudi, delavcev in nameščencev, intelektualcev, trgovcev in obrtnikov. Aretacijam je sledila še zahteva, da morajo slovenska mesta na Štajerskem, zlasti Maribor, dobiti takoj nemški videz. Zaprli so večino duhovnikov in redovnikov po vseh župnijah mariborske škofije. Mnoge slovenske trgovine so opleni, trgovcem postavili komisarje ali pa so jih izselili ali drugače pregnali iz Maribora. Dr. Mirko Černič, eden od 42 zaprtih zdravnikov, je v svojih spominih zapisal: *»Tiste tedne je bil skoraj ves slovenski Maribor v meljski vojašnici.«*¹

S slovenskimi zaporniki v taborišču današnje Meljske vojašnice so stražarji postopali skrajno nečloveško. Mnogi duhovniki, profesorji in drugi slovenski izobraženci so morali ribati zaporniške prostore v vojašnici, čistiti zamašena stranišča, voziti vozičke po ulicah, pometati ceste, prodajati kot kolporterji nemške časopise – samo s tem namenom, da bi ponižali in osramotili naše zavedne ljudi in se pri tem sadistično naslajali. Zapornik, bivši Maistrov borec in trgovec Albin Novak, je že 18. aprila 1941 skočil skozi okno, saj je izgubil upanje in živce ob nenehnem zasramovanju in grožnjah in naslednji dan umrl.²

¹ Černič M. Doživljaji in doživetja. Knjiga spominov. 1954, Obzorja: 151.

² Ostrovska M.: V mariborski meljski vojašnici. V Kljub vsemu odpor I. Druga izpop. izd. 1981, Obzorja: 40–44.

Ravnanje nemškega okupatorja in domačih nemškutarjev je opisal v svojih spominskih zapisih tudi moj oče s temi besedami:

»Po kapitulaciji jugoslovanske armade sem preko Slavonskega broda in Bralovč prišel v Maribor. 25. aprila ob 3. uri popoldne so s puškinimi kopiti potrkali na vrata našega stanovanja v Cankarjevi ulici 16. Po preiskavi in iskanju orožja so me porinili na kamion, ki je pobiral aretirane osebe in na katerem je bil že moj direktor. Spregovoriti nismo smeli niti besede. Med vožnjo po mestnih ulicah smo pobrali še druge profesorje s pripravljenega seznama, ki so bili doma. Po ulicah mesta pa je vojake usmerjal mariborski nemčur. Odpeljali so nas na sedež gestapa na Zrinjskem trgu. Ko smo čakali, kaj bo z nami, je gestapovec izbral najprej mene, da sem šel po drva in da sem pometel sobo. V tem času, ko so nas zaslišali in popisali, je prispel že drugi kamion z aretiranimi profesorji in nato so nas okoli osme ure zvečer prepeljali v meljsko vojašnico, kjer so nas ponovno popisali. Ves čas zapora v tej kasarni, zlasti prve dneve, ko so nas stražili za mučenje in zasramovanje usposobljeni nemški policisti, ki so se tedensko menjavali, je bilo potrebno res veliko pretrpeti in potrpeti. Čistili smo stranišča, prenašali smo brce gestapovskih okovanih škornjev, enkrat sem moral za kazen s profesorjem Gruntarjem počistiti vse stopnice, ker so naju zasačili, da sva gledala na cesto, na kateri je bila moja mati, ki se je pripeljala iz Središča, ko je slišala za mojo aretacijo. Noči, ko so zažgali nemški avto in so zato polovili nedolžne mladeniče in jih do krvi pretepali v bunkerju pod nami, tistih krikov v noči menda nihče ne bo pozabil.

Šikane, ustrahovanje na različne načine, zaničevanje in poniževanje človeškega dostojanstva so bili na dnevnem redu.

Na predvečer izгона iz domovine so zvečer 5. junija ob pol dvanajstih ponoči aretirali mojo ženo Lucijo in mladoletnega sina, ki je bil v sedmem letu starosti, in še mlajšo hčerko Marijo. V pol ure je morala vsa družina z dvema kovčkoma in culo zapustiti stanovanje in se vkrcati pod budnim spremstvom mrkih stražarjev v kamion pred hišo. Tisto noč sta pri moji soprogi slučajno spali dve sestri, ki sta imeli v našem stanovanju shranjena šivalna stroja. Nič ni pomagalo, tudi onidve sta bili aretirani in sta morali z nami. Ena je hotela pobegniti skozi okno, a je gestapovec nanjo nameril puško, tako da s pobegom ni uspela. Tista noč je bila najhujša. Potem ko so me premestili v bunker, so tja prepeljali tudi mojo družino, kjer smo zaprti z jokajočo deco čakali vse do odločitve, da nas preženejo v negotovo smer.

Ob treh popoldne 6. junija so nas po pregledu strpali v črn kamion in z vo-jaki z bajoneti na puškah so nas zakrili, kot da nas peljejo na morišče. Ker še niso popravili porušenega mostu preko Drave in predora pri Črešnjecju, so nas v groznem prahu in vročini pod cerado zaprtih tovornjakov prepeljali vse do Slovenske Bistrice in nas potem premestili na živinske vagone vlaka.

Takoj po premestitvi v živinske vagone nas je vlak odpeljal proti Zagrebu, kjer smo dobili prvo večerjo. Preko Sarajeva in Arandelovca so nas po treh dneh pripeljali do Jagodine, kjer so nas kot cigane s culami namestili Gluhonemem domu. V prvem transportu izseljencev je bilo 300 Slovencev; v Jagodino nas je prišlo 271.»³

B₁

LISTE Nr. 1

über die Aussiedlung am 6. Juni 1941

Bencan	Josef, 1897, Chefarzt, Marburg, Burggasse 13
»	Raduša, 1897, Marburg, Burggasse 13
»	Daria, 1926, Marburg, Burggasse 13
»	Dagma, 1928, Marburg, Burggasse 13
»	Magdarena, 1929, Marburg, Burggasse 13
Berlić	Anton, 1891, Briefträger, Marburg, Blumengasse 32
»	Zvonko, 1921, Marburg, Blumengasse 32
Bizjak	Max, 1883, Telegrafmeister i. R., Marburg, Kärntnerstr. 60
»	Leopoldine, 1893, Marburg, Kärntnerstr. 60
»	Vida, 1920, Marburg, Kärntnerstr. 60
»	Leopoldine, 1921, Marburg, Kärntnerstr. 60
»	Franz, 1923, Marburg, Kärntnerstr. 60
»	Mirijan, 1926, Marburg, Kärntnerstr. 60
Božeglav	Metod, 1887, Lokomotivheizer, Marburg, Franz-Josefstr. 30
»	Katharina, 1888, Marburg, Franz-Josefstr. 30
Budihna	Anton, 1901, Webemeister, Marburg, Werkstättenstr. 12
»	Therese, 1912, Marburg, Werkstättenstr. 12
»	Viktoria, 1935, Marburg, Werkstättenstr. 12
Borko	Franz, 1904, Professor, Marburg, Reiserstr. 18
»	Lucia, 1907, Marburg, Reiserstr. 18
»	Gabriel, 1935, Marburg, Reiserstr. 18
»	Maria, 1936, Marburg, Reiserstr. 18
Božič	Ivanka, 1883, Private, Marburg, Obere Herrengasse 18
»	Josef, 1910, Marburg, Obere Herrengasse 18
»	Paula, 1919, Marburg, Obere Herrengasse 18
Budin	Ludwig, 1896, Eisenbahnzugsführer, Marburg, Schaffnergasse 9
»	Sophia, 1896, Marburg, Schaffnergasse 9
»	Dušan, 1922, Marburg, Schaffnergasse 9
Božiček	Franz, 1880, Marburg, Mellingerstr. 9
Bolta	Alois, 1911, Lehrer, Marburg, Dalmatinerstr. 27
Bunc	Anna, 1895, Postbeamtin a. D., Marburg, Reiserstr. 13
Berančič	Anton, 1894, Gastwirt, Marburg, Schmiedplatz 4
»	Rosi, 1903, Marburg, Schmiedplatz 4
»	Vlado, 1926, Marburg, Schmiedplatz 4
»	Guidon, 1928, Marburg, Schmiedplatz 4
Boziak	Franz, 1909, Professor, Marburg, Auerstr. 6
Bartolj	Anton, 1894, Arbeiter, Tovarnik, Sren 13

Slika 1: Seznam izseljencev 1. transporta 6. junija 1941. Kopija dokumenta Muzeja ljudske revolucije Ljubljana. Danes: Muzej novejšje zgodovine Slovenije.

Podobni zapis izseljenca Mariona⁴ in celo dokumenti nemških okupacijskih oblasti dokazujejo, da je prvi transport s slovenskimi izgnanci na vojaških kamionih zapustil meljsko taborišče 6. junija 1941 popoldne ob tretji uri in izgnance prepeljal do Slovenske Bistrice, kjer so jih namestili na živinske

³ Zapuščina prof. France Borko. Prijava. Državna komisija za ugotavljanje zločinov okupatorja in njihovih pomagačev. Življenjepis. Anketna komisija za ugotavljanje zločinov nasilnega preseljevanja Slovencev. Družinski arhiv.

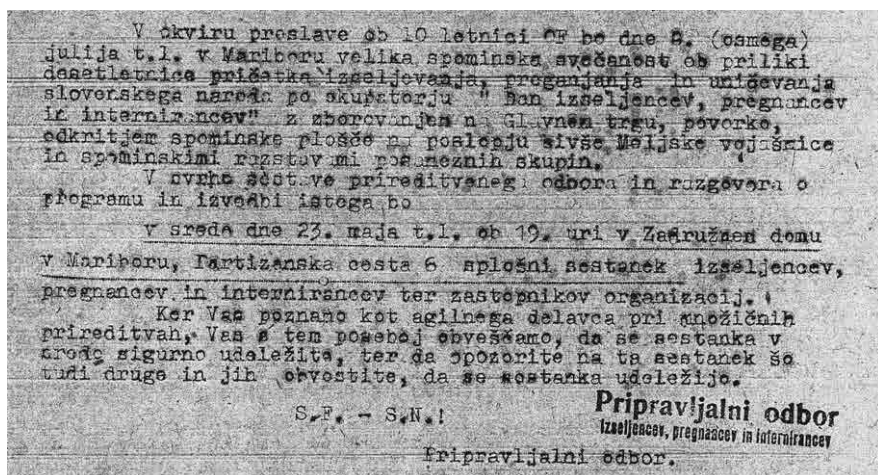
⁴ Marion M. Mi smo pa peli, peli. S prvim transportom slovenskih izgnancev v Jagodino. V Šetinc F., ur. Izgnanci. 1993. Društvo izgnancev Slovenije: 278–82.

vagone in je transport še istega dne odpeljal prve slovenske izgnance proti Srbiji.⁵

Po končani svetovni vojni se je večina izseljencev vrnila na svoje oropane domove. Toda vojni izgnanci in interniranci, ki so bili prve žrtve nemških osvajalcev in dokaz, da je okupator želel izbrisati slovenski narod, pri takratni povojni oblasti niso imeli tolikšnega spoštovanja in veljave kot aktivni udeleženci NOB in niso bili deležni enakega obravnavanja kot partizanski borci, med katerimi so mnogi vstopili v partizanske vojaške enote šele tik pred koncem vojne, pogosto tudi zato, da bi prikrili svoje dotakratno ravnanje.

Zato se je prvo veliko srečanje slovenskih izgnancev zgodilo šele leta 1951, deset let po začetku izseljevanja.

Iz poročil o tem prvem srečanju vemo, da ga je pripravil takrat posebni »Pripravljalni odbor izseljencev, pregnancev in internirancev«, ki je bil pod okriljem Odbora Zveze borcev (Slika 2). Ta odbor se je sestel 23. maja 1951 in je pripravil veliko slovesnost v spomin na izgnance in internirance. Dogodek je sodil v sklop proslav 10. obletnice OF.

Slika 2: Dopis prim. Emanu Pertlu. PAM, Fond Eman Pertl.

Spominsko zborovanju je bilo namenjeno spominu na »desetletnico pričetka izseljevanja, pregnanja in uničevanja slovenskega naroda po okupatorju« in se je dogodilo 8. julija 1951 na Glavnem trgu v Mariboru ob velikem številu udeležencev.

Po zborovanju se je oblikoval sprevod do meljske vojašnice, v kateri so po govoru Cirila Hočevarja odkrili spominsko ploščo žrtvam okupatorjevega

⁵ Seznam izseljencev 1. transporta 6. junija 1941. Kopija dokumenta Muzeja ljudske revolucije Ljubljana. Danes: Muzej novejšje zgodovine Slovenije.

terorja. Potrebno je omeniti, da je odbor pripravil tudi prvo razstavo fotografij in dokumentov o izseljevanju slovenskega prebivalstva iz Štajerske in drugih delov Slovenije, ki so jih zasegle nemške oblasti. O tem dogodku je poročalo tudi takratno slovensko časopisje, tako predhodnik današnjega Večera (Slika 3), mariborski časopis Vestnik⁶ in drugi tako Slovenski poročevalec (Slika 4)⁷, Tovariš⁸,⁹ in Ptujski tednik.¹⁰ (Slika 5)

Slika 3: Vestnik, 9. 7. 1951: 2.

⁶ Na svoji zemlji svoj gospod. Slovenski izseljenci, pregnanci in interniranci so proslavili svoj dan. Vestnik, 9. julij 1951: 2.

⁷ Dan izseljencev in internirancev v Mariboru. Slovenski poročevalec 150 10. julij 1951: 1.

⁸ Transporti Slovencev prihajajo v Srbijo. Ob tragični desetletnici. Tovariš. 19. 9. julij 1951: 297.

⁹ Kako so pripravljali ponemčevanje Spodnje Štajerske. Tovariš. 20. 19. julij 1951: 311.

¹⁰ Tudi Ptujčani smo se udeležili dneva pregnancev in internirancev Slovenije v Mariboru. Ptujski tednik 20. julij 1951: 2.

Slika 4: Slovenski poročevalec, 10. julij 1951: 1.

Kljub prvemu uspešnemu zborovanju slovenskih izseljencev v Mariboru se splošno politično in družbeno razpoloženje do izgnancev ni spremenilo.

Šele po dveh desetletjih, ob sočasnem praznovanju dneva borcev, 4. julija 1971, so na gradu v Brestanici organizirali naslednje veliko zborovanje vseh nekdanjih slovenskih izgnancev, na katerem so sprejeli listino, s katero so razglasili 7. junij za spominski dan slovenskih izgnancev in ustanovili muzej izgnancev (Slika 6). Takrat je posebna strokovna komisija pod vodstvom dr. Toneta Ferenca ugotovila in predlagala, da je za to skupino Slovencev, ki jih je nemški okupator nasilno pregnal, izselil ali drugače odstranil s svojih domov, najprimernejši izraz izgnanci.¹¹

Tudi na podlagi drugih zapisov lahko sklepamo, da je prav dr. Tone Ferenc kljub nekaterim poročilom o začetku izгона že 6. junija določil, da se 7. junij razglasi za spominski dan, saj naj bi to bil dan, ko so okupatorji izgnali prvo skupino Slovencev. Njegovo ugotovitev je povzela takratna politična in strokovna javnost, saj je bil prof. Tone Ferenc med največjimi poznavalci nemške raznarodovalne politike^{12, 13, 14}. O datumu začetka izгона prvega vala s Spodnje Štajerske je zapisal: »Preselitveni štab v Mariboru je najprej predvideval, da bo prvi transport izgnancev v Srbijo krenil iz Maribora 6. junija. Vendar so ga odposlali drugi dan, tj. 7. junija, in to ne iz Maribora, temveč iz Slovenske Bistrice, kamor so izgnance pripeljali s tovornimi avtomobili.«

¹¹ Ferenc T. Zakaj izraz izgnanec. V: Šetinc F. Izgnanci. 1993. Društvo izgnancev Slovenije. 278–82.

¹² Ferenc T. Izbrana dela. Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. Raznarodovanje. Ljubljana. 2010. Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

¹³ Ferenc T. Množično izganjanje Slovencev med drugo svetovno vojno. V: Šetinc F. Izgnanci. Ljubljana. 1993. Društvo izgnancev Slovenije: 19–106.

¹⁴ Osrednja slovenska prireditve ob dnevu borca je bila v Brestanici, kjer so se na gradu srečali nekdanji interniranci, politični zaporniki in pregnanci. Delo. 6. julij 1971: 1.

Tudi Ptujčani smo se udeležili dneva pregnancev in internirancev Slovenije v Mariboru

Ko je pred 10. leti divjala hitlerjanska pošast po Sloveniji in lovila svoje žrtve po stanovanjih, ulicah, uradih itd. ter jih tlačila v svoje črne mrtvaške vrane — kamione, smo samo čakali, kdaj se pojavi ta črna prikazen pred hišo. Nihče ni vedel ne ure ne dneva, ko ga bo pograbila podivjana drhal. Kot nihče ne uteče smrti, tako tudi tej kampanji niso utekli zavedni Slovenci, katerih usoda je bila že vnaprej zapečatená. Lov po hišah se je vršil noč za nočjo. Črni vrani so vršili svoje hitlerjansko poslanstvo s prevozom svojih žrtev v razna taborišča in razne zapore, na Borl. v Rajhenburg, v Meljsko vojašnico itd. Drug za drugim, kot bi nas žela smrtna kosa, smo zapuščali svoje drage domove. Podivjani Hitler nas je ruval iz naših svetih domačih tal ter nas pognal s svojimi črnimi krokarji, ki so brzeli z nami neznanu kam. — Lepa naša polja, zeleni gozdi, lepe naše vasice in bele hišice so bliskovito švigali mimo nas in nas pozdravljali. Tudi doma se je zbralo par zavednih sosedov v sloves, drugi pa so ostali v svojih brlogih.

Kot smo pred 10. leti neustrašeni in ponosni zbirali za deportacijo v Mariboru in zapuščali svojo poteptano in žaljeno domovino, tako smo se tudi letos dne 6., 7. in 8. julija zbirali v Mariboru, v naši novi, ponosni in osvobojeni domovini Jugoslaviji kot njeni zavedni sinovi. Tu smo videli samo vesele in navdušene obraze, ki so prihajali iz vseh stani, da dostojno manifestirajo in proslavijo ta zgodovinski dan. Spored proslave je bil sledeč:

V petek 6. julija ob 20. uri je uprilič SKUD Pošta Maribor v Slovenskem narodnem gledališču vojno dramo v treh dejanjih »Stilmondski Zupan«; v soboto 7. julija ob 20. uri komemoracija padlim žrtvam in borcem proti fašizmu; v nedeljo 8. julija ob 10. uri zborovanje na Glavnem trgu, po zborovanju skupen odhod v ulico Heroja Jevtiča, kjer je bila odkrita spominska plošča ob zvokih vojaške godbe in godbe SKUD Pošta. Opoldne kulturna prireditev, družabni večer in zgodovinsko-spominska razstava. Kot govorniki so nastopili zastopniki internirancev in izgnancev tovariši Janko Markič, Franc Rant, Anton Brandner, zastopnik koroških Slovencev iz Celovca in drugi. Predvsem so se spominjali padlih žrtev in borcev. Saj je

samo v Sremsu pri Opatovcu v borbi z okupatorjem padlo dne 17. januarja 1945 ca 600 naših najboljših sinov, prekaljenih borcev, cvet naše mladine, določene za pohod v Slovenijo, katerim ni bilo dano, da bi bili dočakani dan osvobojenja. Govorniki so poudarili, da se je le malo družin vrnilo neokrnjenih, skoraj v vsaki družini so bile žrtve, ki jih je zahtevala ta težka preizkušnja. Govorniki so naglašali: Kolikor so se petokolonci veseleli našega izgnanstva, toliko so se bali naše vrnitve, češ kaj se vračajo ti izseljenci, naj bi ostali tam, kamor smo jih poslali. — Se danes hodljo taki razoroženi petokolonci po Mariboru, toda poskrbeli bomo, da ne bodo mogli nikdar več škodovati našemu življu. Zastopnik koroških Slovencev je orisal veliko trpljenje in preganjanje Slovencev na Koroškem leta 1941. Bili so tudi oni masovno izgnani, toda ne na jug, marveč na sever. Globoko so čustvovali z nami vsled našega preganjanja, bili so zelo zelo potrti, toda nikdar strli.

Končno je bila odposlana pozdravna brzojavka našemu heroju in modremu voditelju tovarišu Titu, drugim državnikom, Združenim narodom pa utemeljena resolucija za izročitev narodnih izdajalcev Pavelčiča in drugih njegovih trabantov. S tem je bila slavnost na Glavnem trgu zaključena, nakar se je pričel pohod z vojaško godbo in godbo SKUD na trg pred Meljsko vojašnico. RJ.

— * —

Delitev industrijskih bonov

Beograd, 18. julija. Včeraj se je pričela delitev industrijskih bonov za minulo tromesečje april-junij. Dodatne industrijske bone, ki jih je odobril Svet za blagovni promet pri vladi FLRJ v zvezi z odredbo o povišanju cen za tobačne izdelke, sol in petrolej, bodo razdelili najpozneje do 25. julija. Do tega dne bodo potrošniki, ki jim ta dodatek pripada, dobili za 350 dinarjev bonov za julij in avgust skupaj.

Invalidi, upokojeanci in gmotno nepreiskrbljene osebe in matere z več otroki pa bodo najdalje do 1. avgusta dobili za 150 dinarjev industrijskih bonov za prvo polletje.

Upor je bil edina pot

Osrednja slovenska prireditev ob dnevu borca je bila v Brestanici, kjer so se na gradu srečali nekdanji interniranci, politični zaporniki in pregnanci

BRESTANICA, 4. julija. Osrednja slovenska prireditev ob današnjem dnevu borca je bilo veliko srečanje nekdanjih internirancev, političnih zapornikov, zlasti pa še nekdanjih pregnancev v Srbijo, Bosno, na Hrvaško in v Šlezijo. Srečanje je bilo na brestaniškem gradu, prav na tistem gradu, kjer je bilo pred tridesetimi leti veliko zbirno taborišče, skozi katerega je šlo približno 43.000 naših pregnancev.

Izredno lep, sončen dan, predvsem pa želja ponovno srečati in stisniti roke nekdanjim sotrpnikom, je privabila na današnje srečanje večstošlavo množico iz vseh krajev Slovenije. Prišli so tudi gostje iz bratskih republik, predstavniki vseh tistih občin, v katerih mestih in vaseh so našli zatočišče in prijateljsko pomoč ter iskreno gostoljubje naši pregnanci med vojno. Prav tako so prišli tudi predstavniki nekdanjih slovenskih pregnancev iz zamejstva — iz Koroške in Trsta. Med gosti pa so bili tudi članica sveta federacije Lidija Sentjarc, podpredsednik skupščine SRS dr. Jože Brilej, predsednik prosvetno-kulturnega zbora skupščine SRS Miloš Poljanšek, član zveznega odbora ZZB NOV Marjan Vivoda in še mnogi drugi.

Ob četvrti dopoldne je bila na programu otvoritev muzeja slovenskih pregnancev v brestaniškem gradu. Gre za izpopolnjeno in zdaj že izredno bogato zbirko gradiva o slovenskih pregnancih. Z izredno skrbjo jo je uredil dr. Tone Ferenc, ki je danes tudi spregovoril o pomenu in smotih te zbirke. Ko je predsednik občinske organizacije ZB Krško Karel Sterban muzej odprl, so si udeleženci zborovanja z velikim zanimanjem ogledali razstavljene eksponate, ki pričajo o nemških poskusih iztrebljanja slovenskega življa in o trnovi poti pregnancev.

Potem se je ob enajstih, prav na kraju ob nekdanjih nlevih, kjer je bilo zbirno taborišče pregnancev, začelo zborovanje. Predsednik občinske skupščine Krško Josko Radej je pozdravil vse udeležence in gostje na današnjem zborovanju in še posebej zbrane borce slovenskega bataljona I. krajske brigade ter jim čestilak prazniku borca 4. juliju, ki je sicer tudi občinski praznik občine Krško. Za njim je spregovoril predsednik republiškega odbora ZZB NOV Slovenije Janko Rudolf.

**Iz govora
Janka Rudolfa**

z množičnim preseljevanjem inteligence in drugih plasti našega ljudstva, zlasti pa kmečkega prebivalstva, ki je najbolj navezano na svojo zemljo in ga je bilo treba zato še toliko temeljiteje izkoreniniti.

Tako je prišlo do množičnih preseljevanj Slovencev, najprej v Srbijo ter kasneje na Hrvaško, v Bosno in drugam, navedenje pa celo v globoko zaledje nemškega rajha.

Oboroženi upor je ustavil izseljevanje

Na dan je, kako klavirno in bedno je bilo politikanstvo nekdanjih vladajočih klik, ki so si svoje akcijske vloge razdelile tako, da so eni emigrirali na zahod, drugi pa so postali zvesti hlapi okupatorja. Da bi preslepili svet in na nek način opravičili svoje sodelovanje z okupatorjem, so skonstruirali famozno parolo o tem, da je akcija komunistov tisto, kar je povzročilo, masševanje okupatorjev nad našim ljudstvom in nepotrebne žrtve. O zlaganosti te parole pa najbolj prepričljivo govori zgodovinsko dokazano dejstvo, da je okupator moral svoj uničevalni načrt spreminjati in ga tudi odložiti na kasnejši čas zaradi boja jugoslovanskih narodov in še posebej zaradi oboroženega upora Slovencev. Dejstvo je, da so prav oborožene akcije slovenskih partizanov nekajkrat odložile in končno tudi preprečile poskuse množičnega preseljevanja, zlasti na Gorenjskem, pa tudi drugod. Res pa je tudi, da je vstaja proti okupatorju v drugih krajih Jugoslavije končno preprečila uresničitev tega strahotnega načrta, ker je okupator zaslutil, da predstavljajo množice preseljenih Slovencev v drugih krajih Jugoslavije nov vir za mobilizacijo v borbene vrste osvobodilne vojske.

Ne glede na to, da je bil slovenskega ljudstva predstavljal v jugoslovanskem osvobodilnem gibanju pomemben delež, pa je treba še posebej omeniti tudi prispe-

kontinuiteto revolucije, ki samo tako ne more zastati in ki lahko samo tako postaja last najširših množic, zlasti pa mlade generacije, ki mora z vsakim dnem bolj prevzemati odgovornost za razvoj v prihodnosti.

Nauk zgodovinskih izkušenj

Današnji položaj v svetu, ki je poln spopadov, odkrite in prikrita agresije, nam narekuje potrebo, da je treba stalno krepiti našo obrambno sposobnost in naše obrambne sile, ki s sedanjimi ustavnimi spremembami postajajo še bolj ljudska vojska. Prav tako pa je potrebno, da se krepijo tudi vse druge oblike splošnega ljudskega odpora, s katerimi zagotavljamo, da bo vsak bodoči agresor naletel na silovit odpor na vsakem koščku naše zemlje.

Zgodovinske izkušnje nas namreč uče, da je pripravljenost na obrambo glavno jamstvo za to, da ohranimo svojo svobodo in neodvisnost. In če je kdo v Jugoslaviji zainteresiran, da se z vso resnostjo loti teh priprav kot pomembne pravice in dolžnosti naše samoupravne socialistične družbe, potem smo to prav gotovo Slovenci, ki smo tako, kot drugi deli Jugoslavije, ki leže na izredno pomembnem območju Balkana, izpostavljeni najrazličnejšim pritiskom. In ker se zavedamo, da bi nam v bodoči vojni pretela takšna ali pa še hujša nevarnost, kot jo poznamo iz zgodovine, je zato razumljivo, da morajo biti priprave resne in odločne.

V imenu nekdanjih pre-

gnancev je nato pozdravila današnje zborovanje dr. Eva Lovše-Petrovičeva iz Maribora, ki je v pretresljivih besedah obudila spomin na čase pregnanstva in pri tem poudarila še posebej vse implenije in junaško zadrževanje naših slovenskih mater in žena. V imenu koroških pregnancev z onstran meje je spregovoril predsednik tamkajšnje organizacije pregnancev Lovro Kramar, v imenu tržaških pregnancev in borcev slovenski poslanec v italijanskem parlamentu Albin Škrk ter v imenu nekdanjih pregnancev v Šlezijo član CK ZKS Franček Setine.

Na današnjem zborovanju so slovenski pregnanci sprejeli tudi listino, s katero so razglasili 7. junij, dan, ko so okupatorji izgnali prvo skupino Slovencev, za spominski dan slovenskih pregnancev. Listino je prebral in pojasnil inž. Pavle Zaucer, sprejel pa so jo z navdušenim plaskanjem. Prav tako so z odobravanjem sprejeli tudi vsebino pisma, naslovljenega na veleposlanstvo ZR Nemčije v Beogradu in na zvezni sekretariat za zunanje zadeve, v katerih protestirajo, ker ZR Nemčija še vedno ni poravnala dolga do naših žrtev nacističnega nasilja. S posebnim veseljem pa so pozdravili vsebino pisma, ki so ga z današnjega zborovanja poslali predsedniku Titu in v katerem ga obveščajo, da so razglasili 7. junij za spominški dan slovenskih pregnancev.

Zborovanje je zaključil kratek in lep kulturni spored, ki so ga izvajali recitatorji, domači mladinci, ženski in moški zbor, Partizanski invalidski pevski zbor in združeni godbi na pihala krških papirničarjev in senjskih rudarjev.

VANDA SKODNIK

Spet v dom

Več tisoč rojakov na tradicionalnem izku v Škofji Loki — Spoštovanje d

Pričevanja izgnancev iz prvega transporta in nekateri dokumenti pa dokazujejo, da se je to dogodilo že 6. junija ob 3. uri popoldne leta 1941 in še istega dne je transport že bil v Zagrebu, kjer so nas pričakali predstavniki Rdečega križa.

Prof. Tone Ferenc žal ni zapisal, na katere dokumente se je opirala njegova ugotovitev o odhodu prvega transporta izseljencev iz Maribora preko Slovenske Bistrice do Zagreba in nazadnje do Arandelovca v Srbiji.

To sobivanje izgnancev z drugimi žrtvami nasilja se je pod budnim očesom oblasti v naslednjih letih nadaljevalo in šele ob velikih spremembah, ki so jih prinesli dogodki ob naši osamosvojitvi, se je nadzor zelo razrahljal, tako da je bilo 9. junija 1991 na gradu v Brestanici lahko ustanovljeno samostojno vseslovensko »Društvo izgnancev Slovenije 1941–1945«.

Slovesnosti ob ustanovitvi na rajhenburškem gradu se je udeležilo okoli 8000 slovenskih izgnancev, prisilnih delavcev in beguncev, saj je bil Rajhenburg eno od največjih zbirnih taborišč med drugo svetovno vojno in od tod je šlo na trnovo pot izgnanstva okoli 45.000 Slovencev.

Vendar pa so tudi 50-letnico slovenskega izgnanstva in proslavo 7. junija, dneva slovenskih izgnancev, povezali s proslavo in s spominom na 50-letnico ustanovitve Osvobodilne fronte.

Na proslavi, ki je sledila ustanovni skupščini Društva izgnancev Slovenije, je bil slavnostni govornik predsednik Slovenije Milan Kučan, ki je izgnancem priznal prispevek v boju in sodelovanje na »drugi fronti odpora« (Slika 7). Novi pogledi na zgodovinsko vlogo izgnancev, internirancev in slovenskih beguncev pred nacističnim nasiljem in njihov vpliv na razmah narodnoosvobodilnega odpora so se slišali tudi v govoru enega od glavnih pobudnikov za ustanovitev društva Franca Šetince, znanega slovenskega politika, ki je v govoru med drugim dejal: »V preteklosti je dolgo štela le partizanska puška, izgnanci pa smo bili zapostavljeni kot nekakšna tretja kategorija.« S to ugotovitvijo se je strinjal tudi Ivan Dolničar, takratni predsednik ZZB NOV Slovenije, ki je poudaril, da precej krivde za tak položaj izgnancev nosijo ravno borci, ki so se obnašali sektaško in so pozabili, koliko so pretrpeli izgnanci.¹⁵

Ob tej priložnosti je novo društvo imenovalo zgodovinarja Toneta Ferenca za prvega častnega člana. Z zborovanja so poslali tudi pismo kanclerju ZRN Helmutu Kohlu, v katerem so ga opozorili na svojo medvojno usodo, zaradi katere niso prejeli še nobene odškodnine.

¹⁵ Tako je opozoril Milan Kučan na zborovanju izgnancev in aktivistov OF v Brestanici. Ustanovili Društvo izgnancev Slovenije. Dolenjski list 24, 13. junij 1991: 1.

Še je čas, da se streznimo!

Tako je opozoril Milan Kučan na zborovanju izgnancev in aktivistov OF v Brestanici — Ustanovili Društvo izgnancev Slovenije — Pismo nemškemu kanclerju

BRESTANICA — Na nedeljski proslavi 50-letnice ustanovitve Osvobodilne fronte in 50-letnice slovenskega izgnanstva so slovesno počastili 7. junij, dan izgnancev, in hkrati tudi praznik krške občine. Ob tej priložnosti so ustanovili Društvo izgnancev Slovenije, ki bo povezovalo vse, ki so bili v času 2. svetovne vojne pregnani s svojih domov v Nemčijo, Srbijo, Bosno in na Hrvaško, pa tudi njihove svojce in potomce.

Do ustanovne skupščine so s pomočjo aktivistov iz vse Slovenije zbrali že

- Na proslavi, ki je sledila ustanovni skupščini Društva izgnancev Slovenije, je bil slavnostni govornik predsednik Slovenije Milan Kučan. Potem ko je orisal usodo izgnancev, ki v tujini niso pozabili, da so Slovenci, je poudaril, da je tudi zdaj nujno povezati ustvarjalne moči vsega slovenskega občestva. Ne smemo razlikovati po tem, kaj je kdo v preteklosti bil, temveč po tem, ali hoče prispevati k skupnemu dobru slovenskega naroda. Zgodovina nam namreč zamude zaradi lastnih razprtij ne bo odpustila, zato je lahko resno ogrožen tudi slovenski plebiscit. »Treba je povedati, da slovenska osamosvojitev ni Demosovo dejanje in projekt, da je to odločitev Slovencev in vseh drugih državljanov Slovenije in da ta odločitev ne more biti področje preizkušanja moči opozicije. Ni demokracija in ne zrelo politično dejanje, če se vse sile izčrpavajo v zavračanju ostankov ene ideologije,« je dejal Kučan in dodal, da zaupa v zrelost slovenske skupščine in v odgovornost političnih strank, ki imajo še čas, da se streznijo.

čez 800 pristopnih izjav. Iniciativni odbor je vodil Brežičan Vlado Deržič, medtem ko je bil med glavnimi pobud-

niki za ustanovitev društva Franc Šetinc, ki je v govoru ob ustanovitvi med drugim dejal: »V preteklosti je dolgo štela le partizanska puška, izgnanci pa smo bili zapostavljeni kot nekakšna tretja kategorija.« S to ugotovitvijo se je strinjal tudi Ivan Dolničar, predsednik ZZB NOV Slovenije, ko je poudaril, da precej krivde za tak položaj izgnancev nosijo ravno borci, ki so se obnašali sektaško in so pozabili, koliko so pretrpeli

izgnanci. Društvo bo nadstrankarsko in bo povezovalo izgnance, raziskovalo zgodovino izgnanstva, zbiralo zgodovinsko gradivo idr.

Izgnanci, zbrani med zidovi brestaniškega gradu, od koder so jih med vojno poslali v izgnanstvo, so za častnega člana društva imenovali zgodovinarja Toneta Ferencja. Z zborovanja so poslali tudi pismo kanclerju ZRN Helmutu Kohlu, v katerem so ga opozorili na svojo medvojno usodo, zaradi katere niso prejeli še nobene odškodnine. Pozvali so ga, naj se osebno zavzame za odpravo krivice in naj v čim krajšem času sprejme njihovo delegacijo.

B. DUŠIČ-GORNIK

TU IN ZDAJ SE ODLOČA USODA — »Bili so boj za slovenstvo in demokracijo v tesnobah ječ in v ponižanju taborišč,« je dejal o usodi izgnancev na njihovem zborovanju na gradu Brestanica slavnostni govornik Milan Kučan. Pri tem je opozoril, da Slovenci tudi danes, ko so si zadali težko nalogo, ne smejo razdružiti medsebojni spori in očitki. (Foto: B. D.-G.)

VEČ KAKOR LANI

TREBNJE — Čeprav trebanjski Rdeči križ še nima vseh podatkov o tem, kaj in koliko so mu prebivalci darovali v nedavni zbiralni akciji, ocenjuje, da je zbral več kot v podobni akciji

Slika 7: Dolenjski list, 13. 6. 1991: 1.

Gradivo z ustanovnega sestanka društva izgnancev Slovenije je bilo kasneje pripravljeno in tudi objavljeno v knjižni obliki pod naslovom *Izgnanci*¹⁶. Ta zbornik je javnosti predstavil urednik Franc Šetinc na srečanju v Dobovi julija 1993 (Slika 8), ko so se na drugi skupščini sestali delegati krajevnih odborov

¹⁶ Šetinc F. *Izgnanci*. Zbornik slovenskih izgnancev 1941–1945. Ljubljana 1993. Društvo izgnancev Slovenije: 1–382.

novega društva izseljencev, da ocenijo opravljeno delo. Zbornik je prvič celovito in zelo natančno obdelal slovensko izgnanstvo. V njem so bile nekatere zahteve po ureditvi statusa izgnancev in drugih civilnih žrtev okupacije ter vprašanja odškodnine za škodo in trpljenje med izgnanstvom, internacijo ali prisilnim vključevanjem slovenskih mož v nemško vojsko.

Izgnanci za spomin in v opomin

Več tisoč izgnancev na srečanju v Dobovi - Govoril predsednik Kučan - Državi naslovili sedem zahtev - Po vojni zapostavljeni, danes drugače?

DOBOVA - Preteklo nedeljo se je v Dobovi nekaj tisoč ljudi iz vse Slovenije zbralo na srečanju slovenskih izgnancev iz obdobja 1941-45. Zborovanje je pripravilo Društvo izgnancev Slovenije, ki je od leta 1991, ko se je organiziralo in na brestaniškem gradu pripravilo svojo prvo skupščino, preraslo v pravo gibanje. Po vsej Sloveniji zdaj deluje 77 krajevnih organizacij s skupaj 15.000 člani.

Udeleženci zborovanja so prisluhnili pestremu kulturnemu programu na temo izgnanstva. Na poskus raznarodovanja s pregonom v Nemčijo, Bosno, Srbijo in na Hrvaško je spomnil Franc Šetinc, tudi sam izganec. Ob tem je predstavil tudi ravno za to priložnost izdan zbornik, ki obširno in temeljito prikazuje slovensko izgnanstvo, dokumente in pričevanja o njem. Delo je dokaz za vse tiste, ki še dvomijo o nameri nacistov, da bi uničili slovenski narod. Tudi ta zbornik bo pripomogel k drugačnemu razmišljanju o izgnan-

stvu, kot je bilo v navadi po vojni.

Visoki funkcionarji, vodstvo parlamenta, predstavniki ministrstev, poslanci in drugi ugledni gosti so izgnance v Dobovi glasno podprli. Tudi slavnostni govornik predsednik Milan Kučan je boj izgnancev označil za drugo fronto slovenskega odpora. "Ne samo oborožen boj partizanov, ne samo široka mreža aktivistov in podpornikov, ampak tudi tisoči Slovencev v koncentracijskih taboriščih, v vojnem ujetništvu in izgnanstvu so del upora in boja slovenskega naroda," je dejal. V svojem govoru je za napačno označil zapostavljanje izgnancev po vojni in poudaril, da je država ostala dolžnik izgnancem, ukradenim otrokom, prisilnim mobilizirancem in še marsikomu.

Že dopoldne so se v prostoru dobovskega kulturnega doma na svoji drugi skupščini sešli delegati krajevnih organizacij društva. Pregledali so delo v minulih dveh letih, izvolili nove organe upravljanja (predsednik upravnega odbora je Vlado Deržič s Čateža, podpredsednica pa prof. Maca Jogan iz Ljubljane), obsodili vojno

• Skupščina društva izgnancev je na slovensko javnost in državne organe naslovila tudi posebno spomenico. V njej so izgnanci opozorili, da so z osamosvojitvijo Slovenije in z združitvijo Nemčije dane možnosti za pospešeno povrnitev materialne škode, tako kot so jo prejeli oškodovanci iz drugih evropskih držav in Izraela. V spomenici so pristojnim državnim organom postavili sedem zahtev. Izgnance naj bi priznali za žrtve vojne in jim zagotovili pravice, ki jim zaradi tega pripadajo po mednarodnem pravu; Nemčiji naj se čimprej predloži konkretna zahteva po denarnem izplačilu vojne škode in odškodnine izgnancem; za izvedbo naj se pripravi 33. člen zakona o lastninjenju za realizacijo vojne odškodnine, ki je bila že nakazana, a nacionalizirana; ob delitveni bilanci z bivšo Jugoslavijo naj se zahteva pripadajoči del iz naslova doslej prejete vojne škode; zakonsko naj se uredi in ponovno prouči izplačevanje vojne škode, tako da se izločijo vsi tisti, ki do nje niso upravičeni in končno, naj začne delovati poseben vladni organ za urejanje zadev izgnancev, taboriščnikov, ukradenih otrok, internirancev in civilnih invalidov vojne.

v Bosni in predlagali vrsto usmeritev za bodoče delo društva.

B. DUŠIČ-GORNIK

rel v polno

replaval 60 km za čisto in a cilju tudi M. Kučan

reki Jangce. Njegov podvig na Kolpi je občudoval tudi Rogošić, ki mu je obljubil, da mu bo prihodnje leto pomagal, da bo postal svetovni prvak pri premagovanju 153 kilometrov

Slika 8: Dolenjski list, 15. 7. 1993: 1.

Po tridesetih letih delovanja na vodilnih mestih Rdečega križa Slovenije in po dveh letih delovanja kot predsednice Rdečega križa Jugoslavije se je prof. Ivica Žnidaršič že leta 1991 vključila v delovanje na novo ustanovljenega Društva izgnancev Slovenije in je v zborniku *Izgnanci* pripravila in za javnost obelodanila program zahtev po plačilu vojne škode, ki jo je dolžna poplačati nova združena Nemčija in popravo in ureditev vseh krivic. Zaradi aktivnega delovanja Društva izseljencev Slovenije so izseljenci, begunci in drugi upravičenci dobili leta 1995 status žrtve vojnega nasilja. Prof. Ivica Žnidaršič pa je bila leta

2001, tudi v dobro vseh članov, izvoljena za predsednico Društva izgnancev Slovenije 1941–1945.

Prof. Ivica Žnidaršič je s svojim poznavanjem problematike in zaradi prizadevnosti, strokovnosti in poslovnih domačih in mednarodnih povezav imela pomembno vlogo pri ugotavljanju pravic in popravljanju krivic slovenskih izgnancev in drugih žrtev vojnega nasilja ter ji gredo velike zasluge, da so žrtve vojnega nasilja v Sloveniji pridobile brezplačno zdravstveno zavarovanje, pravico do klimatskega zdravljenja, mesečno rento in odškodnino za prestando psihično in fizično trpljenje med vojno od leta 1941 do 1945¹⁷. Brez pomoči države je dosegla, da je na podlagi nemškega zakona o skladu »Spomin, odgovornost in prihodnost« več kot 10.000 Slovencev prejelo odškodnino za prisilno delo, podobno pa več kot 2000 odškodnino za prisilno delo po avstrijskem zakonu o spravi.¹⁸ Članstvo po krajevnih organizacijah društva pozna njene zasluge za uspešno delo pri odpravljanju krivic, poplačilu odškodnine in njenih zahtevah tudi po simboličnem poplačilu vojne škode, zato se med članstvom vse bolj zahteva, da se ji v zahvalo podeli naziv častne predsednice Društva izgnancev Slovenije 1941–1945.

S ponosom in občudovanjem se spominjamo odločnosti in poguma slovenskih zapornikov in vseh izseljencev, ki so se v tistih usodnih dnevih brez oklevanja opredelili za del slovenskega naroda. V okviru narodnoosvobodilnega gibanja slovenskega naroda so bili izseljenci prve žrtve nacistične okupacije in njihove zahteve po germanizaciji Maribora in Spodnje Štajerske. Prvi transport z izseljenci iz Maribora je odpeljal z dvorišča taborišča v Melju 6. junija 1941 ob 15. uri. Naš praznik »Dan izgnancev« pa bomo tudi v bodoče, kot do sedaj, praznovali 7. junija, čeprav je pravilni dan odhoda prvega transporta 6. junij 1941.

LITERATURA

Černič M. Doživljaji in doživetja. Knjiga spominov. Maribor: Obzorja; 1954: 151.

Ostrovška M.: V mariborski meljski vojašnici. V Kljub vsemu odpor I. Druga izpop. izd. 1981, Obzorja: 40–44.

Šetinc F. Izgnanci. Zbornik slovenskih izgnancev 1941–1945. Ljubljana: Društvo izgnancev Slovenije; 1993, 278–82.

Ferenc T. Izbrana dela. Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. Raznarodovanje. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana 2010.

¹⁷ Žnidaršič I: Utemeljitev za podelitev častne občanke občine Škocjan. 2003.

¹⁸ Žnidaršič Ivica, prof.: <https://www.skledar.si> Društvo izgnancev.

France Borko (1904–1956). Ur. Stopar V. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba, 2024: ZBIRKA Osebnosti, zv. 8.

VIRI

Ferenc T. Množično izganjanje Slovencev med drugo svetovno vojno. V: Šetinc F. Izgnanci. Ljubljana. Društvo izgnancev Slovenije; 1993, 19 – založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana 2010.

Prijava. Državna komisija za ugotavljanje zločinov okupatorja in njihovih pomagačev. Anketna komisija za ugotavljanje zločinov nasilnega preseljevanja Slovencev. Zapuščina prof. Franceta Borka.

Prokuplje (Srbija) 17. marec 1945. Hrani UKM

Seznam izseljencev 1. transporta 6. junija 1941. Kopija dokumenta Muzeja ljudske revolucije Ljubljana. Danes: Muzej novejša zgodovine.

Na svoji zemlji svoj gospod. Slovenski izseljenci, pregnanci in interniranci so proslavili svoj dan. Vestnik, 9. julij 1951: 2.

Dan izseljencev in internirancev v Mariboru. Slovenski poročevalec 150 10. julij 1951: 1.

Transporti Slovencev prihajajo v Srbijo. Ob tragični desetletnici. Tovariš. 19. 9. julij 1951: 297.

Kako so pripravljali ponemčevanje Spodnje Štajerske. Tovariš. 20. 19. julij 1951: 311.

Tudi Ptujčani smo se udeležili dneva pregnancev in internirancev Slovenije v Mariboru. Ptujski tednik 20. julij 1951: 2.

Osrednja slovenska prireditve ob dnevu borca je bila v Brestanici, kjer so se na gradu srečali nekdanji interniranci, politični zaporniki in pregnanci. Delo. 6. julij 1971: 1.

Tako je opozoril Milan Kučan na zborovanju izgnancev in aktivistov OF v Brestanici. Ustanovili Društvo izgnancev Slovenije. Dolenjski list 24. 13. junij 1991: 1.

PRISPEVEK K ZGODOVINI DNEVA IZGNANCEV – 6. JUNIJA 1941 JE IZ MARIBORA ODPELJAL PRVI TRANSPORT IZGNANCEV

Povzetek

Prvi transport s slovenskimi izgnanci je na vojaških tovarnjakih zapustil zbirno taborišče v Melju že 6. junija 1941 popoldne ob tretji uri in jih prepeljal do Slovenske Bistrice, kjer so jih premestili na železniške tovarne vagone in jih odpeljali proti Zagrebu, kjer so izgnanci dobili skromno večerjo. O izgnancih, ki so bili prve žrtve nemškega raznarodovalnega načrta in nekaj kasneje o internirancih v nemških nacističnih taboriščih se je v povojnem času zelo malo poročalo, saj so bili za čas takratnega političnega sistema mnogo bolj v čislj partizanski borci. Tako je prvi sestanek izseljencev in internirancev v Mariboru leta 1951 ostal osamljeni dogodek in ga kasneje niso več omenjali. Ščasoma pa je tudi Zveza borcev spoznala, da so bili izseljenci druga fronta osvobodilnega boja in da so bili predolgo potisnjeni na obrobje pomembnosti v povojni družbi. Postopoma se je

njihova vloga v skupnem boju za obstoj slovenskega naroda povečala. Tako so leta 1971 na predlog slovenskega zgodovinarja dr. Toneta Ferenc določili 7. junij za spominski dan slovenskih izseljencev. Tudi Društvo izgnancev Slovenije 1941–1945, ki je bilo ustanovljeno šele leta 1991 v samostojni Sloveniji, je povzelo 7. junij kot dan izgnancev in začetek nasilnega izseljevanja zavednega slovenskega prebivalstva z ozemlja slovenske Štajerske in Gorenjske. Žrtve vojnega nasilja so šele v samostojni Sloveniji pridobile brezplačno zdravstveno zavarovanje, pravico do klimatskega zdravljenja, mesečno rento in odškodnino za prestando psihično in fizično trpljenje med vojno od leta 1941 do 1945. Prav tako je na podlagi nemškega zakona o skladu »Spomin, odgovornost in prihodnost« več kot 10.000 Slovencev prejelo odškodnino za prisilno delo in podobno več kot 2000 odškodnino za prisilno delo po avstrijskem zakonu o spravi.

CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF THE DAY OF EXILES – ON 6 JUNE 1941, THE FIRST TRANSPORT OF EXILES LEFT MARIBOR Summary

The first transport of Slovenian exiles left the concentration camp in Melje on military trucks on 6 June 1941 at three o'clock in the afternoon and transported them to Slovenska Bistrica, where they were transferred to railway freight wagons and taken towards Zagreb, where the exiles were given a modest dinner. In the post-war period, very little was reported about the exiles, who were the first victims of the German denationalisation plan, and a little later about those interned in German Nazi camps, as partisan fighters were considered much more important for the political system of the time. Thus, the first meeting of exiles and internees in Maribor in 1951 remained an isolated event and was not mentioned again later. Eventually, however, the Association of Fighters also realised that exiles were the second front of the liberation struggle and that they had been pushed to the margins of importance in post-war society for too long. Gradually, their role in the shared struggle for the existence of the Slovenian nation increased. Thus, in 1971, at the suggestion of Slovenian historian Dr Tone Ferenc, 7 June was designated as the Memorial Day of Slovenian Emigrants. The Slovenian Exiles Society 1941–1945, which was founded as late as 1991 in the independent Slovenia, also took up June 7 as the Day of Exiles and the beginning of forced emigration of the conscious Slovenian population from the territory of Slovenian Styria and Upper Carniola. It was only in independent Slovenia that victims of wartime violence gained free health insurance, the right to climatic treatment, a monthly pension, and compensation for the psychological and physical suffering they endured during the war from 1941 to 1945. Furthermore, based on the German law on the Foundation Remembrance, Responsibility and Future, more than 10,000 Slovenians received compensation for forced labour, and similarly, more than 2,000 received compensation for forced labour under the Austrian Reconciliation Act.

BEITRAG ZUR GESCHICHTE DES TAGES DER VERBANNTEN – AM 6. JUNI 1941 VERLIESS DER ERSTE VERBANNTENTRANSPORT DIE STADT MARIBOR Zusammenfassung

Der erste Transport slowenischer Verbannten verließ am 6. Juni 1941 um drei Uhr nachmittags auf Militärlastwagen das Konzentrationslager in Melj und brachte sie nach Slo-

venska Bistrica, wo sie in Eisenbahngüterwaggons umgeladen und in Richtung Zagreb gebracht wurden, wo den Verbannten dann ein bescheidenes Abendessen serviert wurde. Über die Verbannten, die als erste dem deutschen Entstaatlichungsplan zum Opfer fielen, und etwas später auch über die in den deutschen Nazi-Lagern Internierten, wurde in der Nachkriegszeit nur sehr wenig berichtet, da die Partisanenkämpfer im damaligen politischen System weitaus zahlreicher waren. So blieb das erste Treffen von Emigranten und Internierten 1951 in Maribor ein isoliertes Ereignis und wurde später nicht mehr erwähnt. Doch schließlich erkannte auch der Verband Zveza borcev, dass die Emigranten die zweite Front des Befreiungskampfes darstellten und in der Nachkriegsgesellschaft zu lange an den Rand gedrängt worden waren. Allmählich wuchs ihre Rolle im gemeinsamen Kampf um die Existenz der slowenischen Nation. So erklärten sie im Jahr 1971 auf Anregung des slowenischen Historikers Dr. Tone Ferenc den 7. Juni zum Gedenktag der slowenischen Emigranten. Auch die erst 1991 im unabhängigen Slowenien gegründete Gesellschaft slowenischer Emigranten 1941–1945 erklärte den 7. Juni als den Tag der Verbannten und des Beginns der erzwungenen Auswanderung der bewussten slowenischen Bevölkerung aus dem Gebiet der slowenischen Steiermark und Oberkrain. Erst im unabhängigen Slowenien erhielten die Opfer der Kriegsgewalt eine kostenlose Krankenversicherung, das Recht auf Klimabehandlung, eine monatliche Rente und eine Entschädigung für die seelischen und körperlichen Leiden, die sie während des Krieges von 1941 bis 1945 erlitten hatten. Außerdem erhielten auf Grundlage des deutschen Gesetzes über den Fonds »Erinnerung, Verantwortung und Zukunft« mehr als 10.000 Slowenen eine Entschädigung für Zwangsarbeit und auf ähnliche Weise mehr als 2000 eine Entschädigung für Zwangsarbeit laut des österreichischen Versöhnungsgesetzes.

Površinski mestni toplotni otok v Slovenski Bistrici

Igor Žiberna*

DOI: <https://doi.org/10.62409/czn.280>
CC BY-SA 4.0

UDK – UDC: 911(497.4Slovenska Bistrica):551.58

Potrjeno – Accepted: 6. 12. 2024 | Objavljeno – Published: 30. 12. 2024

1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

Igor Žiberna: Površinski mestni toplotni otok v Slovenski Bistrici. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 95=60(2024), 3–4, str. 101–125

V članku so obravnavani intenzivnost, oblika in sezonski režim površinskega mestnega toplotnega otoka v Slovenski Bistrici. Analizirani so podatki, pridobljeni s pomočjo daljinskega zaznavanja satelita Landsat 8. Prikazane so spremembe mestnega toplotnega otoka po letnih časih. Analizirali smo tudi vpliv rabe tal na intenzivnost mestnega toplotnega otoka v Slovenski Bistrici. V članku smo izpostavili območja v Slovenski Bistrici, ki se močnejše pregreva, in hkrati opozorili na pomembne blažilne učinke zelenih površin znotraj naselja.

Ključne besede: mestno podnebje, mestni toplotni otok, toplotna obremenitev, Slovenska Bistrica.

Igor Žiberna: Surface urban heat island in Slovenska Bistrica. Review for History and Ethnography, Maribor 95=60(2024), 3–4, pp. 101–125

In the article, I discuss the intensity, shape and seasonal regime of the surface urban heat island in Slovenska Bistrica. I analyse data obtained using remote sensing from

* Dr. Igor Žiberna, red. prof., (ORCID identifier 0000-0003-4796-4061), Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija, igor.ziberna@um.si – Igor Žiberna, PhD, Full Professor, (ORCID identifier 0000-0003-4796-4061), University of Maribor, Faculty of Arts, The Department of Geography, Koroška cesta 160, SI 2000 Maribor, Slovenia, igor.ziberna@um.si

the Landsat 8 satellite, show changes in the urban heat island by season, and also analyse the impact of land use on the intensity of the urban heat island in Slovenska Bistrica. In the article, I highlighted areas in Slovenska Bistrica that are overheating more severely, and at the same time point out the important mitigating effects of green spaces within the settlement.

Keywords: urban climate, urban heat island, heat load, Slovenska Bistrica.

UVOD

Danes 55 % svetovnega prebivalstva živi v urbanih območjih; napovedi nakazujejo, da bi se ta delež do sredine 21. stoletja lahko povečal na 68 %. Danes najbolj urbanizirane celine so Severna Amerika (82 % njenega prebivalstva je leta 2018 živelo v urbanih območjih), Južna Amerika (81 %), Evropa (74 %) in Oceanija (68 %). Delež urbanega prebivalstva v Aziji je okoli 50 %, v Afriki pa 43 %.

Tokio je največje mesto na svetu z aglomeracijo 37 milijonov prebivalcev; sledijo New Delhi z 29 milijoni, Šanghaj s 26 milijoni ter Ciudad de Mexico in São Paulo, vsak s približno 22 milijoni prebivalcev. Danes imajo Kairo, Mumbai, Peking in Daka skoraj 20 milijonov prebivalcev. Do leta 2030 naj bi bilo na svetu 43 megamest z več kot 10 milijoni prebivalcev, večinoma v regijah v razvoju. Vendar pa so nekatera najhitreje rastoča urbana strnjena mesta tista z manj kot 1 milijonom prebivalcev. Medtem ko eden od osmih ljudi živi v 33 velemestih po vsem svetu, skoraj polovica svetovnih urbanih prebivalcev prebiva v naseljih z manj kot 500.000 prebivalci (Medmrežje 1).

Urbana okolja torej predstavljajo prevladujoč ekosistem za večino svetovnega prebivalstva. Urbani ekosistemi predstavljajo eno od skrajnih oblik t. i. grajenega, energijsko podprtega antropogenega ekosistema, za katerega so značilni prevladujoči antropogeni viri energije, spremenjena raba tal in večja energijska gostota v primerjavi z naravnimi ekosistemi (Douglas, 1983; Forman, 2014; Douglas, James, 2015; Errell, Pearlmutter, Williamson, 2015; Oke, Mills, Christen, Voogt, 2017).

Ena od najizrazitejših oblik manifestiranja urbanih ekosistemov je oblikovanje mestnega podnebja, do katerega prihaja zaradi spremenjene energijske in masne bilance (Douglas, James, 2015; Žiberna, 1996). Mestno podnebje se izraža v spremenjeni lokalni cirkulaciji atmosfere, razporeditvi padavin, relativne vlage, vodne bilance, najizraziteje pa v oblikovanju mestnega toplotnega otoka, za katerega so značilne višje temperature v primerjavi s tistimi v okolici mest. Govorimo lahko o oblikovanju specifičnega temperaturnega polja, v okviru katerega obravnavamo ne le razlike med mestom in okolico, pač pa tudi razlike med posameznimi deli znotraj mest.

Zaradi gradnje se je v mestih povečal delež materialov, kot so opeka, naravni kamen, beton in asfalt. Spremenjene lastnosti površja v naseljih so povzročile spremembo energijske bilance. Beton ima v primerjavi z vlažnimi tlemi tudi do šestkrat večjo toplotno prevodnost (konduktivnost)¹ in skoraj dvakrat večjo toplotno kapaciteto² (Oke 1990, str. 259), zato se podnevi počasi segreva, ponoči pa počasi ohlaja. Prav ta lastnost močno vpliva na dnevni režim razlik v temperaturi zraka med mestom in okolico. Pri določanju termičnih lastnosti materialov v urbanem okolju pogosto uporabljamo tudi termično difuzivnost³. Gradbeni materiali, ki jih pogosteje najdemo v urbanih okoljih, imajo v splošnem višjo termično difuzivnost. Mesto s svojimi pozidanimi površinami deluje kot termoakumulacijska peč, ki čez dan absorbira kratkovalovno sevanje Sonca, nato pa v nočnem in jutranjem času sama oddaja dolgovalovno sevanje v ohlajeno okolico. Temperaturne razlike med mestom in okolico zato pogosto nastopajo v času nastopa minimalnih temperatur. Fezer (1994, str. 53–54) govori tudi o letnem režimu intenzivnosti nastajanja mestnega toplotnega otoka. Medtem ko mesta v subpolarnih območjih beležijo najintenzivnejši razvoj mestnega toplotnega otoka v zimskih mesecih, je v submediteranskih mestih ta najbolj razvit v poletnih mesecih. Raziskave za mesto Maribor kažejo, da je intenzivnost mestnega toplotnega otoka največja v poletnih mesecih (Žiberna et. al., 2021). Na intenzivnost mestnega toplotnega otoka vpliva tudi morfologija zgradb: toplotne izgube v ozkih ulicah z visokimi stavbami so ponoči nižje (Oke, 1990).

Ker je v mestih vegetacijski pokrov manjši, to vpliva tudi na nižjo evapotranspiracijo in s tem tudi na nižjo količino porabljene latentne energije, kar dviga temperaturo zraka podnevi in blaži pretirano ohlajanje ponoči. Vse omenjeno vpliva na nižje izgube v energijski bilanci mesta v primerjavi s tisto v okolici. Ena najbolj vidnih posledic tega je nastanek »mestnega toplotnega otoka«. Energijsko bilanco spreminja tudi človek, ki s svojo aktivnostjo v mestu (ogrevanje, industrija, promet) vnaša energijo v ozračje. V ozračje vnaša tudi materijo, predvsem v obliki onesnaževal in vodne pare. Prašni delci tudi modificirajo energijsko bilanco, saj manjšajo delež direktnega, večajo pa delež difuznega sončnega obsevanja. Regionalno podnebje z vremenskimi tipi, relief ter antropogeni dejavniki so torej vzrok za lokalne spremembe v energijski

¹ Toplotna konduktivnost neke snovi je merilo sposobnosti toplotnega prevajanja te snovi. Predstavlja količino toplote, ki preteče skozi enoto površine v enoti časa (Kladnik, 1988, str. 200).

² Toplotna kapaciteta snovi nam pove množino toplote, ki je potrebna, da se snov segreje za 1 K, oziroma koliko toplote mora snov oddati, da se ohladi za 1 K (Kladnik, 1988, str. 197).

³ Termična difuzivnost je definirana kot razmerje med toplotno prevodnostjo in gostoto ter toplotno kapaciteto (Monteith, Unsworth, 2013).

bilanci, spremembe v vodni bilanci, spremembe v sestavi zraka, spremembe v kroženju zraka in končno spremembe v vrednostih klimatskih elementov, kar vodi v oblikovanje specifičnih podnebnih razmer v mestu, t. j. do »mestne klime« (Žiberna, 1996).

V prihodnosti lahko zlasti v poletnih mesecih ob anticiklonalnih vremenskih situacijah pričakujemo vedno pogostejša obdobja z velikimi toplotnimi obremenitvami. Zato bo prilagajanje nanje nujno tudi v manjših naseljih z zgoščeno pozidavo. Evropska okoljska agencija predlaga tri vrste ukrepov prilagajanju vedno pogostejšim toplotnim obremenitvam v naseljih: sive (kakovostna izolacija stavb, uporaba zunanjih žaluzij ali polken na oknih, pasivno hlajenje stavb, urbanistično zasnovo, ki omogoča prevetrenost), zelene (ohranjanje in širjenje zelenih površin v mestih, uvajanje zelenih zidov in zelenih streh) in mehke (ozaveščenje prebivalstva, kartiranje toplotnih otokov in monitoring) (EEA, 2012, 31). Pomen preučevanja toplotnih otokov tudi v manjših naseljih je zato ključnega pomena za ozaveščanje ljudi, opozarjanje na morebitne prihajajoče toplotne obremenitve in ohranjanje kakovostnega bivalnega okolja. Po podatkih Evropske okoljske agencije je v obdobju 1991–2015 v Evropi zaradi vročinskih valov v povprečju umrlo 192 prebivalcev na milijon prebivalcev. Če odštejemo območje vzhodne Evrope, kjer ob naravnih nesrečah največ ljudi umre zaradi zelo nizkih temperatur, so vročinski valovi daleč najpogostejši vzrok za pojav smrti med vsemi naravnimi nesrečami in za velikostni razred ali dva presegajo smrtnost zaradi ostalih naravnih nesreč. Ob vročinskem valu leta 2003 je v Evropi zaradi neposrednih posledic stresa ob visokih temperaturah umrlo 70.000 ljudi (Robine et al., 2008). Vročinski val, ki je poleti leta 2010 zajel Rusijo, je tam zaradi visokih temperatur terjal 20.000 življenj (Parsons, 2014, 323; Medmrežje 2). Visoke temperature povzročajo tudi psihološki stres in povečujejo medosebne konflikte ter druge oblike patološkega ravnanja ljudi (Hsiang, Marshall, Edward, 2015). Študije so pokazale, da v ZDA vsako povečanje temperature zraka za 1 °C nad 15 °C znižuje produktivnost za 1,7 % (Hsiang, Deryugina, 2014).

Empirično je potrjeno dejstvo, da vsako gručasto naselje z nad 1000 prebivalci že oblikuje prepoznaven toplotni otok (Bonan, 2008, 522). Na začetku leta 2024 je v Sloveniji v 240 naseljih z nad 1000 prebivalcev živelo kar 56,8 % prebivalstva (Medmrežje 3). Večina prebivalcev Slovenije je torej tako ali drugače pod vplivom višjih temperatur zaradi segrevanja zraka v naseljih. Dodatno k toplotnemu obremenjevanju prispevajo pozitivni trendi zaradi globalnega segrevanja. Na območju Slovenije so trendi dviga povprečne temperature zraka v 20. stoletju bili višji od evropskega povprečja in so znašali 0,34 °C na desetletje, medtem ko so se na območju severovzhodne Slovenije v obdobju 1961–2016 temperature zraka dvigale s trendom med 0,33 °C in 0,44 °C na desetletje, v poletnih mesecih pa celo s trendom med 0,44 °C in

0,59 °C na desetletje (Žiberna 2017). Poletni meseci z vse pogostejšimi vročinskimi valovi postajajo tudi v manjših naseljih vzrok za veliko toplotno obremenitev in tako vplivajo na zdravje in produktivnost prebivalstva. Bolj ogroženi so starejši in otroci, bolniki s srčno-žilnimi obolenji in obolenji dihal, diabetiki, bolniki z obolenjem ledvic, bolniki z duševnimi motnjami in nepokretni. Na njihovo ogroženost lahko dodatno vplivajo nizek socialno-ekonomski status, socialna izoliranost, slabša dostopnost do zdravstvenih storitev in nasploh slabši bivalni pogoji (Parsons, 2014, 323).

Letni režim intenzivnosti mestnega toplotnega otoka (urban heat island ali UHI) in površinskega mestnega toplotnega otoka (surface urban heat island ali SUHI) je bila do sedaj že večkrat predmet raziskav. Bechtel in ostali (Bechtel et al., 2019) ugotavljajo, da je v nekaterih priobalnih mestih v ZDA (San Francisco, Los Angeles, San Diego) intenzivnost površinskega mestnega toplotnega otoka največja v spomladanskih mesecih, najmanjša pa pozno poleti, medtem ko je v mestih kot Fresno in Sacramento največja v septembru in oktobru. Zaradi namakanja mest v semiaridnih območjih (npr. Phoenix) leta poleti in jeseni beležijo celo pojav nižjih temperatur v primerjavi z okolico (urban cold island). Zhou in ostali (Zhou et al., 2016) so za London ugotovili, da intenzivnost UHI doseže maksimum okoli poletnega solsticija, medtem ko so najvišje temperature v mestu dosežene praviloma konec julija in na začetku avgusta. Pongracz s sodelavci (Pongracz et al., 2010) je za evropska mesta (München, Milano, Varšava, Budimpešta) ugotovil, da se največja intenzivnost UHI podnevi pojavlja v poletnih mesecih (junija in julija), najmanjša pa pozimi (med novembrom in februarjem). Ponoči je intenzivnost UHI enakomerna med marcem in oktobrom, medtem ko v hladni polovici leta praviloma oslabi. Nakamura s sodelavci (Nakamura et al., 2018) ugotavlja, da je v japonskem mestu Kumagaya podnevi intenzivnost UHI najvišja v poletnih mesecih, medtem ko je ponoči UHI najbolj razvit spomladi, pri čemer je ponoči intenzivnost UHI vse mesece višja kot podnevi.

METODOLOGIJA

V članku obravnavamo površinski mestni toplotni otok, ki predstavlja razlike v temperaturah površja. Te lahko zaznavamo s senzorji infrardečega (toplotnega) sevanja, ki jih s pomočjo algoritmov upoštevajoč prosojnost površja pretvorimo v temperature površja. Temperature površja so v tesni soodvisnosti s temperaturami prizemne plasti zraka, saj se slednji segreva pretežno z vpojem dolgovalovnega sevanja zemeljskega površja (Petkovšek, Hočevár, 1995, 18–19). V naši analizi smo uporabili metodo daljinskega zaznavanja, in sicer posnetke satelita Landsat 8 v 10. in 11. kanalu (oba beležita sevanje v infrardečem delu

spektra), na osnovi katerih lahko pridobimo podatke o temperaturah površja (land surface temperature ali LST). Satelit v svoji orbiti obkroži Zemljo v 99 minutah in vsak delček zemeljskega površja posname na vsakih 16 dni. Če je nad danim površjem popolnoma jasno vreme, lahko te posnetke uporabimo za interpretacijo temperatur površja. Landsat 8 snema v termičnem kanalu v osnovi z resolucijo $100\text{ m} \times 100\text{ m}$, vendar so kasneje podatki prevzorčeni na prostorsko resolucijo $30\text{ m} \times 30\text{ m}$ (Jensen, 2014; Medmrežje 4). Temperature v obeh kanalih smo povprečili in upoštevali tudi atmosfersko korekcijo. Za potrebe naše analize smo uporabili 22 satelitskih posnetkov za dneve, v katerih je bilo nad Slovensko Bistrico popolnoma jasno vreme. Uporabljeni posnetki zajemajo časovno okno med 31. marcem 2019 in 11. avgustom 2024. Ker se v omenjenem obdobju raba tal v Slovenski Bistrici predvsem v kontekstu spremembe pozidanih površin ni zelo spremenila, menimo, da je časovno obdobje ustrezno. Posnetki so enakomerno razporejeni po podnebnih letnih časih (po pet posnetkov pozimi, spomladi, poleti in jeseni). Na osnovi podatkov površinskega mestnega toplotnega otoka smo izračunali povprečne temperature površja po podnebnih letnih časih. V čas zime so uvrščeni december, januar in februar, v čas pomladi marec april in maj, v čas poletja junij, julij in avgust, v čas jeseni pa september, oktober in november.

Podatke o temperaturah površja smo primerjali z rabo tal, predvsem s stopnjo pozidanosti. V ta namen smo uporabili podatke Urbanega atlasa (Medmrežje 5), ki na obravnavanem območju Slovenske Bistrice vključuje naslednje kategorije:

Preglednica 1: Kategorije Urbanega atlasa na območju Slovenske Bistrice. Vir: Urban Atlas 2018 (Medmrežje 5).

11100	Sklenjene gosto pozidane površine (NPP > 80 %)
11210	Nesklenjene pozidane površine z veliko gostoto (NPP 50 % – 80 %)
11220	Nesklenjene pozidane površine z zmerno gostoto (NPP 30% – 50%)
11230	Nesklenjene pozidane površine z nizko gostoto (NPP 10 % – 30 %)
11240	Nesklenjene pozidane površine z zelo nizko gostoto (NPP < 10 %)
11300	Posamične stavbe
12100	Industrijske, komercialne, javne in vojaške površine
12210	Avtoceste, hitre ceste in pripadajoča zemljišča
12220	Druge ceste in pripadajoča zemljišča
13100	Gramoznice
13400	Nefunkcionalna zemljišča
14100	Zelena urbana območja
14200	Območja za šport in rekreacijo
21000	Obdelovalna zemljišča
23000	Pašniki
31000	Gozdovi
50000	Vodne površine

V nadaljevanju smo izračunali povprečne sezonske temperature površja po posameznih kategorijah Urbanega atlasa. Intenzivnost površinskega mestnega toplotnega otoka smo na koncu izračunali tako, da smo kot referenčno temperaturo površja v vsaki sezoni privzeli tisto na pašnikih/travniki, nato pa le-te odšteli od povprečnih temperatur v ostalih kategorijah rabe tal v dani sezoni. Po merilih Svetovne meteorološke organizacije (WMO) se namreč meteorološke meritve v zmernih geografskih širinah opravljajo na travno površino, ki kot tako predstavlja referenčno obliko rabe tal (WMO, 2008). Rezultate smo prikazali tudi prostorsko.

REZULTATI IN RAZPRAVA

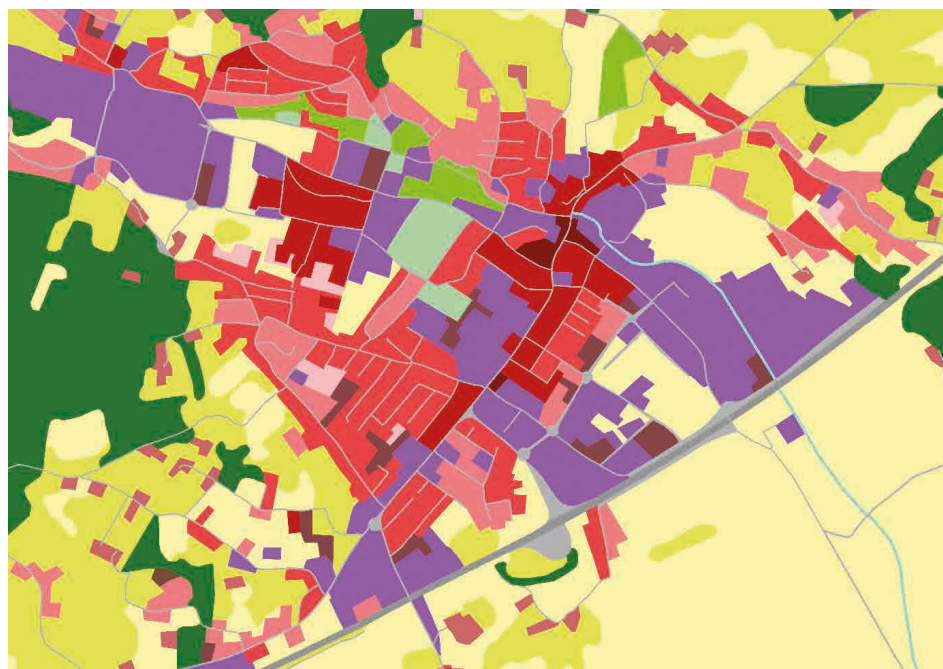
Splošne lastnosti obravnavanega območja

Slovenska Bistrica je naselje s površino 7,97 km² in je na začetku leta 2024 beležilo 8292 prebivalcev, kar to naselje v slovenskem merilu uvršča na 20. mesto od skupaj 6035 naselij. Obravnavano območje (Slika 1) vključuje površje velikosti 4,5 km × 3,0 km oziroma 13,5 km².

Slika 1: Slovenska Bistrica – obravnavano območje.
Vir: Medmrežje 6.

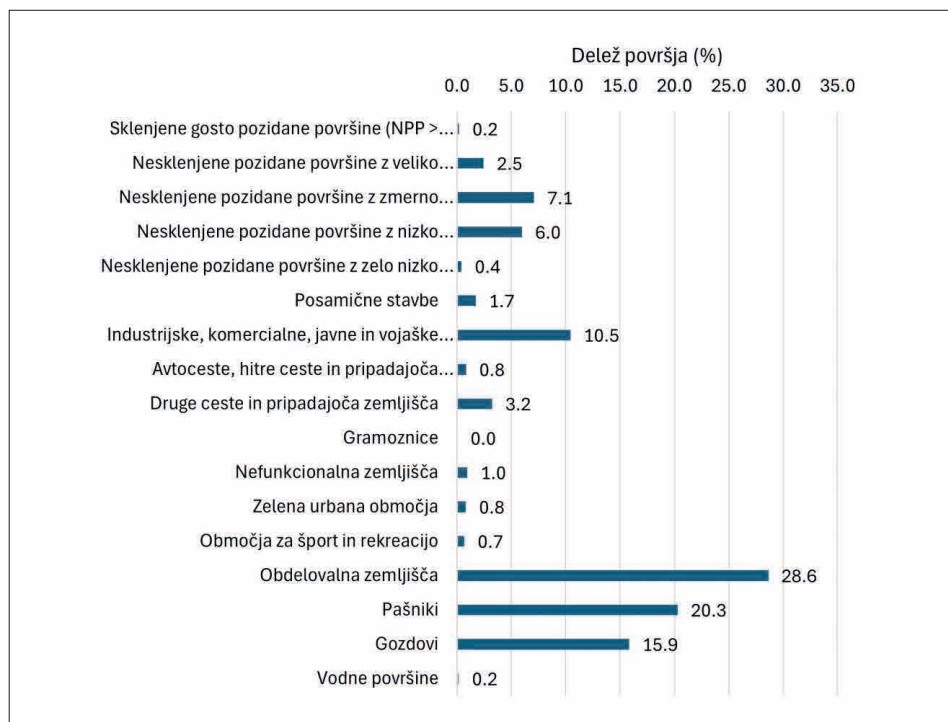
Naselje leži ob vznožju jugovzhodnega dela Pohorja in ob vodotoku Bistrica. V severnem in severovzhodnem delu se širi na odrastke Podpohorskih gor, ki se proti vzhodu nadaljujejo v sleme Savinsko. Na jugovzhodni strani se gosteje pozidani del naselja ostro konča ob avtocesti Maribor–Ljubljana, onkraj avtoceste pa prevladujejo predvsem obdelovalne površine. V strukturi rabe tal obravnavanega območja prevladujejo obdelovalne površine, ki pokrivajo 28,6 % obravnavanega površja, predvsem v jugovzhodnem, jugozahodnem in severovzhodnem delu obravnavanega območja. Pašniki pokrivajo 20,3 % površja, gozdovi 15,9 %, industrijske, komercialne, javne in vojaške površine 10,5 %, nesklenjene pozidane površine skupaj 16,0 %, najgostejše pozidane površine pa 0,2 % (Slika 3). Slednje so v starem mestnem jedru v širšem območju ob Trgu svobode in fragmentarno v industrijsko-storitveni coni v jugovzhodnem delu naselja ob avtocesti. Gostejše pozidan je tudi severozahodni del naselja na območju tovarne Impol.

Raba tal

■ Sklenjene gosto pozidane površine (NPP > 80%)	■ Gramoznice
■ Nesklenjene pozidane površine z veliko gostoto (NPP 50% - 80%)	■ Nefunkcionalna zemljišča
■ Nesklenjene pozidane površine z zmerno gostoto (NPP 30% - 50%)	■ Zelena urbana območja
■ Nesklenjene pozidane površine z nizko gostoto (NPP 10% - 30%)	■ Območja za šport in rekreacijo
■ Nesklenjene pozidane površine z zelo nizko gostoto (NPP < 10%)	■ Obdelovalna zemljišča
■ Posamične stavbe	■ Pašniki
■ Industrijske, komercialne, javne in vojaške površine	■ Gozdne površine
■ Avtoceste, hitre ceste in pripadajoča zemljišča	■ Vodne površine
■ Druge ceste in pripadajoča zemljišča	

Slika 2: Raba tal na območju Slovenske Bistrice.
Vir: Medmrežje 5.

Slika 3: Struktura rabe tal v Slovenski Bistrici.

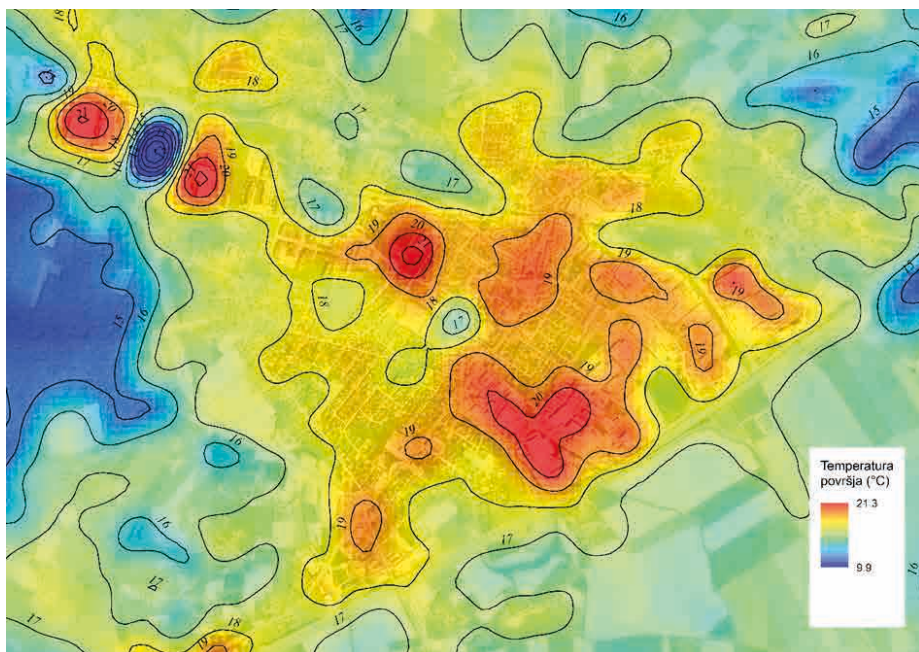
Vir: Medmrežje 5; lastni izračuni 2024.

Povprečni površinski mestni toplotni otok v Slovenski Bistrici

Povprečni površinski mestni toplotni otok v Slovenski Bistrici predstavlja povprečne temperature površja vseh podnebnih letnih časov. Kot take dobro prikazujejo splošne značilnosti oblike, velikosti in intenzivnost površinskega mestnega toplotnega otoka v Slovenski Bistrici, po drugi strani pa vseeno zakrijejo specifične značilnosti po letnih časih, zato je na površinski mestni toplotni otok potrebno gledati z obeh vidikov.

Povprečni površinski mestni toplotni otok v Slovenski Bistrici (Slika 4) kaže dobro ujemanje temperatur površja z rabo tal. Najvišje temperature površja nastopajo na območju trgovsko-podjetniške cone »Bistrica«, ki se je ob avtocesti Maribor – Ljubljana začela razvijati po letu 2000 (Medmrežje 7) in se še naprej širi. To je pomenilo pomembno spremembo rabe tal v smislu večanja gosteje pozidanih površin. Najvišje temperature nastopajo na območju med vpadnico na avtocesto na jugozahodu in Industrijsko ulico na severovzhodu ter med avtocesto na jugovzhodu in Plečnikovo ulico na severozahodu. Povprečne temperature površja so višje tudi na območju športnega igrišča

na križišču ulice Ob stadionu in Ulice Moše Pijade, kjer je del igrišča prekrit s temno sivo površino, ki izdatno vpija kratkovalovno sončno sevanje in se zato intenzivneje pregreva. Povprečne temperature površja so na igrišču vsaj za 3 °C višje od tistih v okolici. Tretje območje z višjimi povprečnimi temperaturami površja je v severozahodnem delu obravnavanega območja, na lokaciji proizvodnih hal tovarne Impol, kjer pa je površinski mestni toplotni otok prekinjen s hladnejšim območjem v osrčju tovarne Impol.

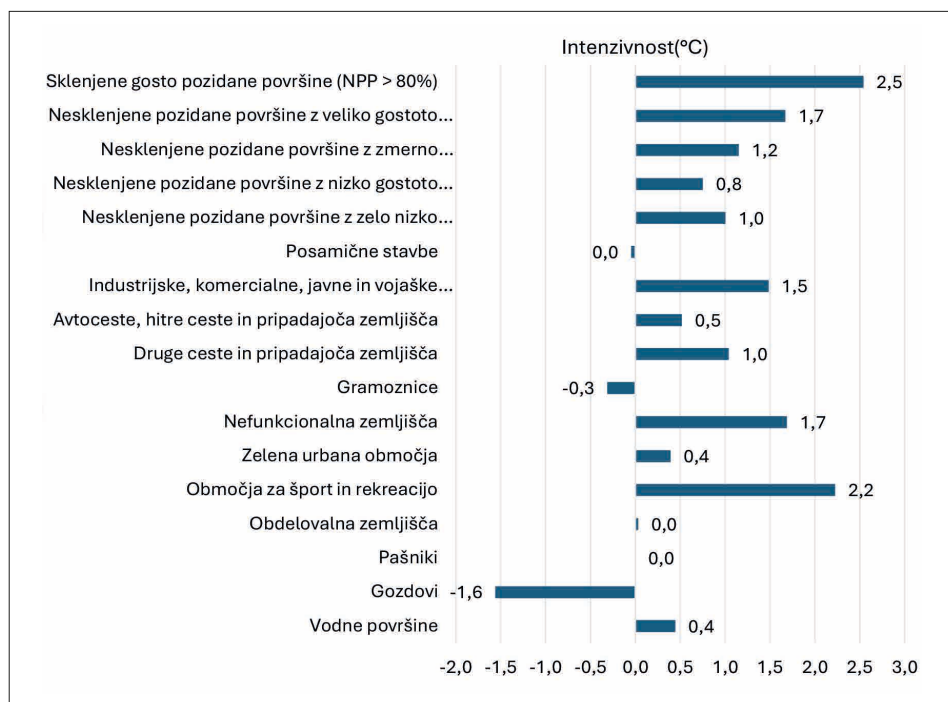
Slika 4: Površinski mestni toplotni otok v Slovenski Bistrici (povprečje vseh letnih časov).

Vir: Medmrežje 4; Medmrežje 6; Lastni izračuni 2024.

Višje povprečne temperature površja nastopajo tudi na območju starega mestnega jedra na širšem območju Trga svobode, v skrajnem severovzhodnem delu trgovsko-podjetniške cone »Bistrica« med Kolodvorsko ulico in pobočji pod cerkvijo sv. Jožefa ter na širšem območju avtobusne postaje ob Kolodvorski ulici. Dva manj izrazita otoka z višjimi povprečnimi temperaturami površja se pojavljata še ob Ljubljanski cesti, in sicer na širšem območju krožišča z odcepom ceste proti Poljčanam, v bližini katerega je nekaj nakupovalnih središč in bencinski servis. Najnižje povprečne temperature površja se pojavljajo na območjih, ki so manj pozidana: na pretežno gozdnatem območju zahodno od obvoznice med tovarno Impol in krožiščem ob Ljubljanski cesti ter na vzhodu, na pretežno gozdnatih pobočjih severovzhodno od cerkve sv. Jožefa. Znotraj mesta izstopajo tri območja z nižjimi povprečnimi temperaturami

površja: na območju parka med gradom in Osnovno šolo Pohorskega odreda Slovenska Bistrica, na območju stanovanjskih blokov z več okoliških zelenih površin med Partizansko ulico in Tomšičevo ulico ter na območju vojaških objektov ob Špindlerjevi ulici. Posebnost med hladnejšimi območji v Slovenski Bistrici predstavlja kompleks tovarniških hal v osrčju tovarne Impol, kjer so povprečne temperature za najmanj 9 °C nižje od temperatur nad ostalimi sosednjimi tovarniškimi halami. Vzrok za nizke temperature v osrednjem delu Impola izhaja iz tehnološkega postopka hlajenja aluminija s pomočjo hladilnih stebrov, ki imajo viden vpliv na temperaturo površja streh. Omenili smo, da so jugovzhodno od avtoceste pretežno obdelovalne površine, zato so tam povprečne temperature površja nižje, razen na območjih s pozidanimi površinami (ulica Proti jezam in na območju centralne čistilne naprave Slovenska Bistrica).

Z intenzivnostjo povprečnega površinskega mestnega toplotnega otoka v Slovenski Bistrici prikazujemo odstopanja povprečnih temperatur površja od tistih na pašniških oziroma travniških površinah. Najvišja pozitivna odstopanja se kažejo na območjih sklenjenih gosto pozidanih površin z deležem nepropustnega površja nad 80 %, na katerih so povprečne temperature površja za 2,5 °C višje od pašniških.

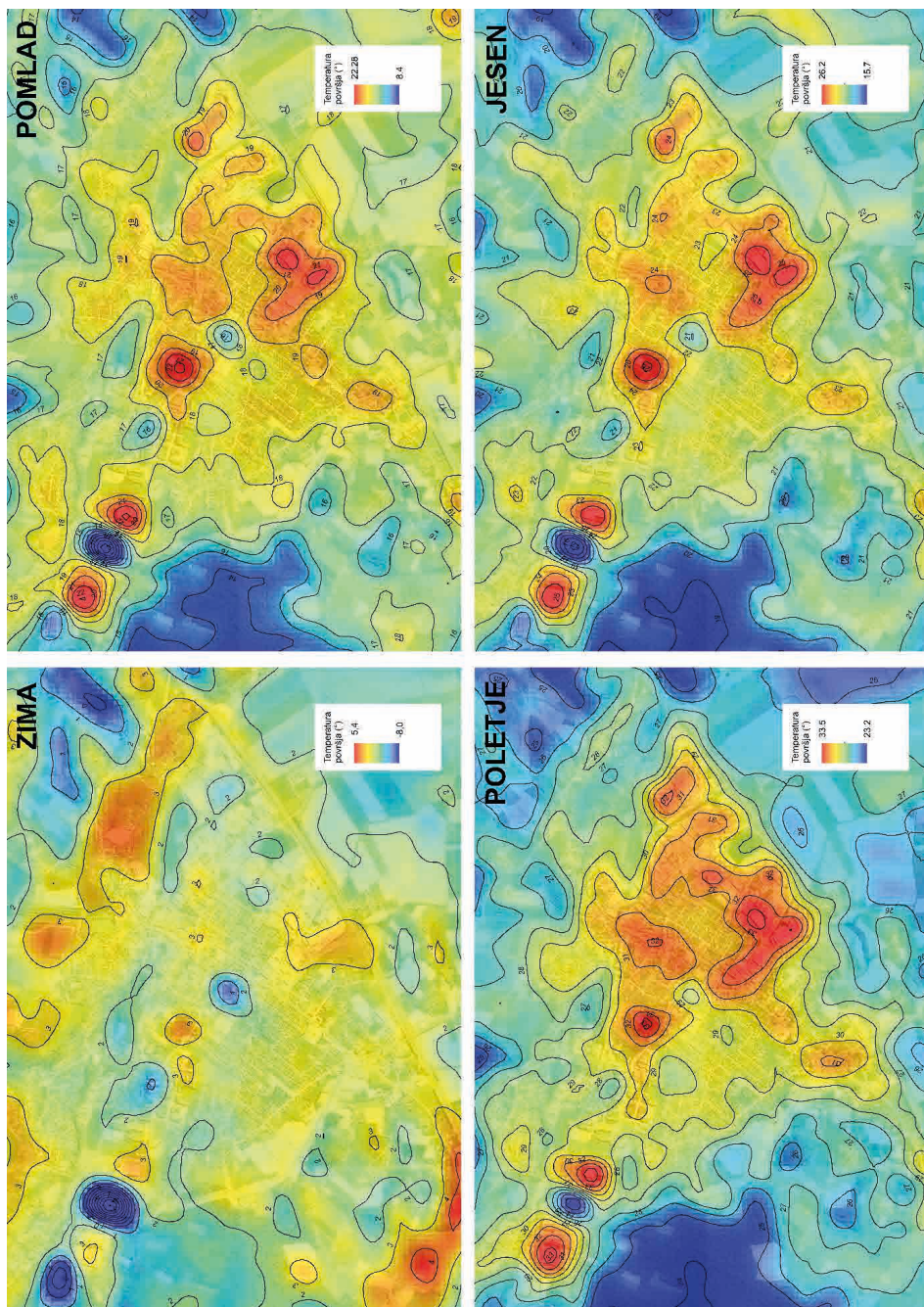
Slika 5: Intenzivnost površinskega mestnega toplotne otoka v Slovenski Bistrici (povprečje vseh letnih časov). Vir: Medmrežje 5; lastni izračuni 2024.

Večje odstopanje v višini $+2,2\text{ }^{\circ}\text{C}$ je mogoče zaznati tudi na območjih za šport in rekreacijo, kjer pa gre to predvsem na račun že omenjenega igrišča s temno sivo podlago ob ulici Ob stadionu. Višja odstopanja se pojavljajo še na nesklenjenih pozidanih površinah z veliko gostoto pozidanosti (delež nepropustnega površja med 50 % in 80 %) ter na nefunkcionalnih zemljiščih. V obeh primerih so povprečne temperature površja za $1,7\text{ }^{\circ}\text{C}$ višje od tistih na pašnikih. Hladnejše površine od pašniških se pojavljajo na gozdnih površinah ($-1,6\text{ }^{\circ}\text{C}$), precej manj pa na območju gramoznic ($-0,4\text{ }^{\circ}\text{C}$) (Slika 5). Amplituda povprečnih temperatur površja na območju Slovenske Bistrice znaša $4,1\text{ }^{\circ}\text{C}$. Če analiziramo skrajne temperature po posameznih kategorijah rabe tal, so amplitude občutno višje: najnižje temperature posameznih pikslov po kategorijah rabe tal nihajo z razponom $8,9\text{ }^{\circ}\text{C}$, najvišje pa z razponom temperatur $4,5\text{ }^{\circ}\text{C}$.

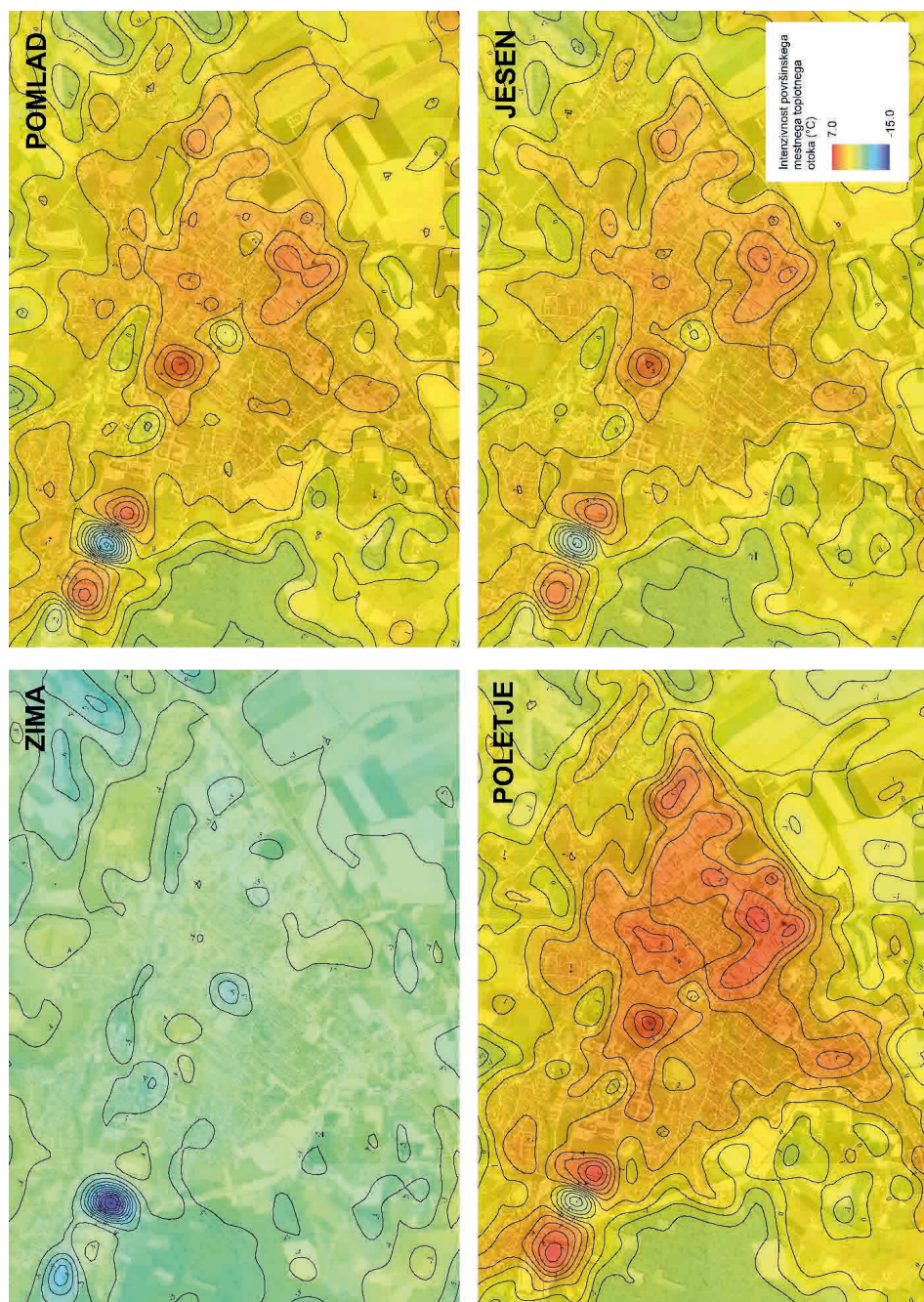
Površinski mestni toplotni otok v Slovenski Bistrici po letnih časih

Obseg, oblika in intenzivnost površinskega mestnega toplotnega otoka ima običajno letni režim. Nanj vplivajo različni dejavniki, od višinskega kota Sonca v posameznem letnem času, snežnega pokrova in letnega ritma vegetacije do človekovih vplivov (kurilna sezona, spremembe gostote prometa itd.) (Žiberna et al., 2021). Slovenska Bistrica v tem smislu ni izjema. Amplituda temperatur površinskega mestnega toplotnega (razlika med najtoplejšim in najhladnejšim pikslom) je v Slovenski Bistrici najnižja v zimskih mesecih ($1,8\text{ }^{\circ}\text{C}$), najvišja pa v poletnih mesecih ($6,5\text{ }^{\circ}\text{C}$). V prehodnih letnih časih je nekoliko nižja od poletne amplitude: spomladi $5,6\text{ }^{\circ}\text{C}$, jeseni pa $5,2\text{ }^{\circ}\text{C}$. Eden od pomembnih vzrokov za manjše razlike v temperaturah površja pozimi je pojav snežne odeje. Ta prekrije različne oblike rabe tal in zato zniža razlike v intenzivnosti toplotnega sevanja. V zimskih mesecih lahko opazimo tudi, da ima zaradi nižjega višinskega kota Sonca večji pomen relief. Prisojne lege prejmejo relativno več sončnega obseva kot ravninska območja, medtem ko so ob višjih višinskih kotih Sonca (poleti, deloma pa tudi spomladi in jeseni) reliefni dejavniki manj pomembni (Šegota, Filipčič, 1996, 25–26). To je nazorno vidno na Sliki 6. V času zime so najtoplejša območja južna pobočja pohorskih odrastkov severno od Slovenske Bistrice ter vzhodno od Spodnje Ložnice. Ostali dejavniki, kot so gostota pozidave in albedo površja v zimskih mesecih, zaradi snežne odeje nimajo takega vpliva. Spomladi, poleti in jeseni zaradi odsotnosti snežnega pokrova in večjega višinskega kota Sonca relief ne igra več tako pomembne vloge, zato pa je toliko pomembnejši vpliv rabe tal, še posebej gostota pozidave in industrijska dejavnost. V vseh treh letnih časih se najvišje temperature pojavljajo na območju sklenjene pozidave

s stopnjo nepropustnega površja nad 80 %, pri čemer so ta območja najtoplejša v poletnih mesecih. To vidimo na karti intenzivnosti površinskega mestnega toplotnega otoka (Slika 7). Za referenčno površje smo izbrali pašniške/travniške površine, nato pa za vse ostale kategorije rabe tal izračunali temperaturne razlike. Pozimi temperature površja na najgostejše pozidane površine (delež nepropustnega površja nad 80 %) ne kažejo odstopanja od pašniških/travniških površin, medtem ko so te spomladi za 2,7 °C, poleti za 4,8 °C in jeseni za 2,6 °C višje od temperatur površja na pašniških/travniških površinah. Intenzivnost površinskega mestnega toplotnega otoka je višja tudi na območjih za šport in rekreacijo, kjer so temperature površja spomladi za 2,6 °C, poleti za 3,7 °C in jeseni za 2,4 °C višje od temperatur površja na referenčnih površinah. Pri razlagi vzrokov za to pa moramo biti kritični: višje temperature območij za šport in rekreacijo so v veliki meri višje zaradi igrišča s temno podlago in veliko sposobnosti vpoja Sončevega sevanja na območju ob ulici Ob stadionu, o čemer pa smo že pisali pri analizi povprečnega površinskega mestnega toplotnega otoka. V intenzivnosti sezonskega površinskega mestnega toplotnega otoka z nadpovprečno visokimi temperaturami izstopajo tudi nefunkcionalna zemljišča in industrijske, komercialne, javne in vojaške površine v delih Slovenske Bistrice, ki smo jih navedli že v prejšnjem poglavju (Slika 6, Slika 7, Slika 8). Povzamemo lahko, da je površinski mestni toplotni otok v Slovenski Bistrici najintenzivnejši in tudi najbolj strukturiran v poletnih, najmanj pa v zimskih mesecih. V poletnih mesecih je višinski kot Sonca višji; posledica tega je višji sončni obsev, zaradi česar razlike v rabi tal, ki vplivajo na intenzivnost segrevanja in ohlajanja pridejo bolj do izraza. Pozimi je višinski kot Sonca nižji, zato ima na sončni obsev večji vpliv relief, zato se najbolj segrevajo prisojna pobočja. Vpliv rabe tal na intenzivnost segrevanja in ohlajanja je manjši predvsem zaradi prisotnosti snežne odeje, ki površje z vidika energijske bilance naredi bolj homogeno.

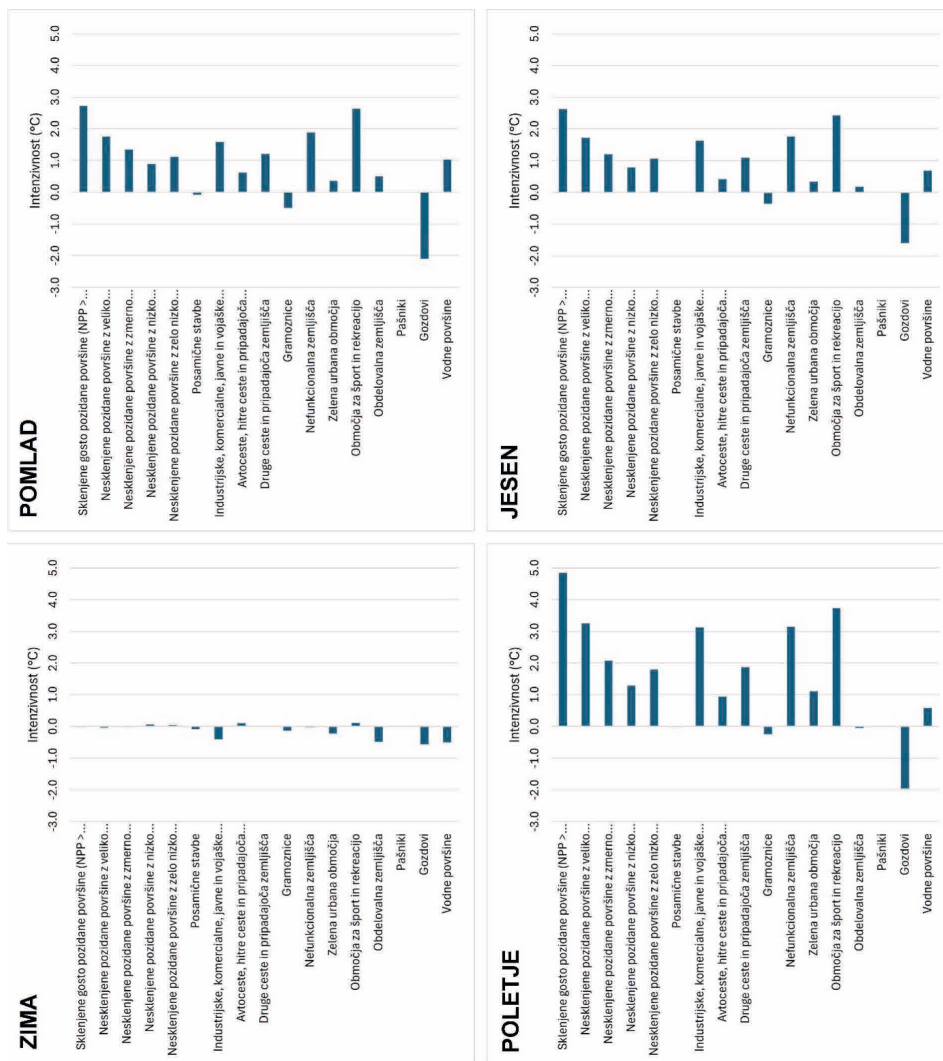

Slika 6: Sezonski režim površinskega mestnega
toplotnega otoka v Slovenski Bistrici.
Vir: Medmrežje 4; Medmrežje 6; lastni izračuni 2024.

Slika 7: Intenzivnost sezonskega režima površinskega mestnega toplotnega otoka v Slovenski Bistrici.

Vir: Medmrežje 4; Medmrežje 6; lastni izračuni 2024.

Slika 8: Intenzivnost površinskega mestnega toplotnega otoka v Slovenski Bistrici glede na kategorije rabe tal v Slovenski Bistrici.

Vir: Medmrežje 4; lastni izračuni 2024.

Da bi prikazali vplive sezonskega režima površinskega mestnega toplotnega otoka na temperature površja v posameznih delih mesta in ob tem izpostavili amplitude temperatur površja v posameznih letnih časih, smo izdelali tudi dva tipična profila (Profil A, Profil B) čez polje temperatur površja v Slovenski Bistrici po letnih časih. Profil A poteka v smeri severozahod–jugovzhod in prečka nepozidane površine na levem bregu Bistrice, tovarno Impol, območje stanovanjskih blokov južno od Tomšičeve ulice, območje individualnih hiš, nakupovalno središče ob izvozu z avtoceste in njivske površine južno od

avtoceste Maribor – Ljubljana. Profil B poteka od redkeje pozidanega južnega pobočja pod Zafoštom, prečka območje individualnih hiš v zahodnem delu Slovenske Bistrice in staro mestno jedro, nadaljuje pa čez tovarno olja in se konča na redkeje pozidanem odrastku Pohorja severno od cerkve sv. Jožefa (Slika 9).

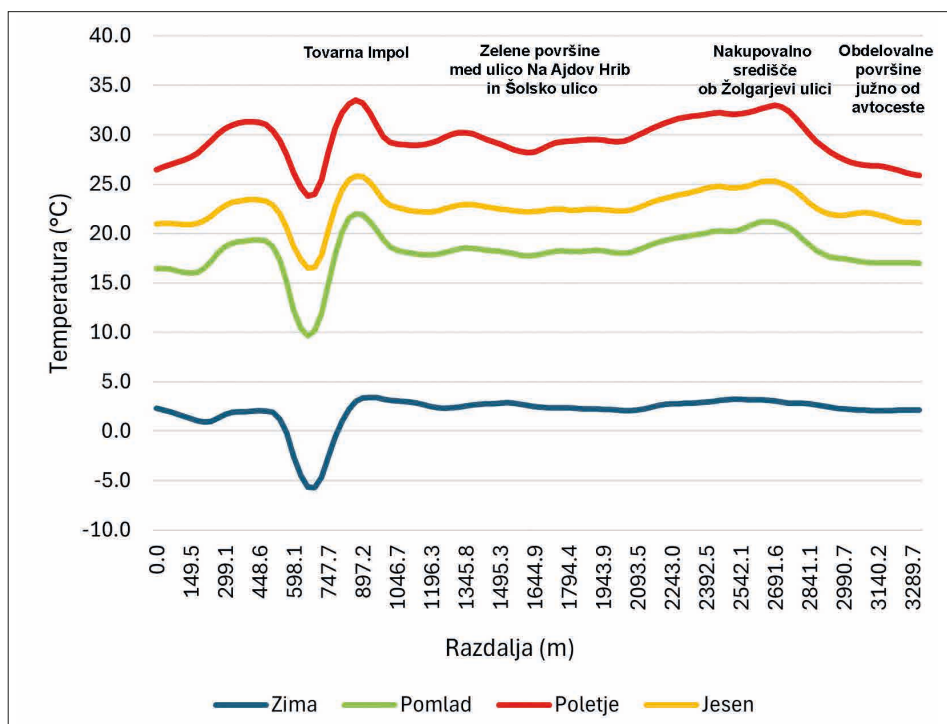
Slika 9: Potek Profila A in profila B čez Slovensko Bistrico.

Vir: Medmrežje 6.

Spremembe temperatur površja na profilu A (Slika 10) kažejo na več značilnosti površinskega mestnega toplotnega otoka v Slovenski Bistrici:

- Temperaturne razlike med območji z različno gostoto pozidave v Slovenski Bistrici so najnižje pozimi ($3,0\text{ }^{\circ}\text{C}$), najvišje pa poleti ($5,7\text{ }^{\circ}\text{C}$).
- Povprečne temperature na profilu A so seveda najvišje poleti ($28,8\text{ }^{\circ}\text{C}$), medtem ko so jeseni $22,2\text{ }^{\circ}\text{C}$, spomladi $17,9\text{ }^{\circ}\text{C}$, pozimi pa $2,4\text{ }^{\circ}\text{C}$. Višje jesenske povprečne temperature površja na profilu A si lahko razlagamo kot posledico poletnih razmer z višjimi temperaturami, čeprav se kontinentalna območja jeseni relativno hitro ohlajajo.
- Obstaja dobra korelacija med kategorijami rabe tal in višino temperature: najvišje temperature se pojavljajo na gosto pozidanem območju tovarne Impol in na območju nakupovalnega središča ob vpadnici na avtocesto. Zelenih površin, ki bi blažile pretirano pregrevanje površja, tukaj skoraj ni. Po drugi strani so najnižje temperature na travnikih severno od tovarne

Impol, na območju zelenice med ulico Na Ajdov Hrib in Šolsko ulico ter na njivskih površinah južno od avtoceste. Izrazit padec temperature površja na območju osrednjega dela tovarne Impol je posledica tehnoloških procesov hlajenja aluminija s pomočjo hladilnih stolpov in je s tega vidika zelo zanimiv, a hkrati netipičen pojav.

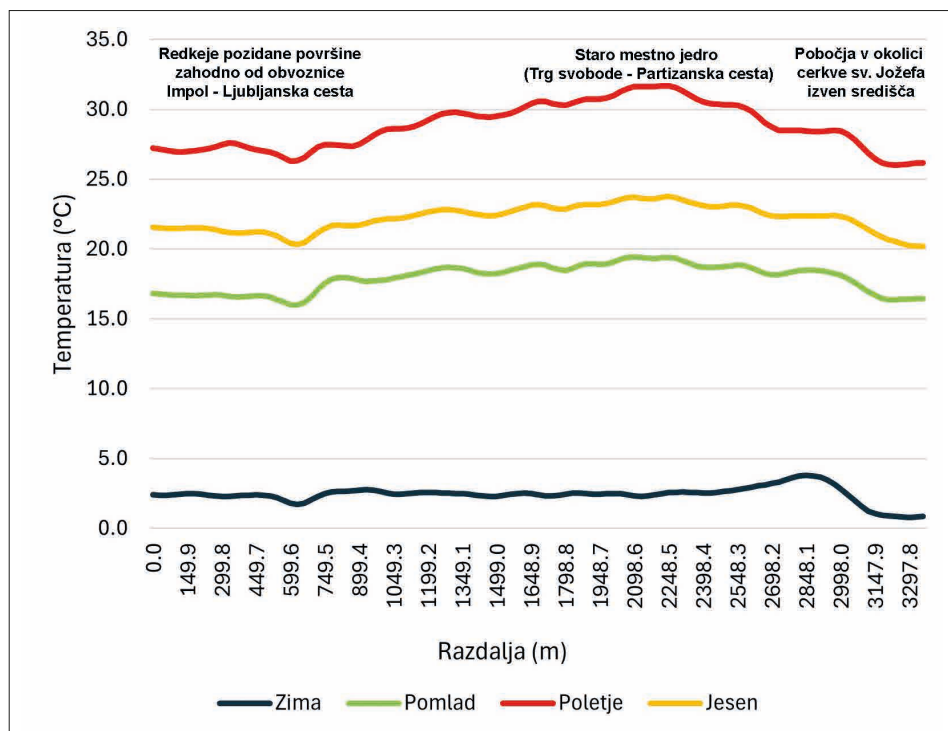
Slika 10: Spremembe temperatur površja na profilu A po letnih časih.

Vir: lastni izračuni, 2024.

Pri interpretaciji sprememb temperatur površja na profilu B glede na letne čase bi lahko povzeli glavne značilnosti, ki smo jih omenili pri analizi profila A; dodali bi še naslednje:

- V času zime se najvišje temperature površja ne pojavljajo na najgostejše pozidanih območjih, pač pa na prisojnih pobočjih pod cerkvijo sv. Jožefa. O vzrokih za to smo že govorili (ob manjših višinskih kotih Sonca je vpliv reliefnih značilnosti, predvsem ekspozicije in naklona pobočij na intenzivnost segrevanja višji; snežni pokrov homogenizira površje, zato je vpliv gostote pozidave na intenzivnost segrevanja površja bistveno nižji).
- Najvišje temperature površja so na območju starega mestnega jedra med Trgom svobode in Partizansko cesto, kjer je zaradi historyčnih razlogov delež zelenih površin močno zmanjšan.

- Najnižje temperature se pojavljajo na osojnih pobočjih severno od cerkve sv. Jožefa in zahodno od obvoznice med tovarno Impol in krožiščem ob Ljubljanski cesti.

Slika 11: Spremembe temperatur površja na profilu B po letnih časih.

Vir: lastni izračuni, 2024.

ZAKLJUČEK

Slovenska Bistrica sodi med večja naselja v Sloveniji. Zaradi spremenjene rabe tal, predvsem sorazmerno goste pozidave, oblikuje jasno viden površinski mestni toplotni otok. Na intenzivnost površinskega mestnega toplotnega otoka v Slovenski Bistrici najbolj vplivajo sklenjene goste pozidane površine z deležem nepropustnega površja nad 80 %, območja za šport in rekreacijo (predvsem na račun temnega igrišča ob na račun igrišča s temno podlago in veliko sposobnostjo vpoja sončnega obseva na območju ob ulici Ob stadionu) ter industrijske komercialne, javne in vojaške površine, predvsem na območju trgovsko-podjetniške cone »Bistrica«, ki se je ob avtocesti Maribor–Ljubljana začela razvijati po letu 2000. Nižje temperature so na območju gozdov, vodnih površin in zelenih urbanih območij, ki pomembno

blažijo obremenilne učinke ob vedno pogostejših vročinskih valovih zlasti v poletnih mesecih.

Sezonski režim površinskega mestnega toplotnega otoka v Slovenski Bistrici kaže, da je ta najslabše razvit v zimskih mesecih, ko znašajo povprečne temperaturne razlike med posameznimi deli mesta le 1,8 °C. Najintenzivneje je površinski mestni toplotni otok razvit v poletnih mesecih, ko temperaturna amplituda znaša 6,5 °C. V prehodnih letnih časih je temperaturna amplituda nekoliko nižja od poletne: spomladi 5,6 °C, jeseni pa 5,2 °C. Eden od pomembnih vzrokov za manjše razlike v temperaturah površja pozimi je pojav snežne odeje.

Zaradi globalnega segrevanja lahko pričakujemo, da se bodo obremenilni učinki zaradi vedno pogostejših vročinskih valov v urbanih območjih krepili. Za zagotavljanje primerne kvalitete bivalnega okolja so študije mestnega toplotnega okolja v srednje velikih naseljih zelo pomembne, saj opozarjajo na problematična območja. V prihodnje bomo tudi v srednjih in manjših naseljih v okviru načrtovanja bodočega prostorskega razvoja morali začeti razmišljati o umeščanju zelenih in vodnih površin v naselja, s katerimi bomo blažili negativne učinke podnebnih sprememb in vročinskih valov.

LITERATURA

- Bechtel, B., Panagiotis, S., Voogt, J., Wenfeng, Z., (2019): Seasonal Surface Urban Heat Island Analysis, 2019 Joint Urban Remote Sensing Event (JURSE), Vannes, France. DOI: 10.1109/JURSE.2019.8808982
- Bonan, G., (2008): Ecological Climatology. Concepts and Applications. Cambridge University Press. Cambridge. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781107339200>
- Douglas, I., (1983): The Urban Environment. Edward Arnold. Baltimore.
- Douglas, I., James, P., (2015): Urban Ecology. An Introduction. Routledge. London and New York.
- EEA, (2012): Urban adaptation to climate change in Europe, EEA Report No. 2/ 2012.
- Erell, E., Pearlmutter, D., Williamson, T., (2015): Urban Microclimate. Designing the Spaces Between Buildings. Earthscan. New York.
- Fezer F. (1994): Das Klima der Städte. Justus Perthes Verlag, Gotha.
- Forman, R. T. T., (2014): Urban Ecology. Science of Cities. Cambridge University Press. Cambridge. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139030472>
- Hsiang, S., Deryugina, T., (2014): Does the Environment Still Matter? Daily Temperature and Income in the United States. NBER Working Paper No. 20750.
- Jensen, J. R., (2014): Remote Sensing of the Environment. An Earth Resource Perspective. Pearson. Harlow.
- Kladnik R., (1988): Termodinamika. Tehniška založba Slovenije, Ljubljana.

- Monteith, J. L., Unsworth, M. H., (2013): Principles of Environmental Physics. Plants, Animals, and the Atmosphere. Fourth Edition. Elsevier. Amsterdam. DOI: <https://doi.org/10.1016/C2010-0-66393-0>
- Nakamura, Y., Shigeta, Y., Watarai, Y., (2018): Seasonal Variations of the Urban Heat Island in Kumagaya, Japan, Geographical Review of Japan Series B 91(2): 29–39. DOI: <https://doi.org/10.4157/geogrevjapanb.91.29>
- Oke, T. R., (1990): Boundary Layer Climates, Routledge. London and New York. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203407219>
- Oke, T. R., Mills, G., Christen, A., Voogt, J. A., (2017): Urban Climates. Cambridge University Press. Cambridge. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781139016476>
- Parsons, K., (2014): Human Thermal Environments. CRC Press. New York.
- Petkovšek, Z., Hočvar, A., (1995): Meteorologija. Osnove on nekatere aplikacija. Biotehniška fakulteta. Univerza v Ljubljani. Ljubljana.
- Pongrácz, R., J. Bartholy, Dezs, Z., (2010): Application of remotely sensed thermal information to urban climatology of Central European cities. Phys. Chem. Earth, 35, 95–99. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.pce.2010.03.004>
- Robine, J., Cheung, S., Le Roy, S., Van Oyen, H., Griffiths, C., Michel, J., Herrmann, François R., (2008): Death toll exceeded 70,000 in Europe during the summer of 2003. Comptes Rendus Biologies. 331 (2). DOI:10.1016/j.crvi.2007.12.001
- Šegota, T., Filipčić, A., (1996): Klimatologija za geografe. Školska knjiga. Zagreb.
- Zhou, B., Lauwaet, D., Hooyberghs, H., DeRidder, K., Kropp, J., Rybski, D., (2016): Assessing Seasonality in the Surface Urban Heat Island of London. Journal of Applied Meteorology and Climatology. Vol. 55. p 493–505. DOI: <https://doi.org/10.1175/JAMC-D-15-0041.1>
- Žiberna, I., (1996): Mestna klima Maribora. Doktorska disertacija. Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani. Ljubljana.
- Žiberna, I., (2017): Trendi vodne bilance v severovzhodni Sloveniji v obdobju 1961–2016. V: Geografije Podravja. Prostori. Univerzitetna založba. Univerza v Mariboru. Maribor. DOI: <https://doi.org/10.18690/>
- Žiberna, I., Pipenbahr, N., Donša, D., Škornik, S., Kaligarič, M., Kajfež-Bogataj, L., Črepinšek, Z., Grujić, J. V., Ivajnsi, D., (2021): The impact of climate change on urban thermal environment dynamics. Atmosphere. 2021, vol. 12, iss. 9, str. 1–15. DOI: <https://doi.org/10.3390/atmos12091159>
- WMO, (2008): Guide to Meteorological Instruments and Methods of Observation. WMO-No. 8.
- Medmrežje 1: <https://www.un.org/uk/desa/68-world-population-projected-live-urban-areas-2050-says-un> (6. 11. 2024).
- Medmrežje 2: <https://www.metoffice.gov.uk/learning/learn-about-the-weather/weather-phenomena/case-studies/russian-heatwave> (7. 11. 2024).
- Medmrežje 3: <https://gis.stat.si/#> (7. 11. 2024).
- Medmrežje 4: <https://earthexplorer.usgs.gov/> (8. 9. 2024).
- Medmrežje 5: <https://land.copernicus.eu/en/products/urban-atlas> (20. 8. 2024).
- Medmrežje 6: <https://ipi.eprostor.gov.si/jgp/data> (8. 9. 2024).

POVRŠINSKI MESTNI TOPLOTNI OTOK V SLOVENSKI BISTRICI

Povzetek

Mesta zaradi spremenjene rabe tal, energijske in masne bilance ter antropogenih virov energije predstavljajo poseben ekosistem, v katerem danes živi že 55 % svetovnega in kar 74 % evropskega prebivalstva. Eden od najizrazitejših načinov manifestiranja specifičnega mestnega ekosistema je oblikovanje mestnega podnebja, še posebej pa mestnega toplotnega otoka, za katerega so značilne višje temperature zraka in površja v mestih v primerjavi z okolico. V pogojih globalnega segrevanja se zlasti v mestih povečuje pogostost vročinskih valov, ki znižujejo kakovost bivalnega okolja. Empirično je dokazano, da vsako gručasto naselje z nad 1000 prebivalci že oblikuje prepoznaven toplotni otok. Na začetku leta 2024 je v Sloveniji v 240 naseljih z nad 1000 prebivalcev živelo kar 56,8 % prebivalstva. Večina prebivalcev Slovenije je torej tako ali drugače pod vplivom višjih temperatur zaradi segrevanja v gručastih naseljih. Poletni meseci z vse pogostejšimi vročinskimi valovi postajajo tudi v manjših naseljih vzrok za toplotno obremenitev in tako vplivajo na zdravje in produktivnost prebivalstva. Bolj ogroženi so starejši in otroci, bolniki s srčno-žilnimi obolenji in obolenji dihal, diabetiki, bolniki z obolenjem ledvic, bolniki z duševnimi motnjami in nepokretni. Na njihovo ogroženost lahko dodatno vplivajo nizek socialno-ekonomski status, socialna izoliranost, slabša dostopnost do zdravstvenih storitev in nasploh slabši bivalni pogoji. Prav zato je preučevanje značilnosti mestnega toplotnega otoka tudi v srednjih in manjših naseljih velikega pomena, saj lahko tako lažje prepoznamo kritična območja v naseljih in temu primerno načrtujemo razvoj naselij v smer blaženja obremenilnih podnebnih vplivov na zdravje in bivalne razmere.

V članku smo obravnavali površinski mestni toplotni otok (surface urban heat island ali SUHI) v Slovenski Bistrici in njegov letni režim. Analizirali smo razporeditev temperatur površja, ki vplivajo tudi na temperature zraka. Pri tem smo uporabili metodo daljinskega zaznavanja, in sicer posnetke satelita Landsat 8 v 10. in 11. kanalu (oba beležita sevanje v infrardečem delu spektra), na osnovi katerih lahko pridobimo podatke o temperaturah površja. Za potrebe naše analize smo uporabili 22 satelitskih posnetkov za dneve, v katerih je bilo nad Slovensko Bistrico popolnoma jasno vreme. Uporabljeni posnetki vključujejo časovno okno med 31. marcem 2019 in 11. avgustom 2024. Podatke smo primerjali z rabo tal, pri čemer smo za slednje uporabili bazo podatkov Urbanega atlasa, ki je bil izdelan v okviru projekta Copernicus in ki so za tovrstne analize zelo uporabni, saj na dovolj natančen način predstavljajo ne le razporeditev pozidanih in ostalih površin, pač pa prinašajo tudi podatke o stopnji pozidanosti, kar je pomemben element, ki vpliva na intenzivnost površinskega mestnega toplotnega otoka.

Slovenska Bistrica z 8292 prebivalcev sodi med večja naselja v Sloveniji. Med 6035 naselji v Sloveniji je po številu prebivalcev na 20. mestu. Zaradi spremenjene rabe tal, predvsem sorazmerno goste pozidave, oblikuje jasno viden površinski mestni toplotni otok. Na intenzivnost površinskega mestnega toplotnega otoka v Slovenski Bistrici najbolj vplivajo sklenjene gosto pozidane površine z deležem nepropustnega površja nad 80 %, območja za šport in rekreacijo (predvsem na račun temnega igrišča in velike sposobnosti vpoja Sončevega sevanja na območju ob ulici Ob stadionu) ter industrijske komercialne, javne in vojaške površine (predvsem na območju trgovsko-podjetniške cone »Bistrica«, ki se je ob avtocesti Maribor – Ljubljana začela razvijati po letu 2000). Nižje temperature so na območju gozdov, vodnih površin in zelenih urbanih območij, ki pomembno blažijo obremenilne učinke ob vedno pogostejših vročinskih valovih zlasti v poletnih mesecih. Sezonski režim površinskega mestnega toplotnega otoka v Slovenski Bistrici kaže, da je ta najslabše razvit v zimskih mesecih, ko znašajo povprečne temperaturne razlike med posameznimi deli mesta le 1,8 °C. Najintenzivneje je površinski mestni toplotni otok razvit

v poletnih mesecih, ko temperaturna amplituda znaša 6,5 °C. V prehodnih letnih časih je temperaturna amplituda nekoliko nižja od poletne: spomladi 5,6 °C, jeseni pa 5,2 °C. Eden od pomembnih vzrokov za manjše razlike v temperaturah površja pozimi je pojav snežne odeje.

Zaradi globalnega segrevanja lahko pričakujemo, da se bodo obremenilni učinki zaradi vedno pogostejših vročinskih valov v urbanih območjih krepili. V prihodnje bomo tudi v srednjih in manjših naseljih v okviru načrtovanja bodočega prostorskega razvoja morali začeti razmišljati o umeščanju zelenih in vodnih površin v naselja, s katerimi bomo blažili negativne učinke podnebnih sprememb in vročinskih valov.

SURFACE URBAN HEAT ISLAND IN SLOVENSKA BISTRICA

Summary

Due to changed land use, energy and mass balance, and anthropogenic energy sources, cities represent a special ecosystem in which 55% of the world's population and 74% of the European population live today. One of the most striking ways of specific urban ecosystem manifestation is the formation of an urban climate, and in particular the urban heat island, which is characterised by higher air and surface temperatures in cities compared to their surroundings. Under global warming conditions, the frequency of heat waves is increasing, particularly in cities, which reduces the quality of the living environment. It has been empirically proven that every clustered settlement with over 1,000 inhabitants already forms a noticeable heat island. At the beginning of 2024, 56.8% of the population in Slovenia lived in 240 settlements with over 1,000 inhabitants. The majority of the population of Slovenia is therefore, in one way or another, affected by higher temperatures due to warming in clustered settlements. The summer months, with increasingly frequent heat waves, are also becoming a cause of heat stress in smaller settlements, thus affecting the health and productivity of the population. The elderly and children, patients with cardiovascular and respiratory diseases, diabetics, patients with kidney diseases, patients with mental disorders and immobile persons are at greater risk. Their vulnerability may be further affected by low socio-economic status, social isolation, reduced access to health services and generally poorer living conditions. That is why studying the characteristics of the urban heat island in medium-sized and smaller settlements is of great importance, as it makes it easier to identify critical areas in settlements and accordingly plan the development of settlements in order to mitigate the stressful climate impacts on health and living conditions. In this article, I discuss the surface urban heat island (SUHI) in Slovenska Bistrica and its annual regime. I analysed the distribution of surface temperatures, which also affect air temperatures. I used the remote sensing method, specifically images from the Landsat 8 satellite in channels 10 and 11 (both record radiation in the infra-red part of the spectrum), based on which we can obtain data on surface temperatures. For the purposes of my analysis, I used 22 satellite images for days when the weather over Slovenska Bistrica was completely clear. The images used cover a time window from 31 March 2019 to 11 August 2024. I compared the data with land use, using the Urban Atlas database, which was produced as part of the Copernicus project and is very useful for such analyses, as it presents not only the distribution of built-up and other areas in a adequately accurate manner, but also provides data on the level of built-up area, which is an important element that affects the intensity of the surface urban heat island. Slovenska Bistrica, with a population of 8,292, is one of the larger settlements in Slovenia. Among the 6,035 settlements in Slovenia, it ranks 20th in terms of population. Due to changed land use, particularly relatively dense construction, it forms a clearly visible surface urban

heat island. The intensity of the surface urban heat island in Slovenska Bistrica is most influenced by connected, densely built-up areas with a share of impervious surface above 80%, areas for sports and recreation (mainly due to dark playgrounds and the high ability to absorb solar radiation in the area along Ob stadionu street), and industrial, commercial, public and military areas (mainly in the area of the “Bistrica” commercial and business zone, which began to develop along the Maribor–Ljubljana motorway after 2000). Lower temperatures are found in areas of forests, bodies of water and urban green areas, which significantly mitigate the heat load effects of increasingly frequent heat waves, especially in summer months. The seasonal regime of the surface urban heat island in Slovenska Bistrica shows that it is least developed in winter months, when the average temperature differences between individual sections of the city are only 1.8 °C. The surface urban heat island is most intensively developed in summer months, when the temperature amplitude is 6.5 °C. In transitional seasons, the temperature amplitude is slightly lower than in summer: 5.6 °C in spring, and 5.2 °C in autumn. One of the important reasons for smaller differences in surface temperatures in winter is the occurrence of snow cover. Due to global warming, we can expect the heat load effects to intensify due to increasingly frequent heat waves in urban areas. In the future, we will also have to start thinking about placing green and water areas in medium-sized and smaller settlements as part of planning future spatial development, in order to mitigate the negative effects of climate change.

STÄDTISCHE OBERFLÄCHENWÄRMEINSEL IN SLOVENSKA BISTRICA

Zusammenfassung

Aufgrund veränderter Flächennutzung, Energie- und Massenbilanz sowie anthropogener Energiequellen stellen Städte ein besonderes Ökosystem dar, in dem heute 55% der Weltbevölkerung und 74% der europäischen Bevölkerung leben. Eine der auffälligsten Erscheinungsformen eines spezifischen städtischen Ökosystems ist die Ausbildung eines Stadtklimas und insbesondere der städtischen Wärmeinsel, die durch höhere Luft- und Oberflächentemperaturen in Städten im Vergleich zu ihrer Umgebung gekennzeichnet ist. Unter den Bedingungen der globalen Erwärmung ist die Häufigkeit von Hitzewellen, die die Lebensqualität beeinträchtigen. Es ist empirisch belegt, dass jede Ballungssiedlung mit über 1000 Einwohnern bereits eine erkennbare Wärmeinsel bildet. Anfang 2024 lebten 56,8% der Bevölkerung Sloweniens in 240 Siedlungen mit über 1000 Einwohnern. Der Großteil der Bevölkerung Sloweniens ist daher auf die eine oder andere Weise von höheren Temperaturen aufgrund der Erwärmung in Ballungsgebieten betroffen. Die Sommermonate mit ihren immer häufiger auftretenden Hitzewellen führen auch in kleineren Siedlungen zu Hitzestress und beeinträchtigen so die Gesundheit und Produktivität der Bevölkerung. Ältere Menschen, Kinder und Patienten mit Herz-Kreislauf-Erkrankungen und Atemwegserkrankungen, Diabetiker, Patienten mit Nierenerkrankungen, Patienten mit psychischen Störungen und Menschen mit eingeschränkter Mobilität sind einem höheren Risiko ausgesetzt. Ihre Verletzlichkeit kann noch weiter verstärkt werden durch einen niedrigen sozioökonomischen Status, soziale Isolation, einen schlechteren Zugang zu Gesundheitsdiensten und allgemein schlechtere Lebensbedingungen.

Gerade deshalb ist die Untersuchung der Eigenschaften der städtischen Wärmeinsel in mittelgroßen und kleineren Siedlungen von großer Bedeutung, denn sie erleichtert die Identifizierung kritischer Bereiche in Siedlungen und ermöglicht eine entsprechende Planung der Siedlungsentwicklung, um die belastenden Klimaauswirkungen auf Gesundheit und Lebensbedingungen zu mildern.

In diesem Artikel haben wir die städtische Oberflächenwärmeinsel (surface urban heat island oder SUHI) in Slovenska Bistrica und ihr Jahresregime erörtert. Wir haben die Verteilung der Oberflächentemperaturen analysiert, die sich auch auf die Lufttemperaturen auswirken. Wir haben die Methode der Fernerkundung verwendet, nämlich Bilder des Satelliten Landsat 8 in den Kanälen 10 und 11 (beide zeichnen Strahlung im infraroten Teil des Spektrums auf), auf deren Grundlage wir Daten zu Oberflächentemperaturen erhalten können. Für unsere Analyse haben wir 22 Satellitenbilder von Tagen verwendet, an denen das Wetter über Slovenska Bistrica völlig klar war. Die verwendeten Bilder umfassen ein Zeitfenster zwischen dem 31. März 2019 und dem 11. August 2024. Wir verglichen die Daten mit der Landnutzung und nutzten hierfür die Datenbank des Urban Atlas, derjenige im Rahmen des Copernicus-Projekts erstellt wurde und für derartige Analysen sehr nützlich ist, da sie nicht nur die Verteilung bebauter und anderer Flächen ausreichend genau darstellt, sondern auch Daten zum Grad der Bebauung liefert, der ein wichtiges Element ist, das die Intensität der städtischen Wärmeinsel an der Oberfläche beeinflusst.

Slovenska Bistrica ist mit 8292 Einwohnern eine der größeren Siedlungen Sloweniens. Unter den 6035 Siedlungen in Slowenien liegt sie hinsichtlich der Bevölkerungszahl auf Platz 20. Aufgrund veränderter Flächennutzungen, insbesondere einer relativ dichten Bebauung, bildet sich eine oberflächlich deutlich sichtbare städtische Oberflächenwärmeinsel. Die Intensität der städtischen Oberflächenwärmeinsel in Slovenska Bistrica wird am stärksten von geschlossenen, dicht bebauten Gebieten mit einem Anteil versiegelter Flächen von über 80% sowie von Bereichen für Sport und Erholung (vor allem aufgrund des dunklen Spielplatzes und der hohen Fähigkeit zur Absorption von Sonnenstrahlung im Bereich entlang der Straße Ob stadionu) sowie Industrie-, Gewerbe-, öffentliche und Militärgelände (vor allem im Bereich der Gewerbe- und Geschäftszone „Bistrica“, die sich nach dem Jahr 2000 entlang der Autobahn Maribor – Ljubljana zu entwickeln begann). In Wald- und Gewässergebieten sowie in städtischen Grünräumen herrschen niedrigere Temperaturen, die die belastenden Auswirkungen der immer häufiger auftretenden Hitzewellen, insbesondere in den Sommermonaten, deutlich abmildern. Das saisonale Regime der städtischen Wärmeinsel an der Erdoberfläche in Slovenska Bistrica zeigt, dass sie in den Wintermonaten am wenigsten ausgeprägt ist, wenn die durchschnittlichen Temperaturunterschiede zwischen einzelnen Stadtteilen lediglich 1,8 °C betragen. Die oberflächliche städtische Wärmeinsel ist in den Sommermonaten am stärksten ausgeprägt, wenn die Temperaturamplitude 6,5 °C beträgt. Das saisonale Regime der städtischen Oberflächenwärmeinsel in Slovenska Bistrica zeigt, dass sie in den Wintermonaten am wenigsten ausgeprägt ist, wenn die durchschnittlichen Temperaturunterschiede zwischen einzelnen Teilen der Stadt nur 1,8°C betragen. Die städtische Oberflächenwärmeinsel ist in den Sommermonaten am stärksten ausgeprägt, wenn die Temperaturamplitude 6,5°C beträgt. In den Übergangsjahreszeiten ist die Temperaturamplitude etwas geringer als im Sommer: 5,6°C im Frühjahr und 5,2°C im Herbst. Eine der wichtigsten Ursachen für geringere Unterschiede der Oberflächentemperaturen im Winter ist das Auftreten einer Schneedecke.

Aufgrund der globalen Erwärmung ist mit einer Verschärfung der Stresseffekte durch immer häufigere Hitzewellen in städtischen Gebieten zu rechnen. Auch in mittleren und kleineren Siedlungsgebieten muss künftig über die Berücksichtigung von Grün- und Wasserflächen im Siedlungsraum im Rahmen der Raumplanung nachgedacht werden, um die negativen Auswirkungen des Klimawandels abzumildern.

Otroška kratka proza Franca Ksaverja Meška in stilna vloga samostalniških manjšalnic

Ines Voršič,* Dragica Haramija**

DOI: <https://doi.org/10.62409/czn.281>

CC BY-SA 4.0

UDK – UDC: 821.163.6-93-32:811.163.6'367.622.22, 821.163.6-93-32.09Meško F.K.

Potrjeno – Accepted: 13. 12. 2024 | Objavljeno – Published: 30. 12. 2024

1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

Ines Voršič, Dragica Haramija: Otroška kratka proza Franca Ksaverja Meška in stilna vloga samostalniških manjšalnic. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 95=60(2024), 3–4, str. 127–149

Prispevek se osredinja na izbor kratke proze *Mladim srcem* (1994), ki predstavlja otroški in mladinski opus Franca Ksaverja Meška; z jezikovnega vidika se usmerja na samostalniške manjšalnice kot opazno ekspresivno izrazno sredstvo, s katerim se poudarja zlasti pozitivna čustvenost, npr. *angelček*, *mamica*, *striček*. Pomen manjšalnosti oz. ljubkovalnosti je lahko izražen v imenih literarnih likov, npr. *Peterček*, *Jakec*, in njihovi karakterizaciji, npr. *obrazek*, *ličeca*; modifikacijske izpeljanke s pomenom (ljubkovalno)manjšalno mestoma odražajo skromnost, npr. *kočica*, *sobica*, a hkrati idiliko vaškega okolja, ki literarne junake obdaja, npr. *dolinica*, *potočič*.

Ključne besede: Franc Ksaver Meško, otroška in mladinska književnost, besedotvorje, samostalniške manjšalnice.

* Dr. Ines Voršič, doc., Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, Oddelek za razredni pouk, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, ines.vorsic@um.si – Ines Voršič, PhD, Assistant Professor, University of Maribor, Faculty of Education, Department of Elementary Education, Koroška cesta 160, SI 2000 Maribor, Slovenia, ines.vorsic@um.si

** Dr. Dragica Haramija, red. prof., Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, Oddelek za razredni pouk in Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, dragica.haramija@um.si – Dragica Haramija, PhD, Full Professor, University of Maribor, Faculty of Education, Department of Elementary Education and Faculty of Arts, Department of Slavic Languages and Literature, Koroška cesta 160, SI 2000 Maribor, Slovenia, dragica.haramija@um.si

Ines Voršič, Dragica Haramija: Children's short prose by Franc Ksaver Meško and the stylistic role of nominal diminutives. Review for History and Ethnography, Maribor 95=60(2024), 3–4, pp. 127–149

The article focuses on a selection of short prose, *Mladim srcem* (1994) (To Young Hearts), which represents children's and youth oeuvre of Franc Ksaver Meško. From a linguistic perspective, it focuses on nominal diminutives as a noticeable expressive means of expression, which emphasises positive emotionality in particular, e.g. *angelček* (angel), *mamica* (mommy), *striček* (man). The meaning of diminutiveness or hypocorism can be expressed in the names of literary characters, e.g. *Peterček*, *Jakec*, and their characterisation, e.g. *obrazek* (face), *ličeca* (cheek); modification derivatives with the (hypocoristic) diminutive meaning sometimes reflect modesty, e.g. *kočica* (house), *sobica* (room), but at the same time the idyll of the village environment that surrounds the literary heroes, e.g. *dolinica* (valley), *potočič* (stream).

Keywords: Franc Ksaver Meško, children's and youth literature, word formation, nominal diminutives.

UVOD

Franc Ksaver Meško (1874–1964) je v dolgem obdobju ustvarjanja za odrasle in otroke izdal številna dela, ki so bila večkrat tudi ponatisnjena in izdana v različnih kombinacijah. Natančen popis njegovih samostojnih del je pripravil Jakob Emeršič (1994: 26–29) in je objavljen v poljudni monografiji z naslovom *Franco Ksaver Meško* (1994). Preglednico Meškovega življenja in njegovega slovstvenega dela je pripravil Viktor Smolej in je objavljena v zbirki *Izbrana mladinska beseda Franco Ksaver Meško* (Smolej 1980: 191–192).

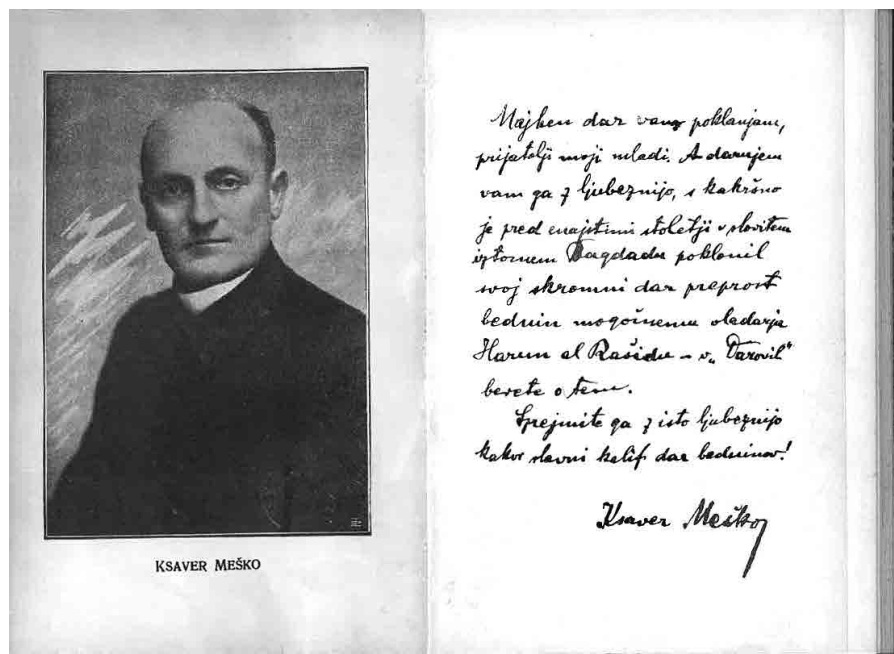
V izboru *Mladini* (1927) je avtor mladim bralcem namenil uvodnik.

Avtorjeva dela za odrasle so izšla tudi v *Izbranem delu* pri Celjski Mohorjevi družbi (1954–1960), nekatera kratkoprozna besedila pa tudi kot reprezentativna dela v knjigi *Izbrani spisi Franca Ksaverja Meška* (2019). Za otroke je v 6. zvezku *Mladim srcem VI* (1964) izdal zbirko kratke avtobiografske proze; v knjižici lahko mladi bralec sledi pisateljevi življenjski poti od uvodne zgodbe o rojstnih Ključarovcih do življenja na Selah pri Slovenj Gradcu.

Pregled bibliografije otroških del Franca Ksaverja Meška razkriva, da so dijo dela večinoma v poezijo in kratko prozo. Temeljna Meškova dela, namenjena otrokom, so izšla v šestih zvezkih, naslovljenih *Mladim srcem I–VI*, ki so izhajali 1911, 1914,¹ 1922, 1940, 1951 in 1964. Smolej v zgoraj omenjeni spremni besedi med drugim izpostavlja dvoje: da so avtorjeva najpomembnejša mladinska besedila objavljena v I. in II. zvezku zbirke *Mladim srcem* in da je bil Meškov namen pridobivati bralce z izpostavljanjem dobrih zgledov

¹ Zanimivo je, da ima ta zvezek podnaslov *Zbirka povesti za slovensko mladino*, česar v drugih zvezkih ni.

(in ne s svarili, kakor je bilo do tedaj v navadi po zgledu Kristofa Šmida). Ob tem je treba poudariti, kakor piše Smolej (1980: 183): »Ko je 1911 izšla v redni zbirki Mohorjeve družbe ta prva Meškova mladinska knjiga, je doživela izjemen pisateljski in osebni uspeh. Njen odmev je bil izjemen v pisateljskih krogih in med mladino, pa tudi v širokih slojih preproste, manj zahtevne bralske publike. K izrednemu uspehu so prispevale tudi izredna naklada: 85.000 izvodov in ilustracije Saše Šantla.«

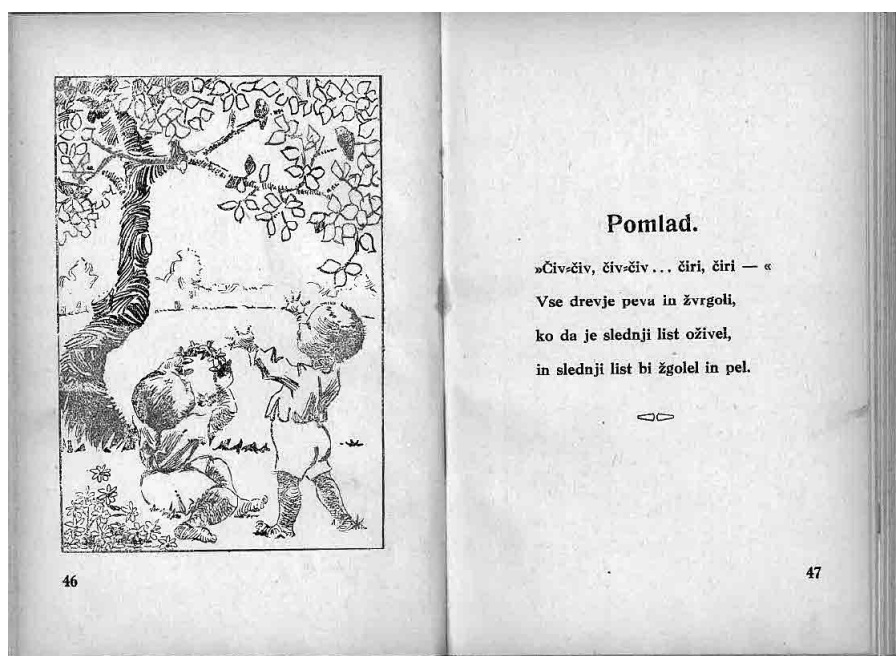
Slika 1: Uvodnik v *Mladini* (Meško 1927: 2–3)

Prav to je razlog, da smo kot izhodišče za reprezentacijo literarnih in jezikovnih prvin upoštevali izbor besedil iz predhodnih šestih zvezkov, ki ima prav tako naslov *Mladim srcem* (1994), vendar je ta izdaja bistveno bolj dostopna od originalnih zvezkov, seveda pa v obravnavanem izboru niso poobjavljena vsa besedila iz predhodnih zvezkov.

Vendarle velja izpostaviti tri zgodbe, ki v knjigo izbranih zgodb niso uvrščene, in sicer *Blejsko jezero*, *Kačja kraljica in hlapec* ter *Luna in žabica*. V drugem zvezku je objavljena legenda *Blejsko jezero* (Meško 1914: 5–10); zgodba je zanimiva predvsem z dveh vidikov: začne se s citatom iz Prešernovega *Krsta pri Savici*, ki hvali lepoto Blejskega jezera in neposredne okolice, Meško pa to razširi na Kranjsko (*našo deželo*); pomemben je tudi magičen element koren lečen (to je zdravilna rastlina s črno močjo), s katerim se lahko ozdravi na smrt bolnega. V četrtem zvezku sta dve kratkoprozni besedili, ki prav tako

nista umeščeni v obravnavano delo. *Kačja kraljica in hlapec* (Meško 1940: 52–54) je pripovedka, umeščena na Uršljo goro, pri čemer igra ključno vlogo strah pred kačjo kraljico; zaradi strahu začne hlapec redno zahajati v cerkev (na Uršlji gori je najvišje ležeča cerkev v Sloveniji). *Luna in žabica* (Meško 1940: 55–56) je že pred tem izšla v zbirki *Našim malim* (1925) in je pravljica; to je edino avtorjevo delo, ki je leta 1974 izšlo v slikaniški obliki v zbirki Čebelica (št. 169) z ilustracijami Maričke Koren.

V omenjenem delu *Našim malim* (1925) je objavljenih 19 pesmi; nekatere med njimi so domovinske (npr. *Domovina*), versko-vzgojne in povezane z verskimi prazniki (npr. *Božičnica*, *Sveta noč*); druge so podoba otroka in njegove igre (npr. *Otrok in metuljček*, *Uspavanka*). Sedem je vrstno raznolikih kratkoproznih besedil (prim. *Palček Mirko*, *Urica*), eno delo je dramsko (*V pričakovanju*).

Slika 2: *Pomlad* (Meško 1925: 46–47)

Raznolikost besedil ni značilna zgolj za to zbirko, temveč je značilnost skorajda vseh Meškovih del za otroke in mladino.

METODOLOGIJA

V prvi fazi je bilo pregledano vse dostopno gradivo, ki ga je Franc Ksaver Meško izdal za otroke in mladino. Pokazalo se je, kakor smo bili opisali že v uvodu, da tvori jedro avtorjeve otroške in mladinske ustvarjalnosti šest zvezkov, naslovljenih *Mladim srcem I–VI*. Viktor Smolej (1974, 1980) in Branko Melink (1994) utemeljujeta, da prva dva zvezka po kakovosti izstopata, zato ne čudi, da je bilo kar pet od osmih kratkoproznih del, ki so poobjavljena v izbranem delu *Mladim srcem* (1994), objavljenih prav v prvih dveh zvezkih.

Za teoretična izhodišča sta uporabljeni metodi deskripcije in kompilacije, saj gre za osvetlitev literarnozgodovinskega pomena obravnavanega avtorja in njegovih otroških in mladinskih del. V članku je podrobneje predstavljeno delo *Mladim srcem* (1994), za katerega je pripravil izbor in napisal spremno besedo Branko Melink. Pri predstavitvi izbranega dela je uporabljena uveljavljena literarna analiza (snov, tema, motivi, pripovedovalec, zgradba, zgodba, liki, književni prostor in čas). Jezikovna analiza na istih besedilih se osredotoča na besedotvorno kategorijo manjšalnic, ki so besednovrstno samostalniki; obravnava in predstavlja jih z obrazilnomorfemskega vidika in nadalje s pomenskega ter stilnega vidika.

Temeljni raziskovalni vprašanji sta (1) presoja kakovosti in aktualnosti Meškove zbirke *Mladim srcem* s stališča sodobne otroške književnosti in (2) vloga samostalniških manjšalnic v zbirki *Mladim srcem*.

LITERARNA PODOBA MEŠKOVEGA IZBRANEGA DELA *MLADIM SRCEM* (1994)

Knjigo sestavlja osem zgodb, ki jih je avtor napisal v različnih časovnih obdobjih pod različnimi družbenimi in socialnimi vplivi, kar je razvidno tudi iz popisa objavljenih izbranih del (Meško 1994: 216).

Poljančev Cencek

1. objava: KMD 1902; *Mladim srcem I*, 1911.

»Naslovna oseba je Vinko Poljanec (1876–1938), Meškov znanec in prijatelj, župnik v Škocjanu, nacisti so ga neozdravljivo zastrupili.« (Melink 1994: 216).

Poljančev Cencek, predšolski otrok, ki bo v šoli klican Vincencij, je živahen otrok, malce kričav, predvsem pa zvedav, zato ga je vedno po celi vasi dovolj. Ker je poznan po živahnosti in nagajivosti, drugi otroci radi zvalijo krivdo nanj, pogosto po krivici. V začetnem delu je orisano Cencovo življenje: oče mu je umrl, z materjo živita revno življenje, velikokrat mu sovaščani podarijo

hrano, kakšen priboljšek, oblačila. Ker je vedno nasmejan, ga imajo vsi radi, še posebej pa je navezan na najboljšega prijatelja Jožka, s katerim skoraj vse počneta skupaj. Osrednji del zgodbe je časovno zgoščen na nekaj dni, ko pride v vas fotograf. Vaščani si ne znajo predstavljati, kaj sploh počne s čudno aparaturo, ki je prej še niso videli, vsekakor pa se jim ne zdi zaupanja vreden. Po naključju fotografira Cencka; ta je na fotografijo in na to, da mu je dal fotograf celo denar za portret, zelo ponosen. Denar da mami (za oblačila), saj se zaveda revščine. S fotografijo pa pohiti do Jožka, a ta nad fotografijo ni tako navdušen, kakor je pričakoval Cencek. Šele doma ugotovi, da se prijatelj kuja, ker nima tudi on svoje fotografije. Cencek je zato zamišljen, mama pa meni, da je to posledica fotografiranja (kot neke vrste urok). A otroška zamera hitro mine; dečka sta spet prijatelja in vsa vas je spet njuno igrišče. V sintetično realistično zgodbo o vsakdanjih dogodivščinah je vpletena misel, ki ni direktno vzgojna, pač pa mlademu bralcu morda odpira drugačen pogled (Meško 1994: 9): »Pravijo, da mora imeti vsak človek nekaj, kar je drago njegovemu srcu in njegovi duši, kar ima rad, kar ljubi. Tako pravijo, in mora biti pač resnica.«

Sosedov Peterček

1. objava: KMD 1904; *Mladim srcem II*, 1914.

Prvoosebni odrasli pripovedovalec,² ki se spominja svojega otroštva, in naslovni lik sta soseda in najboljša prijatelja. Zgodba je sestavljena iz posameznih prizorov, povezanih z njunimi otroškimi dejavnostmi. Opisano je veselje prijateljev ob postavljanju mlinov v potoku in klopotcev na drevesih. Dečka sta si naredila vinograd, a ker sta potrebovala kole, s katerimi bi podprla trse, sta v bližnjem gozdu podrla nekaj mladih smrek, s čimer pa se lastnik gozda, Koren, ni strinjal in ju je pretepel. V naslednjem prizoru jima stric razloži, da se ptički ženijo na svetega Valentina, v zameno pa je treba pozimi skrbeti za ptice in nikoli se ne sme razdirati njihovih gnezd. Prav tako sta se dečka veselila velike noči, ker sta dobila pisanice in ker sta lahko prisostvovala kresovanju, tam pa je kovač vedno (pa tudi ob drugih priložnostih) pripovedoval pripovedke in legende. Predzadnji pripetljaj je poskus njune kraje čmrljev, ki jih je imel sosedom Janezek; dobil ju je na delu, vendar ju ni zatožil; vedno pa, ko ju je srečal, ju je ozmerjal, da sta tatova, česar sta se zelo sramovala. Zadnja zgodba je umeščena na veliko noč, ko je bil Peterček star šest let, pripovedovalec pa osem. Dečka sta zbolela; Peterček je umrl. Pripovedovalec

² Primer Meško (1994: 25–26): »Bil mi je najljubši izmed vse vaške mladine; jaz pa njemu. Gotovo ni minil dan, da bi ne bila skupaj. Še sedaj slišim veseli, zvonki njegov glas, ki me kliče od daleč: Francek!«

zaradi bolezni ni mogel niti na pogreb oz. so mu prijateljevo smrt zamolčali. Pripoved zaključí z mislijo, da se Petračka velikokrat spomni; spomin je topel in ljubezniv.

Ciganček

1. objava: *Ob tihih večerih*, 1904; *Mladim srcem II*, 1914.

Tridelna zgradba realističnega besedila je, kakor ugotavlja Melink (1994: 216), »parabola o umetniškem poklicu; Izidor Cankar je delo ocenil kot zlagano slovstvo.« Dogajalni prostor je Dolgi dol, od vseh pozabljena revna dolina, v kateri živita skromno življenje sestri Mina in Lona. Nekega večera zaslišita otroški jok, najdeta majhnega otroka in zanj skrbita; vaščani menijo, da so dečka zapustili Romi. Župnik ga krsti po patronu sv. Alešu; dečka vsi kličejo Leksej. Lona kmalu umre, deček in Mina pa živita skromno, a mirno življenje. V drugem delu je v ospredju glasba. Kadar sosed Jakob igra violino, se v Lekseju nekaj premakne; čuti starčevo bolečino (Meško 1994: 51): »Jakob se je pač vrnil v domačo vas. A nekaj je pustil zunaj v svetu: del srca, del duše.« Stari glasbenik se zavzame za Lekseja in ga uči igranja; z učencem je nadvse zadovoljen, saj ima deček naravni talent in zagnanost. Jakob je rad igral violino in ljudje so radi poslušali njegovo glasbo (Meško 1994: 58):

Čim starejši je postajal, tem rajši, tem dalje in tem iskreneje je govoril z ljubljenimi goslimi. Ves se je potapljal v njihove glasove, opajal in omamljal se je z njimi, kakor bi se bal, da jih kmalu ne sliši več in jih ne bo mogel več uživati. Z umetniško roko je vodil lok in dozdevalo se je, da v glasovih, ki kipe iz gosli, vse dobiva čudežno življenje, da govori v njih in iz njih ves svet, vse stvarstvo, vse veselje. Ljudje so poslušali, napol umevali, napol ugibali, kaj da Jakob gode, kaj hoče povedati s svojo pesmijo. Vsi pa so sodili: Čudovito gode!

Kmalu je Leksej boljši od starca; z njim preživlja zadnje ure življenja, priča je zadnjemu Jakobovemu igranju. Jakob zapusti svojo violino Lekseju, ki pa že pri štirinajstih letih začuti, da bo moral v svet, kakor je pred njim šel Jakob. V tretjem delu služi za pastirja pri sosednjem kmetu Dvorniku, ker ne želi zapustiti Mine. Sklene namreč, da bo odšel z vasi po njeni smrti. Pri sosedu je za pastirja tudi zlobni pastir Pavle. Ker mu Leksej ni hotel dati violine ali ga učiti igranja, je glasbilo vrgel v prepad. Leksej je hotel rešiti polomljeno violino; poskusil se je je dotakniti, a mu je zmanjkalo opore in tudi sam je zgrmel v prepad (Meško 1994: 82): »Tako je umrla umetnost Jakobova, tako cigančkova pesem, njegove sanje in hrepenenje njegovo ...«

Romanje na Goro

1. objava: *Mir Božji*, 1906; *Mladim srcem I*, 1911.

Tretjeosebni pripovedovalec opisuje romanje osemletnega Vančka na Ptujsko Goro; njegovo romanje na Goro, kakor je poimenovana v besedilu, se je zgodilo dvakrat. Prvič je šel na romanje z materjo, kar jima je priporočal poštar Urh, saj je nepismeni materi bral pisma sosedov, ki so opisovali pogubno vedenje njenega moža ob delu v Slavoniji. Že štiri leta ga ni bilo domov, zato je bila mati obupana in tudi Vanček je hrepenel po očetu. Dečku je bilo vse novo; čudil se je množici vernikov, lepoti cerkve, a bilo mu je »v srcu sladko in tesno obenem« (Meško 1994: 94), saj je pričakoval hipni čudež – da bo devica Marija očeta pripeljala nazaj. Čez nekaj časa, ko sta z materjo dobila pismo iz Slavonije, da je oče hudo zbolel, nato pa izginil, se je deček odločil, da pojde na romanje sam. Pri tem mu je pomagal Urh, nato dobri ljudje ob poti. Ko je končno prispel do cerkve, je bila ta zaklenjena. Zaspal je na cerkvenem pragu, kjer ga je našel oče, ki je na poti domov zagledal na Gori čudežno svetlobo in ji sledil. V ta del sicer realistične zgodbe je avtor vpletel legendno pripoved o moči device Marije z Gore. Molitve so poplačane, vera utrjena in družina spet združena.

Zgodba o Martineku, otroku, ki je iskal raj na Zemlji

1. objava: *Mladim srcem I*, 1911.

Martinek je tretji od štirih otrok, ki živijo z materjo; njihov oče je umrl. Živijo v velikem pomanjkanju in revščini v najemni kajži, zaradi katere bogati lastnik izkorišča njihovo mater. Petdelna zgradba ustreza sestavinam dramskega trikotnika, pri čemer je v prvih treh in na koncu književni prostor dečkova rodna vas. Četrty del (vrh) in prvi del petega – sklepnega – poglavja se dogaja na poti po vaseh, gozdovih, vendar kraji nimajo geografsko opredeljenih lastnih imen. Prvi del je opis revščine. Edina svetla točka je sosed kovač Janko. Kovač otrokom (med njimi je Martinek najbolj zvesti poslušalec) pripoveduje »pripovedke, zgodbe in bajke« (Meško 1994: 118). Našteti so tudi literarni liki, o katerih pripoveduje Janko, npr. kralj Matjaž, Zlatolaska, palčki; omenjeni so posebni časi, npr. kresna noč, sveta noč opolnoči, velikonočno jutro. Liki in dogajalni časi tvorijo medbesedilno navezavo na znamenite pravljice, pripovedke in legende iz zakladnice svetovne kulturne dediščine. Martinka pa je od vseh zgodb najbolj nagovorila zgodba o raju, zato se v drugem delu pripovedi odloči, da bo raj poiskal, saj se mu zdi, da bo tako najbolj pomagal mami in sorojencem iz revščine. Tretji del je Martinekova pot v raj: najprej realističen opis poti in srečanje z beračem, nato fantazijski vložek, kjer se deček pogovarja z živalmi. Na poti večinoma srečuje dobre ljudi, v neki vasi pa ga napadejo otroci. Vaški učitelj in žena mu želita pomagati, a deček izgubi zaupanje v ljudi, zato zbeži v gozd. Gozdni prizor je povezan z legendo o angelih: angeli beležijo dečkova dejanja in presodijo, da je dovolj trpel zaradi

nedovoljenega odhoda od doma, zato dovolijo učitelju in ženi, da ga najdeta in mu pomagata. V četrtem delu Martinek razloži učitelju in ženi, da išče raj, a da bi po vseh izkušnjah na poti raje šel domov. Učitelj ga pospremi do doma (najprej ni prepričan, da bosta sploh našla dečkovo vas). Župnik mu da nekaj denarja za mater. V petem delu učitelj pripelje dečka domov. Vsi so ga veseli. Martinek spozna, da je raj na zemlji v materinih očeh, v njeni ljubezni.

Dve zgodbi o lilijah

1. objava: *Mladim srcem III*, 1922. Melink je v spremni besedi zapisal (1994: 216): »Zgodbi povezuje marijanski motiv. Drugo zgodbo je avtor dramatiziral, a so 1945 organi NZ v Slovenj Gradcu izvedbo preprečili.«

Glavni literarni lik prve zgodbe je vitez, ki ni bil preveč odprte glave in se ni naučil molitvic, a je po svoje, in to zelo goreče, molil k devici Mariji. Ta ga je opazovala in odobraval je njegovo globoko vero. Ko je padel v boju in so ga pokopali blizu kapelice, postavljene prav v čast device Marije, se je zgodil čudež. Iz vitezovega srca je takrat in vsako leto znova zrastle lilija. Na vsakem cvetnem lističu je bil zapisan nebeški pozdrav »Ave, Maria«, ki ga je vitez za časa svojega življenja venomer ponavljal.

V drugi zgodbi je glavni literarni lik pokvarjeni drvar, ki se želi primožiti šivilji v hišo. Ta ga najprej odslovi, ker ve, da je malopridnež; postavi mu pogoj, naj pride nazaj čez eno leto. Drvar se je ves ta čas lepo vedel; nič ni preklinjal, pil ali kartal. Dekle Alenčica mu zaupa. Poroči se z njim, a drvar kmalu skrene na stara pota. Temeljno dogajanje se zgodi v le nekaj urah na kresni dan, ko tečeta dve vzporedni zgodbi. Prva je povezana z drvarjem, ki (nehote) prikliče v gostilno hudiča (Meško 1994: 165–166): vstopil je neznan mož v lovski obleki z zelenim klobukom in črno kuštravo glavo; ima zelene svetleče oči in smrdeč vonj po žveplu. Gostilničarka takoj začuti njegovo zlobo, drvar pa z njim karta. Na koncu, ko drvar že vse izgubi, predlaga hudič, naj zastavi ženo Alenčico. Mož privoli tudi v to, saj je hudič noče takoj, temveč čez šest let, natanko ob osmih na kresni večer. Hudič ve za nerojenega otroka in si misli, da ne bo dobil samo žene, temveč tudi sinka. Isti dan Alenčica rojeva; pri tem ji pomaga naključna ženska, ki se ustavi pri njih doma. Ženska takoj odnese otroka h krstu (pozneje so ljudje govorili, da je župnik menda videl devico Marijo in se močno spremenil). Vse to se zgodi, preden mož zaigra Alenčico, kar pomeni, da hudič nad otrokom nima nobene moči. Deček Ivan je bil čuden otrok: ves sanjav, venomer ves pogreznjen sam vase in v skrivnosti, ki jih je videl vsepovsod okrog sebe, a jih ni videl, slutil ali čutil nihče drug. Zgodbi se združita, ko se želi mož spokoriti, a svojega greha ne upa priznati. Od obupa se skoraj obesi, a ker mu je na kresno noč v žep padlo praprotno seme, je razumel govorico ptic. Te so rekle, da hudič ne bo dobil duše njegove

žene, če se bo spokoril. Pohitel je domov in zagledal čuden prizor: hudiča, ki ne more po dušo, ker njegov sin goreče moli zdravamarijo. Otroku ob vsaki molitvi pricveti (Meško 1994: 180) »iz nedolžnih ust čudovita bela lilija in pade, ko izgovori molivec Amen, na bolno mater. Vsa postelja je že polna snežno belih lilij /.../.«. Ob osmih se je stresla vsa hiša; dečkova molitev je premagala hudiča; mati ostane živa.

Iz raja mojih dni

1. objava: *Vrtec*, 1918; *Mladim srcem VI*, 1964. Melink je zapisal, da je besedilo nastalo v letih 1910/11; gre za tipičen literariziran življenjepis, ki bi ga delno smeli uvrstiti v spominsko prozo.

Avtor pojasnjuje izvor imena rojstne vasi (Grm oz. Gornji Ključarovci), razprti je o mejah med sosedi; opisuje domačo pokrajino, sorodnike. Gre za niz drobnih spominskih slik, kakor ob koncu zapiše avtor (Meško 1994: 205): »Ob spominih na nekdanje dni preizkuša človek svoje sedanje srce in svojo dušo, preizkuša sedanjost svojo moč in jo brusi, da je še lepša, še svetlejša. Naj usoda udari obnjo, ob jeklo bo udarila! In s spomini na lepe dni gre človek z glavo pokonci, z jasnimi očmi, z napetimi prsmi in s stisnjenimi pestmi tudi skozi težke teme.«

Sklepna pesem pisateljeva

1. objava: *Volk spokornik*, 1922; *Mladim srcem VI*, 1964.

Gre za pesem v prozi, molitev duhovnika k Bogu. Išče navdih za dobra dela, za spoštovanje, ljubezen.

JEZIKOVNA PODOBA MEŠKOVEGA IZBRANEGA DELA *MLADIM SRCEM* (1994) Z VIDIKA RABE SAMOSTALNIŠKIH MANJŠALNIC

Na jezikovni ravni izhajamo iz integrativne teorije stila, ki je po Spillnerju (2002: 247; Čeh Steger 2015: 432) rezultat avtorjeve izbire izraznih sredstev v okviru možnosti nekega jezika in bralčeve zaznave teh sredstev v procesu literarne recepcije. S stilnega vidika se čustva pogosto skrivajo prav v besedotvornih oblikah (Čeh Steger 2015: 431), še posebej v okviru inachenjske ali modifikacijske tvorbe. S pomenskega vidika manjšalnice izražajo manjšo mero podstave in načeloma objektivno poimenujejo neko pojavnost glede na velikost druge take pojavnosti. Obenem se manjšalnost pogosto uporablja tudi za izražanje stopnjevitosti in čustvenosti pojavnosti (Stramljič Breznik 2010: 54). Čeprav so manjšalnice v prvi vrsti predmet jezikoslovnih, predvsem

besedotvornih obravnav,³ je vloga manjšalnic opazna tudi v leposlovju. V umetnostnih besedilih čustvene manjšalnice predstavljajo stilno izrazno sredstvo ali stilem (Čeh Steger 2015: 430), ki je še zlasti pogost v literarnih besedilih, namenjenih otrokom. Svet otroškega literarnega dela je inherentno antropocentričen; v njegovem središču je otrok ali drugi lik, s katerim pa se otrok lahko poistoveti (Bystrov, E. Mintsys, Y. Mintsys 2020: 80). Otroška proza ima svoje posebnosti tudi na jezikovni ravni in manjšalnice so ekspresivno jezikovno sredstvo, s katerim avtorji pogosto ustvarjajo topel, intimen svet, primeren za otroški čut. Tudi Dressler in Merlini Barbaresi (1994: 144), ki manjšalnice obravnavata z vidika morfosemantike in morfopragmatike, izpostavljata, da so manjšalnice kot izpeljanke, ki izražajo majhnost, a imajo tudi konotativni pomen, pragmatično sredstvo za izražanje čustev, odnosov, naklonjenosti ipd. Manjšalnice v otroški prozi venomer vključujejo ekspresivno vsebino (Bystrov, E. Mintsys, Y. Mintsys 2020) in imajo tako pomembno vlogo pri razvoju otrokovih čustev in empatije. Kadar manjšalnice izražajo pozitivna čustva, ustvarjajo občutek skrbnosti, varnosti, zavetja, topline in vzpostavljajo intimnejši in nežnejši odnos do prebranega. Z rabo manjšalnic tako avtor prilagodi literarni jezik jeziku otroka in približa literarni svet otrokovemu doživetju, zato mladi bralec lažje vzpostavi čustveno bližino do literarnih likov ter se lažje poistoveti z literarnimi liki. Zaradi vsega navedenega se v pričujočem prispevku osredotočamo na besedotvorno analizo manjšalnic.

Z besedotvornega vidika so manjšalnice modifikacijske izpeljanke, kar pomeni, da se v (desno) priponsko obrazilo pretvori nejeдрni oz. odvisni del skladenjske podstave. Samostalniška obrazila modifikacijskih izpeljank so pretvorba posameznih pridevniških prilastkov katere izmed temeljnih pomenskih skupin pridevnikov; v priponsko modifikacijsko obrazilo se pretvarjajo lastnostni pridevniki, in sicer kakovostni, ki imajo pomen pozitivne čustvene naravnosti 'prijeten, simpatičen' ali tudi negativne čustvene usmerjenosti 'neprijeten, nesimpatičen', in merna pridevnika *velik/majhen* ali časovna *star/mlad* ter količinski pridevnik *več/veliko* (Vidovič Muha 2011: 37). Tako so manjšalnice tipične modifikacijske tvorjenke, pri katerih se kakovostno pridevniško določilo *majhen* iz skladenjske podstave *majhen jež* poobrazili v priponsko obrazilo *-ek*, tako da dobimo modifikacijsko izpeljanko *jež-ek*. Samostalniške modifikacije, ki izražajo pomen manjšalnosti, so besednovrstno enake motivirajoči besedi; načelno to velja tudi za spol. Sprememba slovničnega spola motivirajočega samostalnika pravzaprav pomeni

³ Na jezikoslovni ravni se obravnavajo manjšalnice tudi v terminologiji, npr. Sicherl, Žele 2011, in frazeologiji, npr. Kržišnik, Jakop 2020.

dvojno modifikacijo, s čimer se doseže stopnjevana ekspresivnost (Vidovič Muha 2011: 34, 39).

Samostalniške manjšalnice v Meškovem izbranem delu *Mladim srcem* (1994) z obrazilnomorfemskega vidika

V *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000: 185–186) so samostalniške manjšalnice pomensko skupinjene v štiri skupine; ob tem so po spolu (moški, ženski, srednji) navedena tipična priponska obrazila:

- mladič, nedoraslo: *-(án)ec, -ič, -ek, -ček, -è; -íca/-ica; -è/(-e);*
- manjšalno: *-c, -ec, -íc, -ič/-ič, -ek/-èk, -ček; -ca, -ica, -ka; -ce, -ece, -iče, -ca, -eca;*
- ljubkovalnomanjšalno: *-c, -ec, -ič/-ič, -(č)e, -í, -ek, -ček, -(íč)ek, -ín, -ko; -ca, -íca/-ica, -(íč)ica, -ka, -i; -è, ce, -ece, če, -ko, -ica;*
- slabšalnomanjšalno (ironično): *-ič, -ek, -ček; -ica; -(č)e.*

V obravnavani otroški prozi Franca Ksaverja Meška so manjšalnice prisotne v vseh kratkih zgodbah, razen v zadnjem besedilu *Sklepna pesem pisateljeva*. Manjšalnice so pri Mešku izpeljane z naslednjimi priponskimi obrazili:

Moškospolska obrazila: obrazilo *-ek*: *Cenc-ek, fant-ek, Franc-ek, glas-ek, Janez-ek, komolč-ek, košč-ek*⁴, *kum-ek, Martin-ek, norč-ek, nos-ek, obraz-ek, paglavč-ek, postopač-ek, ptič-ek, razposajenč-ek, prvorojenč-ek, siromač-ek, starč-ek, strič-ek, škrjanč-ek, ubožč-ek, učenč-ek, zajč-ek, zvonč-ek*; obrazilo *-ček*: *angel-ček, cigan-ček, Fran-ček, hrib-ček, Ivan-ček, Jezuš-ček, kamen-ček, kol-ček, Peter-ček, rev-ček, romar-ček, sin-ček, stol-ček, šolar-ček, Ton-ček*; obrazilo *-ič*: *fant-ič, gozd-ič, kolač-ič, konj-ič, list-ič, otroč-ič*; obrazilo *-ko*: *Jož-ko*; obrazilo *-ec*: *brat-ec, Jak-ec, kos-ec, Mešk-ec*; obrazilo *-c*: *angel-c, denar-c, pisker-c*; obrazilo *-è*: *fant-e*.

Ženskospolska obrazila: obrazilo *-ica*: *Alenč-ica, besed-ica, botr-ica, brad-ica, bukv-ica, cerkv-ica, črt-ica, dešč-ica, detelj-ica, dolin-ica, formul-ica, glav-ica, hiš-ica, iskr-ica, izb-ica, kapel-ica, kaplj-ica, koč-ica, koz-ica, krav-ica, krp-ica, kum-ica, lestv-ica, luč-ica, mam-ica, molitv-ica, pesm-ica, pič-ica, podob-ica, ptič-ica, rok-ica, sestr-ica, skled-ica, smreč-ica, sob-ica, suknj-ica, svetinj-ica, svot-ica, škatl-ica, tet-ica, torb-ica, vas-ica, veji-ica, žen-ica, zgodb-ica*; obrazilo *-ca*: *Nan-ca, rok-ca, stvar-ca, trav-ca, žival-ca*; obrazilo *-ka*: *cvet-ka*; obrazilo *-ice*: *hlač-ice*.

⁴ Moškospolske manjšalnice načeloma nastajajo z obrazilom *-ček*, kadar je izglasje podstave zvočnik; ločujemo ga od tvorjenk z izglasjem na *-ček*, pri katerih gre samo za glasovno premenjeno obliko, npr. *kosc- + -ek* → *košč-ek* (Stramljič Breznik 2010: 58).

Srednjepolska obrazila: obrazilo *-eca*: *ust-eca*; obrazilo *-ece*: *lič-ece*, *srč-ece*; obrazilo *-ce*: *deklet-ce*, *dreves-ce*, *kril-ce*, *plačil-ce*, *teles-ce*; obrazilo *-išče*: *rev-išče*, *sirot-išče*; obrazilo *-(č)è*: *otroč-e*, *pišč-e*, *revč-e*, *živin-če*.

Izpostaviti velja tvorjenki s srednjepolskim obrazilom *-išče*: *siroti-išče* in *rev-išče*. Obrazilo se v *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000: 187) navaja med obrazili z modifikacijskim pomenom slabšalno, a obe omenjeni tvorjenki v kratki zgodbi *Ciganček* uresničujeta pomen, kot ga navaja *SSKJ 2*: za *sirotišče*: knjiž., ekspr. *sirota* 1. otrok, ki so mu umrli starši ali eden od njih, 2. ekspr. sočutja, pomilovanja vreden človek: »Lona je svetila, Mina pa je pobrala dete, ga nesla v sobo in ga položila v posteljo. A jokalo je tudi v Mininem naročju in v postelji. "Morda pa je sirotišče lačno?" Naglo je prinesla Lona iz kuhinje mleko, in sta mu ga dali piti.« (Meško 1994: 46); za *revišče*: star. *revše* 1. ekspr. sočutja, pomilovanja vreden človek, navadno otrok: »Cigani so ga odložili in so odšli in ga pustili, ubogo revišče!« (Meško 1994: 46)

Kot najrodnejše so v obravnavanem literarnem gradivu potrjene žensko-spolske manjšalnice z obrazilom *-ica* in moškospolske manjšalnice z obrazilom *-ek* in *-ček*. Med srednjepolskimi obrazili je največkrat izkazano obrazilo *-ce*.

V Meškovi otroški oz. mladinski literaturi zasledimo tudi t. i. dvojne manjšalnice, in sicer dveh tipov. V prvi sklop se umeščajo drugostopenjske dvojne manjšalnice, npr. *črv-ič-ek*, *fant-ič-ek*; *mož-ic-elj*, tvorjene v besedotvornem nizu s priponsko kombinatoriko *-ič + -ek*: *majhen črv* → *črv-ič* → *majhen črv-ič* → *črv-ič-ek*, *majhen fant* → *fant-ič* → *majhen fant-ič* → *fantič-ek*, in kombinatoriko pripon *-ic + -elj*: *majhen mož* → *mož-ic* → *majhen možic* → *mož-ic-elj*. Črviček se v besedilu pojavi kot metafora⁵ s konotativnim pomenom 'majhen, nebogljen' otrok: »Dete pa je vpilo venomer, dasi sedaj nekako bolj radostno; zaupno jima je stegalo rokice naproti, dasi ju ni poznalo. "Revče se boji! V temi leži tukaj, samo! Je pomilovala ubogega črvička Lona."« (Meško 1994: 45). Medtem ima *možicelj* z vidika slovarja slabšalni konotativni pomen, razberljiv tudi iz konteksta v besedilu *Iz raja mojih dni*: »Prvi med temi je bil ključarovski kovač, majhen možicelj, hud pa kakor železno olje.« (Meško 1994: 200).

Zelo pogosto pa Meško manjšalnost oz. nedoraslost ali pozitivno čustvenost oz. ljubkovalnost ponazori s priponskim obrazilom in ob tem opisno s pridevniškim določilom, s čimer intenzivira čustveno ekspresijo: »k malemu sinčku« (Meško 1994: 6), »majhen potočič« (Meško 1994: 189), »malemu Jožku« (Meško 1994: 10), »mala piščeta« (Meško 1994: 14), »mali moj Peterček« (Meško 1994: 43), »majhno telesce« (Meško 1994: 61), »neznaten košček sveta, majhna krpica« (Meško 1994: 71), »majhna svetinjica« (Meško 1994: 110), »mali

⁵ V metaforičnem pomenu npr. tudi: »A ti si še majhen, nedolžen, dete, angelček.« (Meško 1994: 131); v metonimičnem: »Vrag ve, da mi je. A ko pa ni danes od nikoder nikakega hudiča, da bi malo vrgla podobice, je surovo klel drvar.« (Meško 1994: 166).

Jezušček« (Meško 1994: 174), »mladih smrečic« (Meško 1994: 11), »mehka mlada srčeca« (Meško 1994: 24), »drobna stvarca« (Meško 1994: 133), »skopo plačilce« (Meško 1994: 146). V primeru »majhen možicelj« (Meško 1994: 200) je, kakor smo izpostavili, samostalniško jedro zveze že dvojna modifikacija (-ic + -elj); ob tem ima še določujočo pridevniško sestavino *majhen*. Kombinacije modifikacijske tvorjenke in ponovitve določujočega dela besedne zveze so z besedotvornega vidika sicer neustrezne (Jesenšek 2015: 444), saj vodijo k besednemu preobilju oz. pleonazmu, vendar pa je ta v književnih delih pogost in sprejemljiv ter ima ekspresivno funkcijo. Tako tovrstne primere tudi v Meškovi otroški in mladinski kratki prozi prepoznamo kot stilistično sredstvo, ki še stopnjuje čustveno (ljubkovalno/slabšalno)manjšalno intenziteto.

Samostalniške manjšalnice v Meškovem izbranem delu *Mladim srcem* (1994) s pomenskega in stilnega vidika

V štirih od obravnavanih osmih literarnih besedil je Meško uporabil manjšalno-ljubkovalno obliko že v naslovu, tj. *Poljančev Cencek*, *Sosedov Peterček*, *Ciganček*, *Zgodba o Martineku*.⁶ Raba manjšalnic v naslovu literarnega dela je sicer v mladinski književnosti pogosta (Zemljak Jontes in Haramija 2015: 627). Že iz navedenih naslovov je razvidno, da je Meško večkrat uporabil manjšalne oblike pri osebnih lastnih imenih, v izbrani otroški prozi ob *Cencek*, *Peterček*, *Martinek* npr. še *Francek*, *Franček*, *Ivanček*, *Jakec*, *Janezek*, *Jožko*, *Tonček*, *Vanček*; *Alenčica*, *Nanca*. Pri osebnih lastnih imenih je manjšalnica obenem tudi ljubkovalni izraz (Jesenšek 2015: 444). Manjšalnost oz. ljubkovalnost potrjujejo tipični (Keber 2001; 2002: 58) manjšalni oz. ljubkovalni sufiksi za moška (-ček, -ec, -ek, -ko) in ženska (-ica, -ca) imena. Ljubkovalnice ali hipokoristiki so sicer jezikovna sredstva za ekspresivno izražanje bližine in nežnosti govorečega do bližnjih oseb in imajo tako izrazito ekspresivno in emocionalno moč (Unuk 2013: 132), kar se odraža tudi v rabi manjšalnih in hipokorističnih imen literarnih junakov v Meškovi otroški kratki prozi. Modifikacijske oblike imen lahko izražajo mladost (nedoraslost), npr. »Če bi bil Martinek starejši in bi poznal življenje in svet /.../« (Meško 1994: 129); »Zvest prijatelj pa je bil Cencek malemu Jožku, sinu vaškega čevljarja Gašparja Kožuha.« (Meško 1994: 10) Mladost ali nedoraslost literarne osebe je izrecno izpostavljena tudi s ponazoritvijo otroške izgovorjave: ime *Franček* je v zgodbi *Sosedov Peterček* zapisano kot *Flancek*: »"Flancek!" – "Kaj je?" – "Ali si naledil mlin?" (R še ni mogel izgovarjati.)« (Meško 1994: 26) Obenem modifikacijske oblike imen literarnih junakov izražajo ljubkovalno manjšalnost, npr. »In

⁶ Pri imenih je dosledno upoštevan avtorjev zapis.

vendar je vse drugače, ker ni ob meni več Peterčka, prijatelja mladih mojih let, druga najlepših dni mojega življenja.« (Meško 1994: 27), kar je opazno tudi v govoru literarnih junakov, zlasti v interakcijah, ko odrasli nagovarja otroka, npr. »Šest let si danes star, Ivanček.« (Meško 1994: 177); »Ti, Franček, povej, kdaj pa oče vstajajo?« (Meško 1994: 195); »Bogu hvala, Martinek. Pa pridi spet. Pa ti spet kaj povem.« (Meško 1994: 121); »Dobro pazi na njo, Jakec, a tudi na Lipeta in Martineka.« (Meško 1994: 124) Največkrat se ljubkovalnost nanaša na nežno, subtilno občutje do otroka; le redko gre za izraz ljubkovalne intimnosti do ženske, npr. »Iz ljubezni do tebe, Alenčica, sem se spokoril.« (Meško 1994: 164). Sicer pa gre v vseh navedenih primerih za pozitivno čustveno konotacijo. Izjema je le manjšalnica *Meškec*, obrazilo *-ec* ima tu slabšalnomanjšalno, posmehljivo obarvan konotativni pomen: »Navrh se je vedno šalila z menoj in me zasmehovala. Kjerkoli me je videla, se me je lotila. "Ti, mali Meškec, zakaj pa nič ne zrasteš?"« (Meško 1994: 205)

Zgodbe Meškovih mladinskih črtic *Mladim srcem* so postavljene v njegov rojstni kraj, na prleško podeželje in tudi nekatera imena, npr. *Jožko*, *Vanček*, *Tonček*, so pokrajinsko značilna, kar pomeni, da se manjšalno-ljubkovalni pomen lahko izgublja. Hkrati so v prleškem narečju s samostalniškimi manjšalicami pogosto izražena mlada bitja ter prisrčen odnos oz. naklonjenost do živih bitij, kar z manjšalno-ljubkovalnimi obrazili potrjujejo tudi izlastnoimenske tvorjenke (Koletnik 2017: 35–37). V obravnavanih Meškovih literarnih delih, v katerih so glavni junaki otroci, oz. delih, ki so tudi namenjena otrokom, se zdi pomenljivo dejstvo, da imajo manjšalno-ljubkovalno modificirane oblike imen predvsem otroški književni liki, medtem ko so odrasli literarni liki večinoma poimenovani nemanjšalno, npr. *Sivčev France*, *sosedov Lojze*, *mati Katra*, (čevljar) *Gašpar Kožuh*, *stric Miha*, *Breznikov Peter*, *hlapec Tine*, *Mina*, *Lona*, *Lesjakov Jakob*, *Pavla*, *Urh Rečan*, *vdova Magdalena*, *kovač Janko*, *učitelj Jelen*, *Lojz*, *Ivan*, *Skuhálov Matjaž*, *boter Tomaž*. Med odraslimi literarnimi liki sta s tega vidika izjema npr. stara Strniševa *Nanca* in *Alenčica*. Iz književnega besedila je mestoma razvidno tudi razlikovanje med nemanjšalnim rojstnim imenom in manjšalno oz. hipokoristično obliko imen, npr. *Vincencij* – *Cencek*: »/.../ Cencek je ljubil mamico, kakor le more ljubiti polšestleten fanté« (Meško 1994: 9); »Za Vincencija bom zapisan v šoli, pravijo mama. Doma pa sem Cencek.« (Meško 1994: 15)) ali *Martin* – *Martinek*: »Tole je zgodba o Martineku, otroku, ki je iskal raj na Zemlji.« (Meško 1994: 112); »/.../ najmlajšega, ki je bil ob času, ko je iskal bratec Martin raj po svetu, star šele malo čez dve leti, so krstili za Filipa.« (Meško 1994: 113) Filip se nadalje hipokoristično pojavlja kot *Lipe*: »Ko sta se Jakec in Lipe smeje igrala in sta se skrivala za drevje in grmovje /.../« (Meško 1994: 124). Med otroškimi literarnimi liki v *Mladih srcih* (1994) izstopa Pavle, ki je kot književna oseba v kratki zgodbi *Ciganček* negativno karakteriziran: »Že pri prvem srečanju mu

Pavle ni ugajal. Že zunanost ne: bil je srednje velikosti, širokopleč, neokreten, in kakor se je dozdevalo, nekoliko bebast. Obraza je bil rdečega in sirovega.« (Meško 1994: 74) Pripovedovalec v zgodbi *Sosedov Peterček* fant, ki je našel v gozdu čmrlje, sprva imenuje *Janezek*, npr. »/.../ da se je smejalo Janezku srce od veselja in ponosa.« (Meško 1994: 37); »/.../ zavidala sva Janezku njegovo lepo last.« (Meško 1994: 37); »A kaj naj ti dam, Janezek?« (Meško 1994: 38); v neprijetni situaciji, ko Francek in Peterček Janezku ukradeta čmrlje in ju ta zaloti ter jima zagrozi, postane Janez: »Od tedaj nama je bil Janez pisan prijatelj.« (Meško 1994: 41)

Manjšalnice zasledimo v Meškovi izbrani otroški prozi tudi ob (zunanji) karakterizaciji književnih oseb; različni deli telesa so v opisu otroških literarnih likov večkrat v manjšalni obliki, npr. *glavica*, *ličeca*, *obrazek*, *nosek*, *rokica*, *srčece*, *usteca*: »Ko se je ta obraz smejal, se je smejal ves – vsaka poteza, vsaka črtica: usta, sveža in rdeča, nosek, debela ličeca, mehki podbradek, žive, nedolžne, a obenem vendar nekako nagajive zroče oči, skratka: vse!« (Meško 1994: 7); »Da je molel iz srajce večkrat okrogli Cenckov komolček v beli dan božji /.../« (Meško 1994: 7); »Vse na njem je bilo tako lepo zaokroženo: lice, roke, noge – vse! Na tem obrazku bi pač nihče ne čital, da dobi fantek včasih za večerjo le dva krompirja v oblicah. Ko ta s slastjo in zadovoljno povžije, si obriše rdeča usteca z rokavom debele hodne srajce, odmoli počasi in glasno večerno molitvico ter povsem vdano v borno svoje življenje leže na klop ob peči k sladkemu počitku.« (Meško 1994: 64)

Pogosto so v Meškovi kratki prozi, namenjeni otrokom, z besedotvornim pomenom ljubkovalno-manjšalno zapisane tudi sorodstvene vezi: *bratec*, *mamica*, *sestrica*, *sinček*, *tetica*: »Vdove Magdalene sinček je bil Martinek, tretje dete, predzadnje.« (Meško 1994: 113); »A pomislil je na dom, na mamico, kako težko mora reva delati, na Ivanko, v tuji službi, na bratca, kruha stradajoča.« (Meško 1994: 134) Zlasti manjšalnica *mamica* je odraz občutja topline in nežnosti: »Cencek je ljubil razen mamice še marsikaj.« (Meško 1994: 10); »V velikem hrepenenju je stegnil roke proti dolini, kakor bi hotel takoj nabrati bogat zaklad biserov, da jih ponese mamici domov.« (Meško 1994: 124); »Mamica, saj je tudi v vaših očeh raj ...« (Meško 1994: 155)

V narečni obliki se pojavljata tudi manjšalnici *kumek* nar. 'boter' (SSKJ 2) in *kumica*: »Zlati dnevi in večeri so bili za nas malčke, kadar smo imeli kumeka Tomaža v hiši.« (Meško 1994: 199) Prav tako se v ljubkovalnomanjšalni obliki pojavlja tudi *botra* kot rel. zastopnica otroka pri krstu ali priča pri birmi (SSKJ 2): »Botrica je razvezala sveženj, ki ga je bila prinesla s seboj.« (Meško 1994: 171)

Večkrat se v izbrani otroški prozi pojavi tudi *striček*, ki pa ima navadno razširjen pomen starejšega znanega moškega: »Striček, dajte, povejte, kako ste igrali po svetu, in kako je bilo tam zunaj!« (Meško 1994: 64)

Manjšalnice v Meškovih otroških literarnih delih pogosto zasledimo v ogovorih: »No, fantek, čigav pa si?« (Meško 1994: 15); »Nič se ne boj, Cencel! Ničesar žalega se ti ne zgodi!« (Meško 1994: 16); »Ali pojdeva, mamica?« (Meško 1994: 90); »Mamica, ali ste videli, ali ste slišali?« (Meško 1994: 172); »Kaj pa je bilo, Ivanček?« (Meško 1994: 173) Tako manjšalnice in hipokoristiki v besedilu učinkujejo kot pomanjšane leksikalne enote, ki opravljajo pragmatično funkcijo intimiziranja govora z vnašanjem odtenkov nežnosti, naklonjenosti in tudi prisrčnosti (Bystrov, E. Mintsys, Y. Mintsys 2020: 78).

V Meškovi prozi za otroke zasledimo, bodisi z denotativnim bodisi s konotativnim pomenom, manjšalnice, npr. *dolinica*, *deteljica*, *kapelica*, *ptiček*, *smrečica*, *travca*, *vasica*, *zajček*, tudi v opisih književnega prostora in časa oz. pokrajine, ki literarne otroke obdaja: »Beli šotori stoje ob cerkvici; vsa gora okoli in okoli svetišča mrgoli ljudstva.« (Meško: 1994: 92); »Paradiž mojega življenja je moja rojstna vas. Šest hiš stoji v dolinici kakor Bogu pod pazduho.« (Meško 1994: 185); »Majhen potočič, od vseh imenovan kratko »graba«, ki prihaja iz gozdov na vzhodni strani vasi ter teče tik našega dvorišča in se izliva malo pod mlinom v tega večjega. (Meško 1994: 189); »/.../ za hribom je hrepenela v nebesa sv. Gora, s kapelico na vrhu, krono kraljevo, dragoceno, s čudeži posvečeno.« (Meško 1994: 107); »/.../ na velikonočno jutro pred solničnim vzhodom, ko govori vsaka travca in pozvanja v čudnih pesmih rosa v travi.« (Meško 1994: 119); »Kadar potegne veter skozi vejevje, pozvanja v njih kakor s srebrnimi zvončki.« (Meško 1994: 119); »Majhnega zajčka, ki je pulil deteljico ob strani ceste, je zagledal pred seboj.« (Meško 1994: 134); »Na god sv. Valentina, ko praznujejo ptički gostijo, smo šli vsako leto, ako ni bil prevelik sneg, gor ob potoku iskat darov, ki so nam jih pustili ptički.« (Meško 1994: 29)

Čeprav si bralec zlahka predstavlja pokrajinsko idiliko vaškega sveta, v katerem bivajo literarni junaki, pa manjšalnice hkrati ponazarjajo skromno, borno življenje književnih oseb oz. njihovo revščino: »Mati Cencikova je stanovala v zadnji vaški kočici. Najrevnejša je bila v vasi.« (Meško 1994: 6); »Le stara Strniševa Nanca pase spodaj ob kočici svojo suhorebro kravico.« (Meško 1994: 15); »Doma tako nima posebnega dela niti preveč jela. Oni kozici, ki sta ju imela, oskrbi Mina sama, ali pa ju fant žene s čedo Zabukovčevo na gore.« (Meško 1994: 71); »V štirinajstih dneh izprazni hišico, Magdalena!« (Meško 1994: 115); »Bridko razočaran in plašen je strmел v nočno temo, ki je sanjala v sobici molče in skrivnostno.« (Meško 1994: 124)

Otroški literarni liki pa niso vdani v siromašno usodo, temveč pogumno stremijo za boljšim in sanjajo o raju. Z rabo manjšalnic (pogosto kot primera) se tako bralcu izrisuje tudi podoba raja, kot si ga predstavljajo književne osebe, npr. Martinek v iskanju raja: »Kadar potegne veter skozi vejevje, pozvanja v njih kakor s srebrnimi zvončki.« (Meško 1994: 119); »Slednji kamen in kamenček se blesti bolj nego biseri v kroni Matere božje v velikem oltarju farne

cerkve, ki so se zdeli Martineku na vsem svetu najlepši.« (Meško 1994: 124); »Ogljato brušeni kamni so se lesketali stokrat živeje nego biserne kapljice, ko posije nanje solnce /.../« (Meško 1994: 127); »V raju pa pojo ptičke, da je sto let kakor ena kratka minuta.« (Meško 1994: 129); »A ni bil gozdni škrt, ki si ga je slikala domišljija, sedečega v rdeči čepici na zibajoči se vejici.« (Meško 1994: 135); »Ali se pričjenja morda že tukaj raj, in je živalca iz raja?« (Meško 1994: 135)

Zelo pogosto F. Ksaver Meško manjšalnice uporablja tudi ob ponazoritvi pojavnosti iz krščanskega sveta, npr. *cerkvica*, *kapelica*, *molitvica*, *Jezušček*: »Zahrepenelo je morda srce, ko je slišalo prve besede o cerkvici na Gori, o čudotvornem domu Matere, nebeških dobrot polne, milosti božje deleče z radodarno materinsko roko.« (Meško 1994: 84); »Mamica, pri kapelici doli ob cesti sem bil. /.../ Podal sem mu rokco – veste, še mnogo manjšo rokco ima mali Jezušček, nego je moja.« (Meško 1994: 174)

Izpostaviti velja še primere manjšalno-ljubkovalnih modifikacijskih tvorjenk, kot so *norček*, *paglavček*, *postopaček*, pri katerih se inherentna negativna konotativnost podstavnih besed, tj. *norec* ekspr. 'nespameten, neumen človek' (SSKJ 2); *paglav* slabš. 'kdor (rad) povzroča neprijetnosti, nevšečnosti, navadno fant, deček' (SSKJ 2); *postopač* nav. ekspr. 'kdor (rad) postopa' (SSKJ 2), z dodajanjem modifikacijskega obrazila *-ek* omili oz. izgubi, tvorjenka pa dobi pozitivno konotativno vrednost: »Če je kdaj kak vaški paglavček, kak samosrajčnik ali kratkohlačnik prijokal domov blaten in povaljan po prahu, bi bil pravi čudež, če bi ne tožil /.../« (Meško 1994: 5); »Pravi obraz vaškega postopačka in dobrosrčnega razposajenčka je bil to, obraz otroka prirode, nekoliko zagorel in ves zdrav, svež, vedno vesel.« (Meško 1994: 7); »Norček mali! Saj bog naredi tako, da pogasi (Meško 1994: 119); »O, zajček! Ali si prišel za menoj? Ti je bil dolgčas doma, kaj? Revež ti! Da si le prišel! /.../ O, počakaj, norček mali!« (Meško 1994: 134)

Samostalniške manjšalnice so v otroški prozi Franca Ksaverja Meška ekspresivno sredstvo, s katerim se poudarja zlasti pozitivna čustvenost, ki nakazuje pristno prijateljstvo, naklonjenost in empatijo, velikokrat pa je odraz sočutja, topline, srčnosti in prijaznosti ter čustvene bližine med otrokom in odraslim, kar izhaja predvsem iz rabe manjšalnic v dialogih. Zelo redko manjšalnice izražajo negativno čustvenost, ob že omenjenih primerih *Meškec* in *možicelj* npr. le še *otročje*: »To preklicano otroče!« (Meško 1994: 5)

Ob koncu bi veljalo izpostaviti še nekatere izraze, ki v Meškovem času pravzaprav niso (bile) manjšalnice, s sodobnega slovarskega vidika pa so ekspresivni izrazi, ki imajo konotacijo starinskosti. Tako npr. *gostilnica* ni manjšalnica za gostilno, temveč starinski izraz za gostilno: »Nastanil se je v edini vaški gostilnici.« (Meško 1994: 11), podobno *tablica* – nekdanj uokvirjena 'manjša plošča, na katero se piše s kamenčkom, kreda' (SSKJ 2): »In če je

priromal kak šolarček iz šole z zlomljeno tablico in s težkim srcem v nemirnih prsih /.../« (Meško 1994: 5). Navidezna manjšalnica je npr. tudi *podobica* – v krščanskem okolju ‘manjši kos papirja z natisnjeno nabožno sliko in besedilom’ (SSKJ 2), tudi *svetinjica* – v krščanskem okolju ‘manjša kovinska ploščica z reliefno podobo svete osebe ali s krščanskim simbolom’: »Na prsih se mu je odpela srajca, verižica s svetinjico mu je zdrknila izza nje in je zazvenela ob trdem kamenu pragovem.« (Meško 1994: 109)

ZAKLJUČEK

Meškova otroška in mladinska kratka proza, objavljena v knjigi *Mladim srcem* (1994), tematsko sodi v tri skupine. Prvo skupino predstavljajo tri zgodbe o vsakdanjih dogodivščinah vaških otrok: *Poljančev Cencek*, *Ciganček*, *Martinek*. Nobenemu izmed naslovnih likov življenje ne prizanaša. Še več. Otroci so revni, lačni in zato pogosto tudi škodoželjni. V ruralnem okolju je življenje težko; ženske ostajajo brez moških, s kopico otrok, ki jih je treba preživljati. V drugo skupino sodijo spominske kratke zgodbe: *Sosedov Peterček*, *Iz raja mojih dni*, *Romanje na Goro*. V teh se mestoma ob realnih dogodkih in spominih pojavlja tudi občutenje nadnaravnega in zaradi smrti nekaj dokončnega. V vseh treh zgodbah je pripovedovalec odrasli, ki se z nostalgijo spominja otroških let. Tretjo skupino tvorita dve legendni pripovedki z naslovom *Dve zgodbi o lilijah*. Lilije so med drugim simbol device Marije; pomenijo ljubezen. Po *Slovarju simbolov* so bele lilije simbol čistosti in predanosti božji volji (Chevalier in Gheerbrant 1993: 317). Lilije so povezane z marijansko tradicijo, ki predstavlja življenje matere božje; pogost motiv v umetnosti je upodobitev Marije z detetom (prim. Hall 1991: 60–73).

Z jezikovnega vidika so v otroški in mladinski prozi Franca Ksaverja Meška opazno ekspresivno izrazno sredstvo samostalniške manjšalnice. Samostalniške manjšalnice so kot modifikacijske izpeljanke rezultat besedotvorne izpeljave, pri kateri sta v skladenjski podstavi dve predmetnopomenski besedi, od katerih se določujoča vedno poobrazili. Samostalniške manjšalnice zasledimo v vseh kratkih zgodbah, zajetih v izdajo *Mladim srcem* (1994), zgolj v *Sklepni pesmi pisateljevi* ne. Avtor v literarnih besedilih uporablja v glavnem samostalniške modifikacije, v katerih se poudarja pozitivna čustvenost, npr. *angelček*, *mamica*, *razposajenček*, *striček*, *ženica*. Negativna čustvenost je v manjšalnicah izpostavljena zelo redko, npr. *otročje*, *Mešekec*. Pomen manjšalnosti oz. ljubkovalnosti je lahko izražen v imenih literarnih likov, npr. *Ivanček*, *Jakec*, *Peterček*, ali njihovi zlasti zunanji karakterizaciji, npr. *glavica*, *ličee*, *obrazek*, *usteca*, ter v opisu sorodstvenih vezi, npr. *bratec*, *sinček*. Obe nem manjšalnice opazimo v opisu književnega prostora in časa, npr. *cerkvica*,

vasica, travca. Bralcu se tako skozi pripovedno besedilo odstirata preprostost in skromnost, npr. *kočica, sobica*, a hkrati idiličnost pokrajine, ki literarne junake obdaja, npr. *dolinica, potočič*. V izbranih spisih Franca Ksaverja Meška so manjšalnice prepoznane kot ekspresivno sredstvo, ki mehča ton pripovedovanja, prispeva k liričnosti pripovedi ter mlademu bralcu omogoči enostavno vživljanje v literarni svet, ki je kljub siromaštvu in težkim življenjskim preizkušnjam poln otroške igrivosti, upanja in hrepenenja, empatije, topline in vedrine, spoštovanja in verovanja.

VIRI IN LITERATURA

Yakiv Bystrov, Ella Mintsyts, Yuliya Mintsyts, English Diminutives in Children's Literature: A Case Study of Directive Speech Acts. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* 2020, 17, 5. Pridobljeno 15. 11. 2024, English Diminutives in Children's Literature: A Case Study of Directive Speech Acts.

Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Slovar simbolov*. Ljubljana, 1993.

Jožica Čeh Steger, Besedje kot prvina jezikovnega stila v umetnostnem besedilu z vidika identitete literarnega subjekta in njegovega habitusa. V: Marko Jesenšek (ur.), *Besedje slovenskega jezika*. Maribor 2007, str. 68–79.

Jožica Čeh Steger, Manjšalnice kot prvina Cankarjevega jezikovnega stila. V: Irena Stramljič Breznik (ur.), *Manjšalnice v slovanskih jezikih: oblika in vloga*. Maribor 2015, str. 429–438.

Wolfgang U. Dressler, Lavinia Merlini Barbaresi, *Morphopragmatics. Diminutives and Intensifiers in Italian, German and Other Languages*. Berlin, New York 1994.

Jakob Emeršič, Bibliografija Meškovih samostojnih del. V: *Franč Ksaver Meško (1874–1964)*. Ob 120-letnici rojstva in 30-letnici smrti. Ormož 1994.

James Hall, *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*. Zagreb 1991.

Marko Jesenšek, Manjšalnice v Marijikinem ogrčku. V: Irena Stramljič Breznik (ur.), *Manjšalnice v slovanskih jezikih: oblika in vloga*. Maribor 2015, str. 439–449.

Janez Keber, O strukturi rojstnih imen v Sloveniji. *Jezikoslovni zapiski* 2001, 7, 1–2, str. 21–111. Pridobljeno 28. 10. 2024, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-G8HX4YHH>.

Janez Keber, Rojstna imena, hišna imena, vzdevki, psevdonimi v Sloveniji. *Jezikoslovni zapiski* 2002, 8, 2, str. 47–69. Pridobljeno 28. 10. 2024, <https://ojs.zrc-sazu.si/jz/article/view/2621/2395>.

Mihaela Koletnik, Samostalniške manjšalnice v prleških narečnih slovarjih. *Jezikoslovni zapiski* 2017, 23, 1, str. 23–39. Pridobljeno 28. 10. 2024, <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-WJJA03JO/61c9f907-b9f8-41e3-94d9-e9518eab78d7/PDF>.

Erika Kržišnik, Nataša Jakop, Samostalniške manjšalnice kot sestavine frazeoloških enot. V: Mira Krajnc Ivič in Andreja Žele (ur.). *Pogled v jezik in iz jezika. Adi Vidovič Muha ob jubileju*. Maribor 2020, str. 41–52.

Franč Ksaver Meško, *Mladim srcem II*. Celje 1914.

- Franč Ksaver Meško, *Našim malim*. Ljubljana 1925.
- Franč Ksaver Meško, *Mladini*. Ilustriral Mirko Bambič. Gorica 1927.
- Franč Ksaver Meško, *Mladim srcem IV*. Celje 1940.
- Franč Ksaver Meško, *Mladim srcem VI*. Celje 1964.
- Franč Ksaver Meško, *Luna in žabica*. Ljubljana 1974.
- Franč Ksaver Meško, *Njiva: izbrani spisi*. Ljubljana 1974.
- Franč Ksaver Meško, *Izbrana mladinska beseda*. Ljubljana 1980.
- Franč Ksaver Meško, *Mladim srcem*. Z ilustracijami Saše Šantla in Ivana Vavpotiča. Celje 1994.
- Franč Ksaver Meško: *Izbrani spisi Franca Ksaverja Meška*. Celje; Ljubljana 2019.
- Branko Melink, Spremna beseda. V: Franč Ksaver Meško: *Mladim srcem*. Celje 1994, str. 211–216.
- Viktor Smolej, O Meškovi mladinski književnosti. V: *Izbrana mladinska beseda Franca Ksaverja Meška*. Ljubljana 1980, str. 181–203.
- Viktor Smolej, Opombe. V: Ksaver Meško: *Njiva, izbrani prozni spisi*. Ljubljana 1974, str. 113–123.
- Irena Stramljič Breznik, Besedotvorna kategorija samostalniških manjšalnic v Pleteršnikovem slovarju in SSKJ. V: Marko Jesenšek (ur.). *Od Megiserja do elektronske izdaje Pleteršnikovega slovarja*. Maribor 2008, str. 56–68.
- Irena Stramljič Breznik, *Tvorjenke slovenskega jezika med slovarjem in besedilom*. Maribor 2010.
- Drago Unuk, Leksikalna izrazna sredstva. V: Marko Jesenšek (ur.). *Besedoslovne lastnosti slovenskega knjižnega jezika in narečij*. Maribor 2004, str. 300–314.
- Drago Unuk, Stilizacija. *Revija za elementarno izobraževanje* 2013, 6, 2/3, str. 115–139. Pridobljeno 28. 10. 2024, http://rei.pef.um.si/images/Izdaje_revije/2013/2-3/REI_6_st_2-3_cl_07.pdf.
- Ada Vidovič Muha, *Slovensko skladenjsko besedotvorje*. 2. razširjena in dopolnjena izdaja. Ljubljana 2011.

OTROŠKA KRATKA PROZA FRANCA KSAVERJA MEŠKA IN STILNA VLOGA SAMOSTALNIŠKIH MANJŠALNIC

Povzetek

Franč Ksaver Meško (1874–1964) je bil duhovnik in pisatelj, ki je napisal tudi nekaj kratkoproznih del za otroke in mladino. Med njimi je najpomembnejših šest zvezkov, ki so izhajali pod naslovom *Mladim srcem* (I – 1911, II – 1914, III – 1922, IV – 1940, V – 1951, VI – 1964). Leta 1917 so izšle tudi *Legende o svetem Frančišku* in bile ponatisnjene leta 1975. Po avtorjevi smrti so izšli različni izbori: z namenom šolske rabe je bil leta 1974 izdan izbor proznih del z naslovom *Njiva: izbrani prozni spisi* (1974); leta 1980 je bil del kratke proze po izboru Viktorja Smoleja ponatisnjen v zbirki *Izbrana mladinska beseda*:

Fran Ksaver Meško; leta 1994 pa je Branko Melink pripravil izbor *Mladim srcem*, ki že z naslovom nakazuje, da gre za izbrane ponatise iz objavljenih šestih zvezkov. Pričujoči prispevek se osredinja na omenjene zbirke, saj so v njih zbrana raznolika besedila, ki dobro predstavljajo avtorjev otroški in mladinski opus. Ob tem se prispevek z jezikovnega vidika posebej osredotoča na besedotvornopomensko kategorijo manjšalno v okviru samostalniške modifikacijske izpeljave. Samostalniške manjšalnice so v otroški oz. mladinski prozi Franca Ksaverja Meška opazno ekspresivno izrazno sredstvo, s katerim se poudarja zlasti pozitivna čustvenost, npr. *angelček*, *mamica*, *striček*, ki nakazuje pristno prijateljstvo, naklonjenost in empatijo, velikokrat pa je odraz topline, prijaznosti in čustvene bližine med otrokom in odraslim. Zelo redko manjšalnice izražajo negativno čustvenost, npr. *otročje*, *možicelj*. Pomen manjšalnosti in/ali ljubkovalnosti je lahko izražen v imenih literarnih likov, npr. *Ivanček*, *Jakec*, *Peterček*, ali njihovi zunanji karakterizaciji, npr. *glavica*, *ličece*, *obrazek*, *usteca*, v opisu sorodstvenih vezi, npr. *bratec*, *sinček*. Samostalniške manjšalnice opazimo tudi v orisu književnega prostora in časa. Mlademu bralcu se tako skozi pripovedno besedilo odstira idilika pokrajine, ki literarne junake obdaja, npr. *dolinica*, *kapelica*, *ptiček*, *smrečica*, *travca*, *vasica*, na eni strani in skromnost ter revščina, ki jo literarni junaki živijo, na drugi strani, npr. *hišica*, *kočica*, *kozica*, *kravca*. V izbranih spisih Franca Ksaverja Meška so manjšalnice prepoznane kot ekspresivno sredstvo, ki mehča ton pripovedovanja, prispeva k liričnosti pripovedi ter mlademu bralcu omogoči enostavno vživljanje v literarni svet, ki je kljub siromaštvu in težkim življenjskim preizkušnjam poln otroške igrivosti, upanja in hrepenenja, empatije, topline in vedrine, spoštovanja in verovanja.

CHILDREN'S SHORT PROSE BY FRANCS KSAVER MEŠKO AND THE STYLISTIC ROLE OF NOMINAL DIMINUTIVES

Summary

Fran Ksaver Meško (1874–1964) was a priest and author who also wrote several short prose works for children and youth. The most important of these are the six volumes published under the title *Mladim srcem* (To Young Hearts) (I – 1911, II – 1914, III – 1922, IV – 1940, V – 1951, VI – 1964). *Legende o svetem Frančišku* (The Legends of Saint Francis) were also published in 1917 and reprinted in 1975. After the author's death, various selections were published: in 1974, a selection of prose works was published for school use, entitled *Njiva: izbrani prozni spisi* (1974) (Field: Selected prose writings); in 1980, a selection of short prose selected by Viktor Smolej was reprinted in the collection *Izbrana mladinska beseda: Fran Ksaver Meško* (Selected youth prose: Fran Ksaver Meško); and in 1994, Branko Melink prepared a selection *Mladim srcem* (To Young Hearts), the title of which already indicates that these are selected reprints from the six published volumes. The present article focuses on these collections, as they contain diverse texts that represent the author's children's and youth oeuvre quite well. From a linguistic perspective, the article specifically focuses on the word-formation semantic category, i.e. diminutive, within the framework of noun modification derivation. In the children's and youth prose of Fran Ksaver Meško, nominal diminutives are a noticeable expressive means of expression, which is used to emphasise positive emotions, e.g. *angelček* (angel), *mamica* (mommy), *striček* (man), which indicate genuine friendship, affection and empathy, and are often a reflection of warmth, kindness and emotional closeness between a child and an adult. Very rarely, diminutives express negative emotions, e.g. *otročje* (child), *možicelj* (man). The meaning of diminutiveness and/or hypocorism can be expressed in the names of literary characters, e.g. *Ivanček*, *Jakec*, *Peterček*, or their external characterisations, e.g. *glavica* (head), *ličece* (cheek), *obrazek* (face), *usteca* (mouth), in the description of

family ties, e.g. *bratec* (brother), *sinček* (son). Nominal diminutives are also observed in the outline of literary space and time. The young reader thus explores, through the narrative text, the idyllic landscape that surrounds the literary characters, e.g. *dolinica* (valley), *kapelica* (chapel), *ptiček* (bird), *smrečica* (spruce), *travca* (grass), *vasica* (village) on the one hand, and the modesty and poverty that the literary characters live in on the other hand, e.g. *hišica* (house), *kočica* (hut), *kozica* (goat), *kravca* (cow). In the selected writings of Franc Ksaver Meško, diminutives are recognised as an expressive means that softens the tone of the narrative, contributes to the lyricism of the narrative, and enables the young reader to easily empathise with the literary world, which, despite poverty and difficult trials of life, is full of childlike playfulness, hope and longing, empathy, warmth and serenity, respect and belief.

KURZGESCHICHTEN FÜR KINDER VON FRANC KSAVER MEŠKO UND DIE STILISTISCHE ROLLE VON DIMINUTIVEN

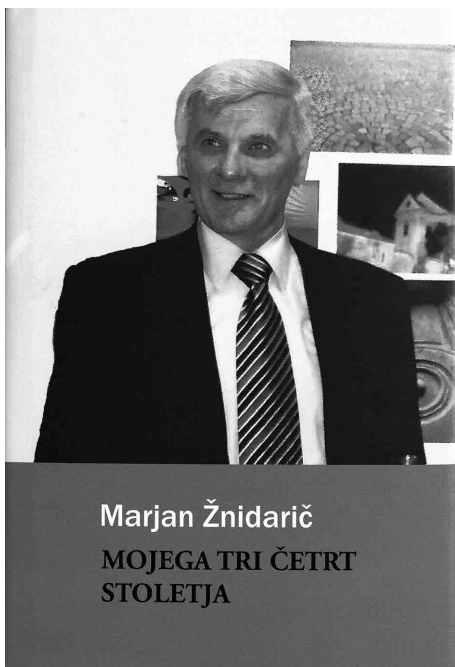
Zusammenfassung

Franc Ksaver Meško (1874–1964) war Priester und Schriftsteller, der auch mehrere kurze Prosawerke für Kinder und Jugendliche verfasste. Die wichtigsten davon sind die sechs unter dem Titel *Mladim srcem* (I – 1911, II – 1914, III – 1922, IV – 1940, V – 1951, VI – 1964) veröffentlichten Bände. Das Werk *Legende o svetem Frančišku* wurde ebenfalls im Jahr 1917 veröffentlicht und 1975 neu aufgelegt. Nach dem Tod des Autors wurden ausgewählte Werke veröffentlicht: eine Auswahl von Prosawerken mit dem Titel *Njiva: izbrani prozni spisi* (1974) wurde 1974 für den Schulgebrauch veröffentlicht; im Jahr 1980 wurde ein Teil der Kurzgeschichten nach Auswahl von Viktor Smolej in der Sammlung *Izbrana mladinska beseda: Fran Ksaver Meško* nachgedruckt; Branko Melink hatte 1994 eine Auswahl mit dem Titel *Mladim srce* zusammengestellt, deren Titel bereits darauf hinweist, dass es sich um eine Auswahl von Nachdrucken der sechs veröffentlichten Bände handelt. Der vorliegende Artikel konzentriert sich auf die genannten Sammlungen, da sie vielfältige Texte enthalten, die das Kinder- und Jugendwerk des Autors gut repräsentieren. Darüber hinaus widmet sich der Beitrag aus linguistischer Perspektive speziell der wortbildenden Bedeutungskategorie Diminutiv im Rahmen der Nomenmodifikationsableitung. Nomen diminutiven kommen in den Kinder- oder in der Jugendprosa von Franc Ksaver Meško als eine auffällige expressive Ausdrucksweise zum Einsatz, die insbesondere die positive Emotionalität betont, z. B.: *Engelchen*, *Mütterchen*, *Onkelchen*, was auf echte Freundschaft, Zuneigung und Empathie hinweist und oft ein Spiegelbild der Wärme, Freundlichkeit und emotionalen Nähe zwischen einem Kind und einem Erwachsenen ist. Sehr selten drücken Diminutive eine negative Emotionalität aus, z. B. *Grünling*, *Zwerg*. Die Bedeutung von Kleinheit und/oder Kosenamen kann in den Namen literarischer Figuren zum Ausdruck kommen, z. B.: *Ivanček*, *Jakec*, *Peterček*, oder ihre äußere Charakterisierung, z. B. *Köpfchen*, *Wängchen*, *Gesichtchen*, *Mündchen*, bei der Beschreibung von Verwandtschaftsverhältnissen z. B. *Brüderchen*, *Söhnchen*. Diminutive werden auch bei der Darstellung literarischer Räume und Zeiten beachtet. So wird dem jungen Leser durch den Erzähltext die idyllische Landschaft nahegebracht, die die literarischen Helden umgibt, z. B. *Tälchen*, *Kapellchen*, *Vögelchen*, *Fichtlein*, *Gräschen*, *Dörfchen* einerseits und die Bescheidenheit und Armut, in der literarische Helden leben, andererseits, z. B. *Häuschen*, *Hüttchen*, *Zieglein*, *Kühchen*. In den ausgewählten Schriften von Franc Ksaver Meško werden Diminutiven als Ausdrucksmittel anerkannt, das den Ton der Erzählung mildert, zur Lyrik der Erzählung beiträgt und es dem jungen Leser ermöglicht, sich leicht in die literarische Welt hineinzuversetzen, die trotz Armut und schwieriger Lebensprüfungen voller kindlicher Verspieltheit, Hoffnung und Sehnsucht, Empathie, Wärme und Gelassenheit, Respekt und Glauben ist.

POROČILA IN OCENE – REPORTS AND REVIEWS

MARJAN ŽNIDARIČ: MOJEGA TRI ČETRT STOLETJA

Kulturno društvo Mariborska
literarna družba, zbirka *Iz preteklosti*
11 – Uredil Marjan Pungartnik,
spremno besedo napisal Mirko
Munda – Maribor 2023, 315 str.

Dolgoletnega direktorja Muzeja narodne osvoboditve Maribor, založbe Obzorja in Mariborske knjižnice ter uglednega zgodovinarja, raziskovalca, publicista in nekdanjega družbenopolitičnega delavca dr. Marjana Žnidariča bralci naše revije dobro poznajo. Ne

samo kot avtorja številnih znanstvenih in strokovnih člankov, razprav in zapisov, pač pa tudi kot zglednega člana uredniškega odbora in urednika. Izpod njegovega peresa so prišle na svetlo mnoge knjige, ki sodijo v zakladnico slovenskega zgodovinopisja o novejši slovenski zgodovini, še posebej o nemški okupaciji Maribora in slovenske Štajerske ter odporu zoper okupatorja na tem območju. Bogati beri tovrstnih knjižnih del je zdaj dodal še neke vrste spomine in jih naslovil *Mojega tri četrt stoletja*.

V kratki uvodni besedi je zapisal, da se mu je nabralo spominov za polno malho, in to kljub temu, da si v dolgem ustvarjalnem in razgibanem življenju in delu ni ničesar zapisoval. Zgodovinar z dobrim spominom pač. Priznava pa, da mu je za to žal, saj načenja mnoge zgodbe, katerim njegovi vnuki ne verjamejo, da so bile del ne tako davnega vsakdanjika mnogih generacij. Tudi Žnidaričeve, ki sega v prvo povojno leto 1946, ko so se zlasti na od nekdanj socialno šibkem podeželju Haloz, Ptujskega in Dravskega polja ter Slovenskih goric dogajale nove krivice in so se ljudje otepali z veliko revščino. Trdo so morali delati za vsakdanji kruh in verjeli v ideale novega časa, ki bo lepši od njihovega. Ptujsko polje je delilo usode že omenjenih predelov SV Slovenije in na svoji koži jih je občutil tudi avtor knjige, Najprej kot otrok, nato kot

osnovnošolec, dijak in nazadnje še kot študent. Kljub težkim časom pa so bili ljudje srečni, priznava Žnidarič in zapiše, da so se za ideale veliko učili, vanje verjeli, se znali veseliti in biti srečni. Celo bolj srečni, kot so danes, brez dlake na jeziku dopiše, ko izpostavi današnji visoki standard in izobilje, ki pa ljudem ne prinašata perspektive. *»Vse je preveč podvrženo kapitalu in potrošništvu; premalo je iskrenosti in tovarištva; preveč je egoizma, hlastanja za dobrinami, tekmovalnosti in nevoščljivosti. Brezkompromisna turbokapitalistična ter skoraj že povsem avtomatizirana ter digitalizirana globalizacija nam ponuja svet skoraj na pladnju, hkrati pa nas vse bolj razoseblja ter potiska v osamo in negotovost,«* iskreno in brez nostalgije po *»starih dobrih časih«* zapiše Žnidarič v uvodu knjige. Pronicljivo opozarja bralce na skupno odgovornost za edini skupni dom, ki nam je usojen, to je za planet Zemlja. V nekaj stavkih je namesto običajnega posvetila pripisal, da je vsa leta zgodovinarskega raziskovalnega dela sledil definiciji svojega vzornika prof. dr. Toneta Ferencu o delu zgodovinarja. Ta je rad poudarjal, *da »zgodovinar ni dušebrižnik, ni tožilec, ne odvetnik, temveč iskalec resnice, ki so mu podlaga zgodovinski viri. Zgodovinar tudi ni moralist, zato njegova vloga ni obtoževati ali zagovarjati, ampak ugotavljati dejstva z vzroki in posledicami.«* Dovolim si dodati, da kot dobrih deset let mlajši zgodovinar Ferencov raziskovalni opus občudujem in ga kot zgodovinarja tudi sam visoko cenim. Podobno kot prof. dr. Milana Ževarta in ne nazadnje tudi Žnidariča, s katerim sva prenekatero debatno uro v njegovi pisarni posvetila prav tem vprašanjem in v mojem primeru

raziskovanju in preučevanju takrat še slabo raziskanega in poznanega holokavsta na Slovenskem. Za vse nasvete sem mu še danes izredno hvaležen. Branje njegove knjige mi je bilo ne samo prijetno, pač pa tudi v veselje, saj sem nekatera poglavja, ki jih Žnidarič opisuje iz obdobja »družbenopolitičnega delovanja«, spremljal v nekoliko drugačni vlogi, namreč kot novinar in komentator mariborskega Radia in občasno tudi dnevnika Večer ter še nekaterih časopisov. Moram priznati, da jih je pošteno in v lepem jeziku osvetlil tako, kot jih je sam in z njim vred mnogi takratni sopotniki tudi doživljal. Z vsemi vzponi in padci, z vsemi uspehi in tudi napakami, ki jih ne zanika. Skozi ta poglavja nas vodi avtorjeva želja, da bi prikazal čas in razmere v Mariboru in v osrednjih mestnih ustanovah tako, kot jih je videl on in kot so ga doživljali meščani. Brez sprenevedanja in praznega besedičenja.

Navaja množico imen pomembnih, manj pomembnih in historično gledano tudi nepomembnih ljudi. A nobena oseba ne diskreditira ali žali, kot smo temu lahko priče v mnogih novodobnih delih, s katerimi avtorji relativizirajo in tudi potvarjajo zgodovino. Žnidariču tega res ni mogoče očitati. Do tega časa, ki mu namenja zadnji del knjige in katerega tudi lepo dopolni z izbranim fotografskim dokumentarnim gradivom, pa nas seveda vodi skozi mnoge zgoode in nezgoode otroštva in mladosti, študija, služenja domovini v JLA v Zadru, oblikovanja družine in profesionalnega dela v različnih ustanovah. Mislim, da se ne motim, če pridodam, da iz poklicnega delovanja veje kanček nostalgije o plodovitem ustvarjalnem obdobju v mariborskem Muze-

ju narodne osvoboditve, v katerem je začel svojo pot kot kustos – pedagog in jo sklenil kot uspešni ravnatelj oz. direktor muzeja. Konec bogate kariere v muzeju bi lahko bil tudi nekoliko manj boleč, brez nepotrebnega pelina, ki mu je nekoliko zagrenil slovo, a ne v tolikšni meri, da bi za razliko od mnogih novodobnih karieristov in politikantskih povzpeticov na ves glas medijsko kričal o krivicah, ki so se mu zgodile. Doživel jih je po svoje in se častno poslovlil iz muzejske hiše, v kateri je pustil globoke sledi.

Sicer pa začenja spominjanje na otroštvo v poglavju z naslovom *Iz kurentove dežele* in nam predstavi Sobotince kot kraj njegovega otroštva in vse, kar je s tem otroštvom povezano. Zelo slikovita pripoved, tudi rahlo literarno začinjena. Ta del se konča z njegovimi ptujskimi gimnazijskimi prigodami. Sledi ljubljansko študentsko obdobje in potem mariborski pripetljaji med leti 1970 in 2008, od prve zaposlitve do upokojitve. To je osrednji del Žnidaričevih spominov in pripovedi, ki ga je razdelil na več podpoglavij. Prvemu je dal naslov *Muzealec in zgodovinar*, drugemu *Politik in funkcionar*, tretjemu *Pedagoške izkušnje*, četrtemu *Direktor*, petemu *Moja družina* in šestemu *Rekreativni športnik*. Naslednje poglavje nosi naslov *Miklavž na Dravskem polju*, peto govori o upokojitvi leta 2008 in sklepni ustvarjalno-poklicni bilanci. Izjemno dragoceno šesto oglavje nam ponuja Žnidaričevo odslikavanje in zrcaljenje *Znanih osebnosti*. Imenoval jih je kar *Moji sodelavci in prijatelji*. Prijazno paberkuje o Ladu Ambrožiču Novljanu, Jožetu Bercetu, dr. Vladimirju Bračiču, Ivanu Dolničarju – Janošiku, dr. Tonetu Ferencu, Francetu Filipiču, dr. Vekosla-

vu Grmiču, Janezu Karlinu, Konradu Kolšku, Dušanu Mevlji, dr. Metodu Mikužu, Milici Ostrovske, dr. Vladimirju Sruku, dr. Janezu Stanovniku, dr. Vaneke Šiftarju, dr. Sergeju Vrišerju, arhitektu dipl. ing. Rudiju Zupanu in seveda dr. Milanu Ževartu, prvemu ravnatelju Muzeja narodne osvoboditve Maribor. Človeško toplo, doživljajsko prepričljivo in historično zelo korektno poglavje, ki je njegovi »spominski knjigi« dalo dodano vrednost.

V tem poročilu se ne morem izogniti niti avtorju spremne besede in Žnidaričevemu iskrenemu prijatelju od mladih dni, novinarju in uredniku Večera Mirku Mundi. Žnidarič in Munda sta stkala pristne prijateljske in trdne osebne vezi, ki ju še danes povezujejo in so odraz vere obeh v nenehni optimizem, ki naj vsakega od nas spremlja celo življenje. Verjela sta svojim idealom in imela jasne življenjske cilje. Oba sta jih tudi dosegla, eden v zgodovinski stroki in v javnem kulturnopolitičnem delovanju in drugi v novinarstvu in publicistiki. Mirko Munda je z izbranimi besedami orisal Žnidaričevo življenjsko pot in pripisal, da je bila ta pestra, zanimiva, večinoma lepa in le redko dolgočasna, včasih tudi zelo naporena, posuta s trnjem, a tudi z zlatim prahom. Dozoreval je in dozorel je in kakor piše: »v posebnem času, v desetletjih tik po svetovni katastrofi, ko si je svet pospešeno celil rane, hkrati pa napredoval skoraj s svetovno hitrostjo. To je bil čas, ko smo mladi resnično verjeli v lepšo prihodnost in bili zanj pripravljeni marsikaj storiti in tudi žrtvovati. Žnidaričevi spomini niso samo biografija, so tudi zrcalo 70-letnega obdobja, v katerem je živel in deloval,« je še zapisal Mirko Munda.

Knjiga, vredna branja, čeprav avtor ob njenem izidu ni želel veliko govoriti in še manj javno izpostavljati. Vse nam je z njo povedal iskreno in brez zavor.

Marjan Toš

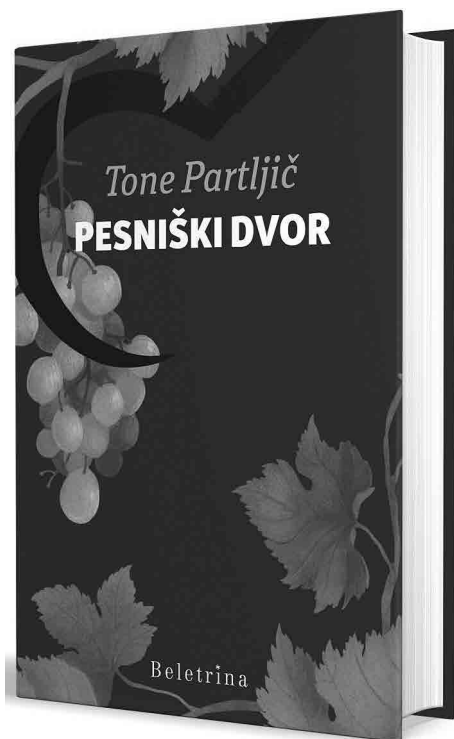
TONE PARTLJIČ: PESNIŠKI DVOR

Založba Beletrina, Ljubljana 2024,
404 str.

Bogati beri literarnih del je plodoviti štajerski pisec Tone Partljič dodal še najnovejši roman z naslovom *Pesniški Dvor*. Izšel je v visoki nakladi 2000 izvodov pri založbi Beletrina; uredila ga

je Tina Vrščaj; lektorica je bila Andreja Jezernik, korektorica pa Jerneja Katona Zajc. Za oblikovanje je poskrbela Tanja Semion, tehnično pa je knjigo uredil Marko Hercog. Novi roman Toneta Partljiča se pridružuje njegovim številnim živahnim delom o Slovenskih goricah okoli Maribora, krajih, kjer je pisatelj preživel otroštvo in mladost. Tokratna zgodba se zgodi konec tridesetih let prejšnjega stoletja, v času druge svetovne vojne, taborišč in povojne stiske na podeželju. Avtor nam to oriše skozi slikovito, a na trenutke pretresljivo in celo tragično zgodbo kmeta, uglednega vinogradnika, in ob njem tudi usode preprostih podeželskih ljudi. Usode se prepletajo in zdi se, da je z njimi vnovič iskal resnico sveta, tistega okoli Pesniškega dvora in onega, širokega, iz katerega so pljuskali valovi sreče in nesreče ljudi, nič krivih, a zato nič manj tepenih in ponižanih.

Ne želim biti sodnik, ker mi tega znanje ne dopušča, a si kljub temu dovolim zapisati, da je Partljič s tem romanom še enkrat slikovito in literarno prepričljivo dal na svetlo usode ljudi in krajev, ki ponazarjajo zlasti čas med obema svetovnima vojnama, med nemško okupacijo slovenske Štajerske 1941–1945 in z grenkim priokusom (ne prvič v Partljičevih delih) vseh »ponižanih in razžaljenih, razžaloščenih in razočaranih«, ki vpijejo o krivicah v prvih letih po vojni. Torej v času, ko so se dogajale na slovensko goriškem podeželju v povojni graditvi socializma z nerazumljivo in krivično nacionalizacijo premoženja in kolektivizacijo kmetijstva še danes v nebo vpijoče krivice. Partljič v mnogočem ponovi že zapisano v nekaterih prejšnjih delih, kar pa ne bo odveč, saj izpostavi hude osebne travme tistih,

ki so na lastni koži v praksi doživeli znamenito parolo: »*Zemljo tistemu, ki jo obdeluje.*« Z dovolj razumljivim opozorilom, kolikšno gorje lahko človeku (bogatemu in revnemu) prinese objestnost in opojnost zmagovalcev po vojni, kar se je leta 1945 dogajalo tudi v Slovenskih goricah. Pesniški dvor z okoliškimi kraji pri tem ni bil nobena izjema. Partljič se je naslonil na kraje in ljudi, ki jih je dodobra spoznal in jih lahko literarno upodablja. Takšnih zgodb, kot je njegova o Pesniškem Dvoru in vinogradniški družini Gornik, lahko najdemo v izobilju tudi na območju Lenarta, Cerkevjenjaka, Sv. Trojice, Benedikta, Destrnika, Vitomarcev, Biša, Gočove, Verjan, Kicarja ... Poznam primere, ki so bili še okrutnejši kot Gornikovo grenko razočaranje, najprej po prvi vojni, v kateri je sam nosil glavo na tnalu, in še bolj v in po drugi svetovni vojni, ko novega sveta, socializma in komunizma enostavno ni mogel razumeti. Zato je pretrgal nit sicer bogatega in ustvarjalnega življenja uglednega človeka, intelektualca in gospodarja trdne domačije.

Partljičev roman sem prebral prvič na mah, drugič pa zelo analitično in ker nisem literarni zgodovinar (še manj pa literarni kritik), gledam na njeno vsebino in sporočilo skozi oči zgodovinarja in raziskovalca lokalne zgodovine osrednjih Slovenskih goric, in to prav za obdobje, v katerem se dogaja tudi Partljičev Pesniški Dvor. Naj mi bo vseeno dovoljeno, da zapišem, da je roman mojstrsko delo, prepleteno z mnogimi historičnimi dejstvi, in sloni na avtorjevem poznavanju zgodovine in dogodkov, ki so jim v obravnavanem obdobju dajali odločilni pečat. Sploh ko prebiram poglavje o Rupnikovi liniji,

za katero je avtor pridobil veliko gradiva in ga celovito preštudiral ter literarno vpel v eno od treh poglavij romana. Domišljeno, preudarno in zanimivo. Partljiču znanja in široke razgledanosti ne manjka in zato je svojo verodostojnost potrdil tudi s tem romanom. Razdeljen je na tri zaokrožene dele, ki zelo smiselno in razumljivo tvorijo celoto. Avtor začne pripoved s poglavjem *Pesniški dvor in Gorniki*, se nato osredotoči na drugi in po moji skromni sodbi tudi osrednji del z naslovom *Rupnikova linija* ter zaključi s tretjim delom, ki ga je poimenoval *Pesniški dvor, Sizifova linija*. Z izobiljem simbolike roman zaključi v njemu značilnem slogu – s kritiko sistema, ki pokojnemu človeku še po smrti ne da miru in buri duhove neke anonimne partijske celice, katere člani ne vidijo preko ozkih plotov omejenih osebnih obzorij. V tistem času, ki je bil v Pesniškem Dvoru pač takšen kot v večini Slovenskih goric in še marsikje drugod po širni Sloveniji. Z niansami, o katerih lahko govorimo tudi danes brez zadržkov in k temu nas sili kritična pisateljeva ost, kar je bil zadetek v polno.

Roman prinaša veliko bolj ali manj znanih resnih opisov o osebnih travmah ljudi, ki so trpeli v koncentracijskih taboriščih nacistične Nemčije, med katerimi je bil tudi eden od Partljičevih glavnih junakov Slavko Gornik. Razočaran nad popolnim kaosom v kraljevi jugoslovanski vojski po aprilskem napadu na Jugoslavijo, ko se je skupaj z Južekom (ta pooseblja velikega humanista in zdravnika dr. Jožeta Potrča iz Ptuja) kot prostovoljec znašel na velikem razpotju bežanja slabo vodenih vojakov na vse strani in umikanja proti domu, je bil ujet in iz Maribora

poslan v Dachau. To je bilo prvo nacistično koncentracijsko taborišče, nekakšen učni center za pripadnike SS, ki so po Dachau iz leta 1933 zagospodarili v preostalih koncentracijskih, delovnih in tudi uničevalnih nemških taboriščih vsepovsod po okupirani Evropi, največ na vzhodu. Slavko taborišče preživi; od njega ostane le 40 kg kosti in nekaj mesa. Njegova duša je zlomljena; doživel je vsa ponižanja in razčlovečenja, katerih so bili deležni taboriščniki, ki niso bili ljudje, temveč le številke. Tega gorja ni spravil iz spomina; vedno bolj ga je stiskalo pri srcu; o tej travmatični preizkušnji ni po vrnitvi iz taborišča (že skoraj mrtev) nikoli govoril in tudi ni dovolil, da bi o tem doma govorili. Za nobeno ceno. Kar je doživel, je nosil v sebi, v poteptani duši in ponižanem človeškem ponosu. Zato ni mogel doumeti dogajanja po osvoboditvi, ko je bil tudi on zaznamovan kot sumljiva oseba. Kako je lahko preživel Dachau, ko pa so drugi morali umreti, so se spraševali lokalni partijski in predvsem oznovski veljaki? Je bil nemara tudi on sodelavec gestapa in je ovajal taboriščne sotrpine, so se spraševali in ga skoraj pogubili. Rešil ga je njegov stari prijatelj Južek. Novi svet ni bil to, kar je pričakoval, in to nam pisatelj argumentira tudi na usodah drugih protagonistov v zadnjem poglavju romana. Defašizacija, popolna zasvojenost zmagovalcev, grenko razočaranje med vojno trpečih in bič revolucionarne (komunistične)

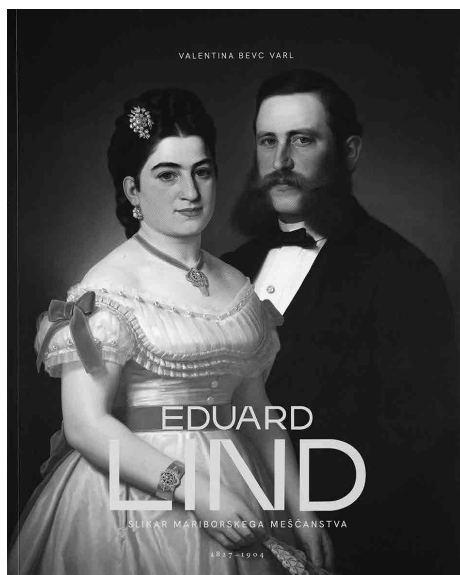
oblasti so pač opravili svoje. Le redkih, ki so se ji zoperstavili, ni oplazil.

Bič je še posebej ostro udrihal po kmetih (kulakih po boljševiškem vzoru, ki ga je stari vinogradnik Štefan Gornik kot avstro-ogrski vojni ujetnik v Rusiji dodobra spoznal v praksi in o tem po vrnitvi na domačijo leta 1919 ni nikoli spregovoril niti besedice) ter z nacionalizacijo premoženja in kolektivizacijo kmetijstva povzročil mnoge osebne tragedije. Spet nič novega, če se samo spomnimo Partljičeve komedije in scenarija za film *Moj ata, socialistični kulak*, le da pisatelj v pričujočem romanu literarno še mnogo bolj sočno in prepričljivo izpostavi širši vidik uničevanja in postopnega umiranje kmečkega podežolja na obroke. Tudi Gornikova domačija je to doživela; po smrti gospodarja odidejo nasledniki v učiteljski blok; domačija se počasi seseda vase ... Zgodbe, ki nas vedno znova presunejo in nam odstirajo tančice skrivnosti o usodah posameznika, človeka, starega in novega časa. Verujočega in neverujočega. Slavko Gornik v Boga ni ne verjel in mu ni zaupal, saj je bil ta do ljudi preveč okruten in je med drugim dopustil nečloveško trpljenje v koncentracijskih taboriščih. Tega po njegovem ne bi smel nikoli dovoliti. »*Porka madona*«, bi iskrivo in sočno dodal Tone Partljič. Pa še prav bi imel!

Marjan Toš

**VALENTINA BEVC VARL:
EDUARD LIND (1827–1904):
SLIKAR MARIBORSKEGA
MEŠČANSTVA**

Zbirka: *Osvetljena dediščina*, št. 7, Pokrajinski muzej Maribor. Odgovorna urednica: dr. Mirjana Koren. Recenzentki: dr. Polona Vidmar, dr. Vlasta Stavbar. Jezikovni pregled: mag. Darja Gabrovšek Homšak. Oblikovanje: Dušan Pogačar.

Pokrajinski muzej Maribor je ob koncu leta 2024 izdal že svojo sedmo edicijo zbirke *Osvetljena dediščina*, ki je svojo pot začela leta 2006 z izdajo znanstvene monografije dr. Andreje Vrišer z naslovom: *V fraku in krinolini: moda v obdobjih bidermajerja in drugega rokoka na likovnih delih in fotografijah na Slovenskem*. Zbirka *Osvetljena dediščina* se osredotoča na poglobljeno analizo in interpretacijo premične dediščine s poudarkom na gradivu Pokrajinskega muzeja Maribor, ki se po svoji vsebini

in ekotipih vključuje v panonsko-alpski svet ustvarjalnega miljeja Srednje Evrope.

Znanstvena monografija z naslovom *Eduard Lind (1827–1904): slikar mariborskega meščanstva* je delo kustodije svetovalke dr. Valentine Bevc Varl. Študija postavlja v osredje izjemen opus mariborskega slikarja Eduarda Linda, rojenega v Hamburgu leta 1827, od koder ga je učna in ustvarjalna pot ponešla najprej v dansko obmorsko mesto Altono, kjer se je izobrazil v risanju in slikanju. Na študijsko potovanje se je odpravil v Švico, Francijo, Dresden, na območje Dunaja, Gradca in naposled Maribora, kamor pride konec leta 1855. Eduard Lind se je, kot piše avtorica, prav v Mariboru razvil v izjemnega portretista in umetniškega slikarja. Njegov opus obsega vsaj 408 portretov, krajin in del s sakralno tematiko; k temu je potrebno prišteti še vsaj 300 manjših naročil in popravil, kar nam razkriva beležnica, ohranjena v Pokrajinskem arhivu Maribor, v katero je Lind skrbno popisoval naročila in izvedena dela.

Avtorica znanstvene monografije dr. Valentina Bevc Varl se je raziskave slikarjevega opusa lotila kompleksno. Nikakor ne gre za klasični opis slikarjevega opusa, ki bi ga pri tovrstni tematiki pričakovali, ampak je avtorica pristopila k slikarjevemu opusu analitično in s kulturno-zgodovinsko interpretacijo. Struktura monografije nam razkriva raznovrstnost slikarjevega opusa, torej od risb, skic, akvarelov, sakralnih del, portretov cerkvenih dostojanstvenikov, portretov mariborskih županov in zaslužnih meščanov do portretov za zasebne naročnike, krajine in arhitekturo.

Monografijo lahko beremo tudi kot življenjepis meščana, umetnika sredine in druge polovice 19. stoletja, ki se je v podeželskem mestecu habsburške monarhije prebijal iz anonimnosti v vrhunskega, nepogrešljivega interpreta meščanskega miljeja. Zgodbo o Eduardu Lindu lahko beremo kot klasično zgodbo slehernika, ki je živel in deloval v mestu, v katerem je v drugi polovici 19. stoletja živelo okoli 3600 ljudi, z Graškim, Magdalenskim in Koroškim predmestjem, ki so l. 1851 priključeni k mestni upravi pa 6850 prebivalcev. K potencialnim 3600 oziroma 6850 naročnikom je potrebno prišteti še mestno občino, cerkev in vojsko, ki so zapolnjevali naročila slikarja. Detektivsko razkrivanje slikarjevega življenja, nam razkriva, da je v svoji ustvarjalni dobi med 30. in 60. letom opravil glavnino dela; v zadnjih dveh desetletjih pa je praktično živel »iz rok v usta«. Potomcev, ki bi »poskrbeli« za njega, kot je bila navada, ni bilo; njegovi otroci so bila njegova dela oziroma meščani Maribora, kar nas pripelje k drugi paradigmi omenjene monografije – kulturno-zgodovinskemu kontekstu.

Pričujočo monografijo lahko in moremo brati tudi kot leksikon oziroma enciklopedijo mariborskega meščanstva 19. stoletja. Monografija nas zapelje v strukturo meščanske podstat, ki razkriva hierarhijo podeželskega mesta sredine 19. stoletja, ki je delovalo znotraj triade medsebojnih odnosov mestne uprave – gospodarstva – kulture, kar nam razkrivajo ohranjeni celopostavni portreti županov (A. Tapeiner, M. Reiser, A. Nagy), gospodarstvenikov (H. Gasteiger, J. Pfrimer, R.

Bancalari) in kulturnika (R. Pachner). Po hierarhični lestvici v mestu so nato obrtniki in zaslužni vojaki. Z opisi in življenjem meščanov nam avtorica pronicljivo naslika portret meščanstva 19. stoletja. Pred bralcem se vrstijo življenjske zgodbe posameznikov, ki so tvorili materialno in duhovno blaginjo mesta ob Dravi v sredini in drugi polovici 19. stoletja.

Znanstvena monografija *Eduard Lind (1827–1904): slikar mariborskega meščanstva* avtorice dr. Valentine Bevc Varl je potrebno uvrstiti ob bok do sedanjim monografijam Maribora, ki jih raziskovalci mestne zgodovine ne moremo spregledati, začevši z monografijo Rudolfa Gustava Puffa, *Marburg in Steiermark: seine Umgebung, Bewohner und Geschichte* (1846/1847), Maribor: njegova okolica, prebivalci in zgodovina (prevod: Franz Vogeltnik, ur. Jože Curk, Založba Obzorja, 1999); leta 2012 je Pokrajinski arhiv Maribor izdal študijo urbane zgodovine Maribora z naslovom: *Maribor, mesto, hiše, ljudje: stavbna zgodovina starega mestnega jedra med sredino 18. stoletja in letom 1941*. Pod monografijo so se podpisali Zdenka Semlič Rajh, Žiga Oman in Lučka Mlinarič. Znanstvena monografija muzejske svetovalke dr. Valentine Bevc Varl smiselno nadgrajuje obe. Še več, če je monografija *Maribor, mesto, hiše, ljudje* iz leta 2012 postavila okostje, in je Puffova iz leta 1847 sicer začela pri živčevju, je monografija o Edvardu Lindu, mesto ob Dravi, obdala še z mesom, ki ga bomo raziskovalci zgodovine Maribora uživali še več desetletij.

Oskar Habjanič

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ČZN

1. Časopis za zgodovino in narodopisje je interdisciplinarna znanstvena revija za humanistiko in družboslovje. Izdajata jo Univerza v Mariboru, Slomškov trg 15 in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Gospejna ulica 10, (Univerzitetna knjižnica Maribor) 2000 Maribor.
2. Prispevke za ČZN sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. Prispevki, ki jih objavlja ČZN, so v slovenskem jeziku, povzetki v angleškem in nemškem jeziku, sinopsisi v angleškem jeziku.
4. V koliko gre za razpravo ali članek, mora prispevek obvezno vsebovati povzetek (največ 30 vrstic) in sinopsis (največ 6 vrstic).
5. Prispevek mora biti oddan v dvojni obliki: elektronski, združljivi z urejevalniki za okensko okolje, in odtisnjen na papir. Obsega lahko do 60.000 znakov.
6. Za trditve in znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji prispevkov. Prispevki so lektorirani in strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

7. **Opombe** naj bodo pisane enotno, pod črto, na dnu vsake strani. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo ustaljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšan naslov (ne letnice izdaje) in številko strani.

Prispevki drugih znanstvenih panog (torej ne zgodovinski) lahko izjemoma uporabljajo ameriški način citiranja APA (Stavbar 2006: 23) in seznam literature na koncu prispevka.

8. **Citiranje virov in literature** – če je na koncu objavljeno poglavje viri in literatura morajo biti sistematično navedeni vsi viri in literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne vire ipd. V teh sklopih je potrebno gradivo navajati v abecednem vrstnem redu.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številko fascikla ali škatle.

Literatura – monografije – navedemo: ime in priimek avtorja, *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj in leto izida, str. ter DOI številko (če jo vir ima).

Literatura – članek – navedemo: ime in priimek avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko pa še letnik, letnico, številko oz. datum in strani, DOI št., za zbornik, kraj in leto izida, strani ter DOI št., če jo vir ima.

9. Priloge (slikovno gradivo, fotografije, zemljevidi ...) bodo natisnjene enobarvno. Skenirane naj bodo v resoluciji 300 dpi (minimalna širina 10 cm) in shranjene v obliki tif ali jpg. Dato-teke slikovnega gradiva naj bodo poimenovane v skladu s podnapisi v besedilu (slika 1 ipd.) in priložene v tej obliki osnovni datoteki. Pri podnapisih k slikovnemu gradivu navedemo: zaporedno številko, naslov slike in vir. Naj bodo na ustreznem mestu v besedilu.
10. Vsak prispevek mora vsebovati točen naslov avtorja: ime in priimek, akademski naslov ali strokovni naziv, delovno mesto ali ustanovo zaposlitve, njen naslov in morebitni naslov elektronske pošte.
11. Za prevode povzetkov in sinopsisov v tuje jezike poskrbi uredništvo revije.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTIONS FOR ČZN (Review for History and Ethnography)

1. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography) is an interdisciplinary review for humanistic and social sciences. It is published by the University of Maribor, Slomškov trg 15 and Zgodovinsko društvo v Mariboru, Gospejna ulica 10, (University Library Maribor) 2000 Maribor.
2. Papers should be submitted to the Editorial Board: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. The articles published in ČZN are in Slovene language, the abstracts are in English and German, the synopses in English.
4. If the contribution is a treatise or an article, then the contribution should have an abstract (of maximum 30 lines) and a synopsis (of maximum 6 lines).
5. The contributions should be submitted in electronic Windows-compatible format and printed on paper. The contributions should not exceed 60,000 characters.
6. The contributions are proofread and peer reviewed with a blind peer review procedure. The authors are responsible for the statements and the scientific correctness of their papers.
7. **Footnotes** should be written unified, under the line on the bottom of each page. In the notes abbreviations should be used and they should be, together with acronyms, explained in the chapter References. With archival sources traditional acronyms for archives, followed by the acronym of the fond or collection, call number or the folder/box number and the number of the archival unit or the name of the document should be used. In references the name of the author, logically abbreviated title (not publishing year) and page number should be cited.
The contribution from other scientific fields (not historical ones) can use the American citation APA (Stavbar 2006: 23) and the reference list at the end of the contribution.
8. **Citation of sources and references** – if there is a chapter Sources and References at the end of a contribution, all the sources and references should be cited systematically (see Footnotes). All the sources, such as archival sources, references, newspapers, oral sources, should be cited separately. Within these groups the materials should be written alphabetically.
Archival sources: the archive, the name of the fond or the collection, if necessary also the number of the folder or of the box should be cited.
References – books should be cited in the following order: Author's name and surname, *Title (and subtitle) in italics*. Publication place and publication year, pages. DOI number (if the source has one).
References – articles should be cited in the following order: Author's name and surname, title of the article. *Name of the newspaper, review or book of proceedings (in italics)*, for periodicals also volume, year, number or date and pages and DOI no.; for a book of proceedings publication place and publication year, pages. DOI no. (if the source has one).
9. Appendixes (picture materials, photographs, maps...) will be printed monochromatic. They should be scanned in the 300 dpi resolution (min. width 10 cm) and saved in the tif or jpg formats. The picture materials files should be named according to the order they appear in the text (example: slika 1 etc.) and should be added in this format to the basic file. The subtitles for the picture materials should include: consecutive numbers, picture title and source. They should also be put on the right place in the text.
10. Each contribution should have an exact author's address: name and surname, academic or professional title, working place or institution, its address and author's email address.
11. Translations of abstracts and synopses are provided by the Editorial Board.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*
Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru –
University of Maribor and Historical Society of Maribor

Sedež uredništva – *Editorial office*
Univerzitetna knjižnica Maribor
Gospejna 10, 2000 Maribor
e-mail: vlasta.stavbar@um.si
tel. 040 261 333

Prevodi – *Translations*
Grens-tim d. o. o.

Lektoriranje – *Proofreading*
mag. Tadej Ian

Grafična priprava – *Prepress*
Katarina Visočnik

Naklada – *Circulation*
450 izvodov

Tisk – *Printed by*
Cicero, Begunje, d. o. o.

Letna naročnina za študente in posameznike –
Annual subscription price for students and individuals
21 EUR

Letna naročnina za ustanove – *Annual subscription price for institutions*
25 EUR

Cena posamezne tiskane številke – *Single print issue*
6,30 EUR

Revijo lahko naročite na sedežu Zgodovinskega društva v Mariboru, Gospejna ulica 10, (Univerzitetna knjižnica Maribor) 2000 Maribor (dejan.kac@um.si) ali na sedežu uredništva (zupanur@gmail.com) – *You can subscribe to the review at the registered seat of the Zgodovinsko društvo v Mariboru, Gospejna ulica 10, (University Library Maribor) 2000 Maribor or at the editorial office (zupanur@gmail.com).*

ISSN 0590-5966 (tisk/print)
ISSN 2712-3138 (splet/online)
Cena tiskanega izvoda: 12,60 €